

מכון ירושלים לחקר ישראל

סטטוס-קוו בתהליכי שינוי: מאבקי שליטה בהר הבית

יצחק רייטר

2016

מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 456

סטטוס-קוו בתהליכי שינוי: מאבקי שליטה בהר הבית

יצחק רייטר

עריכת לשון: שלמה ארד

הבאה לדפוס: חמוטל אפל

עימוד: אסתי ביהם

© 2016, מכון ירושלים לחקר ישראל

בית חי אלישר

רח' רד"ק 20, ירושלים 9218604

<http://www.jiis.org>

<http://www.jiis.org.il>

E-mail: machon@jiis.org.il

"יותר משאנו ריבוניים בהר הבית, אנחנו היום בני ערובה של הר הבית".

(פרופ' שלמה בן-עמי, השר לביטחון-פנים, 2000)

על המחבר

פרופ' יצחק רייטר הוא חוקר בכיר במכון ירושלים לחקר ישראל, ראש החוג ללימודי ארץ-ישראל במכללה האקדמית אשקלון ועמית מחקר במכון טרומן למחקרי שלום באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא מומחה ללימודי האסלאם, המזרח התיכון וישראל, ומתמקד בשנים האחרונות בפתרון סכסוכים במקומות קדושים משותפים.

שלמי תודה

מחקר זה שנעשה במכון ירושלים לחקר ישראל הוא אחד מתוצרי הלוואי של עבודת מחקר מקיפה על סכסוכים במקומות קדושים אשר נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע, המכללה האקדמית אשקלון ומכון טרומן למחקרי שלום שבאוניברסיטה העברית.

תודתי הרבה למכון ירושלים לחקר ישראל ולמנהלו הכללי מאיר קראוס על התמיכה והעידוד לאורך השנים ולסגל המכון על הקולגיאליות והאווירה החברית השוררת במכון. תודה לקרוליין קהלנברג שעבדה עמי על המחקר ועל עריכתו בשפה האנגלית ולמכון ירושלים שאיפשר זאת. תודות לחמוטל אפל שכדרכה בקודש ניצחה ביד מקצועית רמה על הבאת המחקר לדפוס ולפרסום ולאסתי ביהם על העימוד והעיצוב של הספר.

יבואו על הברכה גם תומכי המחקר שלי לאורך השנים המכללה האקדמית אשקלון ומכון טרומן.

תודה לקוראים הביקורתיים של החיבור ובמיוחד לדני הלפרין ומאיר קראוס שהעירו הערות מועילות.

יצחק רייטר

תוכן העניינים

מבוא	9
1. קדושת הר הבית והסדרי הגישה אליו עד 1967	13
2. המבנה הפיזי והאנושי של הר הבית בחיי היום-יום	16
3. הסטטוס-קוו כביטוי להסדרים שהתקבעו לאחר 1967	17
4. 'חיה ותן לחיות' – הדיאלוג בין המשטרה לבין הווקף	21
5. מודוס-ויוונדי והבנות שקטות – 1996-1967	23
6. קריסת המודוס-ויוונדי – 2003-1996	42
7. שחיקת הסטטוס-קוו ויצירת מצב חדש ביוזמת ישראל, 2015-2003	69
8. 'משבר אל-אקצא' – אוקטובר 2015 – וניהולו	99
סיכום ומסקנות	104
ביבליוגרפיה	109
Introduction	iii

מבוא

בערב ראש השנה תשע"ו, ספטמבר 2015, שוב התלהטו הרוחות בהר הבית/אל-חרם אל-שריף.¹ צעירים מוסלמים התבצרו בלילה בתוך מסגד אל-אקצא ואגרו אבנים כדי להפריע לביקורי יהודים במקום. ערב החגים היה ברור כי יגדל מספר היהודים שיורשו לבקר בהר הבית – מצב שהמתבצרים היו נחושים למנוע. מבחינתם הם מגנים על הסטטוס-קוו במסגד אל-אקצא, ומונעים את חלוקתו בין המוסלמים ליהודים. ככל שיותר מבקרים יהודים נכנסים לאל-חרם אל-שריף למימוש מטרות אידאולוגיות, וככל שמשטרת ישראל אוסרת על מוסלמים המוגדרים 'פורעי חוק' (מוראביטון ומוראביטאת) להיכנס אליו, מתפרש הדבר בעיניהם כניסיון ישראלי לייחד את ההר.

צעירים בדלת הכניסה המזרחית של מסגד אל-אקצא (צילום מאוסף המחבר)

¹ בכל מקום בו נכתב בחיבור זה 'הר הבית', מדובר באתר התחום על-ידי חומת העיר העתיקה ממזרח, החומה הדרומית בצמוד לגן הארכאולוגי מדרום, הכותל המערבי ממערב והצלע שבין שער השבטים לבית הספר עומרייה מצפון – המתחם שהמוסלמים מגדירים 'אל-חרם אל-שריף' או 'אל-אקצא', ובתחומיו עמד בית המקדש.

בהיותה מונחית על-ידי ממשלת ישראל שלא לאפשר התפרעויות או הפרעות לביקורי יהודים בהר הבית, פעלה המשטרה ביעילות. היא פרצה מוקדם בבוקר למתחם הר הבית כדי לחסום את המתבצרים במסגד ולעצור אותם, ומנעה ממוסלמים מועדים להיכנס אליו בשעות הביקור. סרט וידאו, בו נראה השר אורי אריאל עומד לפני כיפת הסלע ומברך 'ברכת כוהנים' תחת אבטחה משטרתית, נתפס בעיני המוסלמים כהתגרות וכהפרת ההבטחות שנתן ראש הממשלה בנימין נתניהו בנובמבר 2014 לעבדאללה מלך ירדן ולמזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, לפיהן לא תתאפשר (בין השאר) עליית אישים פוליטיים להר הבית.² התמונות ששודרו מן האתר הקדוש, בהן נראו שוטרים חודרים למסגד אל-אקצא האפוף עשן, גררו תגובות חריפות בעולם המוסלמי.³ בימי חג הסוכות היה פרץ של מעשי אלימות וטרור במזרח-ירושלים ובגדה המערבית. גל האלימות הזה, שהפלסטינים כינו 'אינתיפאדת אל-קודס', גבה קורבנות בחיי-אדם ופצועים. כפי שהיה שנה קודם לכן, באירועי קיץ 2014, הלהיט גם פרץ האלימות האחרון את הרוחות, ומזכיר המדינה האמריקאי נחלץ לתווך בין הצדדים ולהשיג הסכמות שתבעו פשרה בעיקר מצד ישראל. יצוין כי פלסטינים רבים טענו שהאלימות באה בעיקר בתגובה לאירועים באל-אקצא.⁴

האדם המודאג ביותר מן המצב, היה מלך ירדן עבדאללה השני. המלך פרסם אזהרה חריפה ומסר כי "פרובוקציות נוספות בעיר, ישפיעו על היחסים בין ישראל לירדן, ולמרבית הצער ניאלץ לנקוט פעולות". עבדאללה הוסיף: "קיבלנו מסר של הרגעה מן הממשלה בישראל, אך לצערי את ההרגעות האלו כבר שמענו בעבר".⁵ המלך שוחח עם סגן נשיא ארה"ב ג'ו ביידן, וביקש מן הממשל האמריקאי לפעול נגד "המשך המדיניות הישראלית במסגד אל-אקצא, ולהביא להפסקת התוקפנות". משרד החוץ האמריקאי פרסם הצהרה

² ראו על הגיבוי שנותנים רבני הציונות הדתית לשר אריאל: http://the--temple.blogspot.co.il/2015/09/blog-post_58.html?spref=bl

³ איראן קראה לכנס מפגש חירום של הארגון לשיתוף פעולה אסלאמי (OIC) המאגד 57 מדינות מוסלמיות ולהגיב בפעולות — 15.9.15 (AFP); חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של חמאס, שוחח בטלפון עם הנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס (אבו מאזן) בנוגע לאירועים האחרונים בהר הבית — *YNET* מבזק 15.9.15 מאת אליאור לוי; מלשכתו של הנשיא הפלסטיני אבו מאזן מסרו כי הנשיא שוחח עם מנהיגים ברחבי העולם וביקש מן הקהילה הבין-לאומית להפעיל לחץ על ישראל ולמנוע את העימותים באל-אקצא. גם נשיא טורקיה, רג'יפ טאיפ ארדואן, הגיב בתוקפנות כלפי ישראל על המתרחש במסגד אל-אקצא, ונשיא מצרים עבד אל-פתאח א-סיסי הביע אף הוא דאגה מן המצב.

⁴ אלה היו, למשל, דברי תלמיד בית-ספר תיכון אבן ח'לדון במזרח-ירושלים, ששמו הפרטי אמין, במפגש עם תלמידים מבית-ספר בפסגת-זאב, כשנשאל מה הם חושבים על הפיגועים בירושלים: "זה קרה בגלל אל-אקצא... המתנחלים... הם רוצים לבנות את בית המקדש". *ערוץ 10*, חדשות המהדורה המרכזית, 4.1.2016.

⁵ אתר *הארץ*, 15.9.15.

בה נאמר: "אנו מודאגים עמוקות מהתגברות האלימות בירושלים ומהעלייה החדה ברמת המתח סביב הר הבית ומסגד אל-אקצא".⁶ מאוחר יותר אמר עבדאללה כי האתר שייך כולו למוסלמים בלבד, ולא תתאפשר בו אלא תפילה של מוסלמים.

המלך עבדאללה זכה בהכרה פלסטינית וכלל-ערבית באפטרופסותו על המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים, וזאת מתוקף הסכם שחתם עם ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס, באפריל 2013. גם ישראל הכירה במעמד המיוחד של ירדן במקומות הקדושים לאסלאם בירושלים, בהסכם השלום שחתמה עמה.⁷ מכאן שכל פעולה שנתפסת כהפרה של הסטטוס-קוו מן הצד היהודי, פוגעת בלגיטימציה של המלך עבדאללה ושל ממלכת ירדן. המצב הפוליטי הפנימי השורר בירדן מחד גיסא, וקרבת כוחות המדינה האסלאמית אל הממלכה ההאשמית מאידך גיסא, מסכנים את יציבותה של ממלכת ירדן. התלקחויות במסגד אל-אקצא מסכנות את יציבות הממלכה ההאשמית ואת יחסיה עם ישראל, שכן עבדאללה נתפס בעיני הערבים כאחראי לשמירת המקום, וכמי שאינו מסוגל להניא את ישראל מפעולותיה בהר הבית. בהתחשב בכך שלירדן ולישראל יש אינטרסים אסטרטגיים זהים⁸ – הפרת הסטטוס-קוו על הר הבית מסכנת את יציבות הממלכה ועלולה לפגוע גם באינטרס של ישראל בכל הקשור להבטחת גבולה המזרחי בטווח הארוך. במילים אחרות: אכיפת שליטה ישראלית מלאה בהר הבית ופתיחת המתחם בפני קבוצות של יהודים קנאים בהיקפים גדלים והולכים, מפרות את הכללים שהיו מקובלים בהר הבית וגובות מישראל מחיר כבד, הן בערער שליטתה במזרח-ירושלים ובשטחים, הן ביחסיה עם ממלכת ירדן והן בזירה הבין-לאומית. כך למשל סיפר ראש הממשלה בנימין נתניהו בישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, באוקטובר 2015, כי כמה שיתופי פעולה עם מדינות ערב הסוניות נעצרו בגלל המתרחש סביב מסגד אל-אקצא. נתניהו הוסיף: "לא נוח לי למנוע מחבריי השרים וחברי הכנסת לעלות להר הבית, אבל המחיר של הפרה עלול להיות שכולנו ניכנס למערבולת גדולה ואני לא מוכן לכך".⁹ ראש הממשלה הגיע למסקנה זו לאחר שהמשרד התפתח לכדי התקוממות סכינים פלסטינית ונדרשה התערבות בין-לאומית להרגעת המצב.

⁶ שם.

⁷ על הסכם אבו מאזן-עבדאללה ראו: אליאור לוי ורועי קייס, "ירדן והפלסטינים חתמו על הסכם להגנה על י-ם", *ynet*, 1.4.2013.

⁸ סיכום האינטרסים הללו ראו אצל נדב שרגאי, *הסטטוס-קוו בהר הבית* (ירושלים: המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2016), עמ' 26.

⁹ הארץ, 26.10.2015.

אירועי תשרי תשע"ו הם רק חוליה בשרשרת האירועים שפקדה את הר הבית/אל-חרם אל-שריף בשנים האחרונות ושחקה את הסטטוס-קוו שהיה מקובל בו. התנהגות שני הצדדים לסכסוך משקפת חוסר הבנה של מהות הסטטוס-קוו בהר הבית ושל היתרונות הגלומים בו, ומבטאת כרסום בהבנות שהושגו בין ישראל לירדן בנוגע להר הבית, עד כדי איום על היחסים האסטרטגיים בין שתי המדינות.

יתרה מזו: ההבנות והסדרי הסטטוס-קוו שהתגבשו בהר הבית/אל-חרם אל-שריף אחרי יוני 1967, לא הועלו מעולם על הכתב, כפי שהעיד מפקדו לשעבר של מרחב דוד במשטרת ישראל, סנ"צ (בדרגתו אז) ניסו שחם, ששימש קודם לכן ראש היחידה למקומות קדושים במשטרה. שחם אמר כי היועץ המשפטי לממשלה דאז, אליקים רובינשטיין, שקל להעלות את פרטי הסטטוס-קוו על הכתב, אך שוכנע שלא לעשות זאת.¹⁰

חיבור זה נועד להניח תשתית למדיניות ישראלית מחושבת בהר הבית, ולהציג חלופות להתנהלות הרשויות במקום רגיש זה. החיבור מנתח את השינויים שחלו בסטטוס-קוו מאז 1967, ולתת בידי קובעי המדיניות כלים שבאמצעותם יוכלו להסדיר את הסכסוך ולמנוע אלימות במקום, עד שיימצא פתרון ארוך-טווח למחלוקת.

החיבור מציג את המצב הקיים, הנחשב 'סטטוס-קוו' באתר הר הבית/אל-חרם אל-שריף, ואת הדינמיקה של השינויים שפקדו את המקום מאז יוני 1967. ינותחו ההבנות שהושגו, ההסדרים שהתקבלו והמחלוקות שנתגלעו מאז בין ישראל לבין מנהלת הווקף המוסלמי המנהלת את אתר הר הבית/אל-חרם אל-שריף סביב ניהולו היום-יומי.

הניתוח מתעמק במיוחד בניסיון להבין את עמדת הצד הערבי/מוסלמי/פלסטיני בכל הקשור לדינמיקה המתרחשת בשנים האחרונות באתר הקדוש, וזאת משום שלעתים נראה כי ההנהגה והציבור בישראל פועלים ביחס להר הבית מתוך דחפים לאומיים וזהותיים, מבלי להביא בחשבון איך נתפסים הדברים בצד השני, ומה המחיר שישראל משלמת ועלולה לשלם בהמשך, בגין שחיקת הסטטוס-קוו על הר הבית.

¹⁰ "הר הגעש בדינו", המקור, ערוץ 10, 5.1.2016.

1. קדושת הר הבית והסדרי הגישה אליו עד 1967

הר הבית הוא מקום הקדושה המרכזי ליהדות. הוא מזוהה עם הר המוריה, בו עקד אברהם את יצחק בנו, והוא קדוש ליהודים זה כ-3,000 שנה לפחות, מימי בית המקדש הראשון והשני, שנמשכו יחדיו לאורך כ-850 שנה, וכן בכמיהה לירושלים במשך כאלפיים שנות גלות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתפילות, בטקסים, באמונות וביצירה היהודית (לקורא העברי אין צורך לפרט יותר).¹¹ להר הבית יש גם משמעות רבה בעיני הנצרות, וזאת משלושה טעמים: ישו היה במקדש, הטיפף לטיהור המקום וחזה את חורבנו, כנזכר בברית החדשה; המקדש לא נכלל בתחומי העיר הרומית והביזנטית, כי הנצרות נתפסה אנטי-תזה ליהדות; ולאור חידוש הפולחן הנוצרי על הר הבית בתקופה הצלבנית. לאחר חורבן בית שני היה הר הבית למזבלה, הוא לא נכלל בשטח העיר וככל הידוע לא ביקרו בו יהודים.¹²

האסלאם הקדום זיהה את מקומו של הסלע הקדוש (הנקרא בפי היהודים: 'אבן השתייה') עם מקדש שלמה, והחליפה עבד אל-מלכ בן מרוואן הקים עליו בסוף המאה השביעית לספירה את מבנה הזיכרון הנקרא 'כיפת הסלע', מתוך הכרה שדת האסלאם ממשיכה את היהדות והנצרות, ואכן, יוצרים מוסלמים ייחסו כבוד לקדושתו המתמשכת של המקום. למשל, ההיסטוריון הערבי הירושלמי בן המאה ה-15, מוג'יר אל-דין, מביא מסורת קדומה מפי דרשן אל-אקצא בתחילת המאה ה-11 ושמו אבו בכר אל-ואסטי, שחיבר ספר על שבחי ירושלים וכתב: "אחרי שדוד בנה ערים רבות וענייני בני ישראל השתפרו, הוא רצה לבנות את בית אל-מקדס (ירושלים) ועל הצחירה (הסלע) לבנות כיפה במקום שאללה קידש באיליא" (שמה הרומי-ביזנטי של ירושלים). במקום אחר כתב מוג'יר אל-דין: "סלימאן (שלמה) בנה את מסגיד בית אל-מקדס... לפי צוואת אביו דוד".¹³ אל-ואסטי מצטט מכתביו של ההיסטוריון הירושלמי בן המאה העשירית, אל-מוקדסי, מסורת לפיה: "כשעומר [אבן אל-ח'טאב החליפה השני] הגיע למסגד בית אל-מקדס, הוא אמר: 'חי אללה זהו מסגד סלימאן בן דאוד [שלמה בן דוד] עליו השלום, עליו סיפר

¹¹ על קדושה ביהדות ובאסלאם ראו: Yitzhak Reiter, "Narratives of Jerusalem and its Sacred Compound," *Israel Studies* 18.2 (2013) *Special Issue: Shared Narratives — A Palestinian-Israeli Dialogue* (edited by Paul Scham, Benjamin Pogrund, and As'ad Ghanem): 111-132.

¹² על קדושת הר הבית לנוצרים ראו: יעקב אריאל, "נוצרים פונדמנטליסטים והר הבית", בתוך: יצחק רייטר (עורך), *ריבונות האל והאדם: קדושה ומרכזיות פוליטית בהר* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001), עמ' 143-154.

¹³ מוג'יר אל-דין אל-חנבל, *אל-אנס אל-גליל בתאריך אל-קדס ואל-ח'ליל* (עמאן: אל-מחתסב, 1973), עמ' 63-65, 113-117.

לנו הנביא שהוא הובל אליו [במסע הלילי הנזכר בקוראן 1:17]".¹⁴ גם ההיסטוריון ואיש הציבור הפלסטיני עארף אל-עארף כתב ב-1951 כי מקום אל-חרם אל-שריף הוא על הר המוריה שנוצר בספר בראשית, בו היה גורן ארונה היבוסית שקנה דוד כדי להקים עליו את המקדש, וכי שלמה בנה את בית המקדש בשנת 1007 לפנה"ס, ובין שרידי תקופת שלמה נמצאת הבנייה שמתחת למסגד אל-אקצא. ב-1961 הוסיף אל-עארף כי המחצבה שמימין [ממערב] לשער שכם, נקראת 'מחצבת שלמה' כי משם לקחו דוד ושלמה אבנים לבניית המקדש.¹⁵ אולם במאה ה-20, על רקע הסכסוך שנתגלע בין התנועה הציונית לבין התנועה הערבית והפלסטינית, התפתחה בהדרגה מגמה ערבית-מוסלמית של הכחשת הזיקה היהודית להר הבית.¹⁶

גם מן הצד היהודי החלו אנשי אקדמיה אחדים וגורמים לאומיים-דתיים להמעיט בחשיבותו של האתר למוסלמים, והצביעו על כך שירושלים אינה נזכרת כלל בקוראן ומעולם לא היתה מרכז פוליטי ערבי.¹⁷ ואולם, ירושלים היתה כיוון התפילה הראשון של המוסלמים, ואלה 'הוסע' הנביא, על פי האמונה המוסלמית, על גב בהמה מכונפת ('אל-בוראק') ומן הסלע הקדוש עלה השמימה לפגוש בנביאים שקדמו לו.¹⁸ על פי מסורות מוסלמיות הורה הח'ליפה עומר ב' אל-ח'טאב בשנת 636, מיד עם כיבוש ירושלים בידי המוסלמים, לנקות את הסלע הקדוש מאשפה ולבנות מסגד מדרום לו.¹⁹ הח'ליפה מועאווייה ב' אבו סופיאן הכתיר את עצמו בירושלים בשנת 660 לספירה; הח'ליפה עבד אל-מאלכ ב' מרוואן בנה את כיפת הסלע, ובנו אל-וליד בנה מחדש את מסגד אל-אקצא, שהיה עד אז מבנה ארעי.²⁰ לאורך הדורות בנו שליטים מוסלמים מבנים דתיים ומונומנטים שונים בשטח אל-חרם אל-שריף ובסביבתו הקרובה.²¹

¹⁴ שם, עמ' 67.

¹⁵ עארף אל-עארף, *תא'ריח' אל-קדס* (קהיר: דאר אל-מעארף, 1951), עמ' 16, 294; אל-מפצל *פי תא'ריח' אל-קדס* (ירושלים: אל-אנדלוס, 1961), עמ' 12-13.

¹⁶ ראו: יצחק רייטר, *מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005), עמ' 31-48.

¹⁷ ראו למשל: מנשה הראל, *שלוש הדתות ותרומתן לירושלים* (שערי תקווה: מרכז אריאל למחקרי מדיניות, 2005).

¹⁸ על אל-אסרא' ואל-מעראג' ראו: יצחק רייטר, *מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005), עמ' 24.

¹⁹ על עומר ב' אל-ח'טאב בירושלים, ראו שם, עמ' 59.

²⁰ ראו: עמיקם אלעד, "מעמדה של ירושלים בתקופה האומיית", *המזרח החדש*, מ"ד, (תשס"ד), עמ' 17-68.

²¹ על הבנייה המוסלמית בירושלים ראו: נמרוד לוז, "סמלים, נוף ואידאולוגיה בירושלים הממלוכית", בתוך: ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כח (2008), עמ' 248-254; Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (eds.), *Ottoman Jerusalem: the Living City, 1517-1917* (London: Altajir World of Islam Trust, 2000); Oleg Grabar and Benjamin Z. Kedar (eds.), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade* (Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi and Texas University Press, 2009).

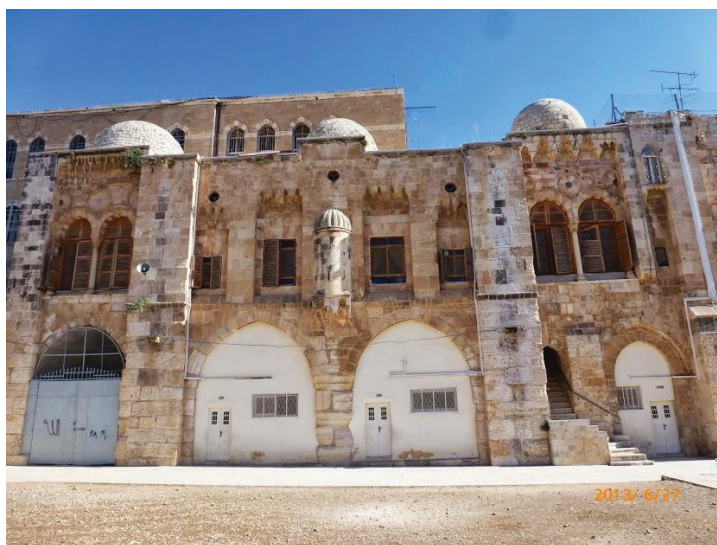
יש ידיעות על כך שיהודים ונוצרים שירתו במסגד אל-אקצא ובמתחם הר הבית בימי-הביניים, ועל כך שיהודים רמי מעלה ביקרו בהר באופן חריג – לרוב תמורת שלמונים – אך אלה היו היוצאים מן הכלל. בדרך כלל נאסר על יהודים לעלות למתחם הר הבית בתקופת השלטון המוסלמי בירושלים. בחלק מתקופות השלטון הממלוכי (1250-1516) והעות'מאני (1516-1917) אף נאסר עליהם להתקרב אליו ולצפות בו מקרוב.

בעשור הראשון לשלטון הבריטי בארץ-ישראל, התאפשרה הכניסה להר הבית לבני הדתות השונות במועדים קבועים ובתשלום. אך חרף ההסדר שקבעה ממשלת המנדט, נתגלעו בכניסה להר חיכוכים בין מוסלמים ליהודים ואלה גלשו לעתים לאלימות. בעקבות מאורעות תרפ"ט אסרו המועצה המוסלמית העליונה והנהלת הווקף על יהודים לבוא בשערי ההר. איסור זה הגביר את המתיחות בין הצדדים גם בדרכי הגישה אל הר הבית. עם זאת, עדויות משנות ה-30 מלמדות כי המועצה המוסלמית העליונה והנהלת הווקף המוסלמי התירו לתיירים יהודים מחו"ל להיכנס לשטח ההר תמורת תשלום, כך שלא אחת גבר השיקול הכלכלי על השיקול האתני והפוליטי. בתקופת המנדט חודשו מנהגים יהודיים קדומים שנקשרו עם הר הבית, אך אלה קוימו בכותל המערבי²². איסור הביקור, פרט לאח"מים, נמשך עד 1948 ואיסור הגישה ליהודים ישראלים נמשך גם תחת שלטון ירדן, עד יוני 1967.

²² <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/646/126.html>

2. המבנה הפיזי והאנושי בהר הבית בחיי היום-יום

הר הבית/אל-חרם אל-שריף אינו רק מקום קדוש, אתר עתיקות ומוקד סמלי של הסכסוך האזורי. זהו מתחם ששטחו 144 דונם ובו עשרות רבות של מבנים ומונומנטים היסטוריים עם ייעודים רבים. כשדנים בהסדרים הקשורים בו, יש להביא בחשבון כי מדובר באזור שוקק חיים שמתכנסים בו מדי יום אלפי בני-אדם, ומאות אלפים עולים אליו בחודש הרמדאן. במקום פועלים מטעם הווקף שלושה בתי-ספר אסלאמיים – שניים לבנים (יסודי ותיכון) ואחד לבנות – שהכניסה אליהם היא מתוך המתחם עצמו.²³ במקום מועסקים מאות עובדי הוראה, 200 שומרי הווקף, עשרות שוטרים ישראלים, שופטים שרעים, עובדי ספרייה, מומחים לשימור כתבי-עת עתיקים, עובדי מוזיאון, מרפאה, כיבוי-אש, מטיפים ומדריכים דתיים, קוראים בקוראן, שרתים, עובדי ניקיון ואנשי שימור ותחזוקה.

בית הספר התיכון
לבנים 'אל-אקצא'
שבכותל הצפוני.
כל דלת לבנה היא
כניסה לכיתה
(צילום: אלעד מלמד)

לצביון הפיזי, המוסדי והאנושי של הר הבית נודעת השפעה על דרך הטיפול באתר רגיש זה.

²³ בייס יסודי 'ריאד אל-אקצא' בניהולו של אכרם אל-אשהב; בייס תיכון 'אל-אקצא' לבנים; ובייס תיכון לשריעה לבנות בניהולה של עהאד צברי (אחותו של שיחי עכרמה צברי המשמש יו"ר הרשות האסלאמית העליונה).

3. הסטטוס-קוו כביטוי להסדרים שהתקבעו לאחר 1967

'סטטוס-קוו' הוא מושג משפטי שיישומו בקשר למקומות קדושים התגבש בשנים 1852 ו-1856 בצו ('פירמאן') של הסולטאן העות'מאני, בו נקבעו זכויות העדות הנוצריות בשבעה מקומות קדושים לנצרות, בירושלים ובבית-לחם. הפירמאן החזיר לקדמותו מצב (status quo ante) ששרר כ-100 שנה קודם לכן (1757).²⁴ מאז ואילך התפתחה בהדרגה תפיסה שלטונית לפיה 'הקפאת מצב' הזכויות, והקפאת 'המנהג' במקומות קדושים ליותר מקהילה אחת, היא ערובה למניעת סכסוכים. אולם אליה וקוץ בה: הסטטוס-קוו מנציח הגמוניה של צד שמעמדו הפוליטי היה חזק ברגע כלשהו בעבר, ומפלה קבוצות שהיו חלשות יותר באותו רגע. למשל, יהודים הודרו מהר הבית מאות שנים, חרף העובדה שהוא ראשון בחשיבותו ליהדות.

לאחר מלחמת ששת הימים לא היה מקום לצפות שמדינת ישראל תמשיך להפלות יהודים ולהדירם מהר הבית. יחד עם זאת חששה ממשלת ישראל, באותם ימים, כי מתן זכות תפילה ליהודים על הר הבית, עלול ליצור מתיחות ולהזמין לחצים בין-לאומיים לנסיגת ישראל ממזרח-ירושלים ומן הגדה המערבית.²⁵ לפיכך לא אפשרה הממשלה למבקרים שאינם מוסלמים להתפלל באתר, אלא לבקר בו כתיירים בלבד. ישראל אף טרחה לחדש את התפילות במסגד אל-אקצא כשלושה שבועות לאחר הכיבוש, ולהותיר את ניהול אל-חרם אל-שריף בידי מנהלת הווקף, כדי להבהיר לעולם כולו שאין בכוונתה להשתלט על מקום קדוש זה. עם זאת הפכה הממשלה את הכותל המערבי למקום פולחן מרכזי, המייצג את הר הבית בתודעה הלאומית היהודית. לשם כך נהרסה שכונת-מגורים שהיתה בבעלות ההקדש המוגרבי, והוכשרה רחבה גדולה ממערב לכותל המערבי. מדרום

²⁴ Eordegian, Marlen. "British and Israeli Maintenance of the Status quo in the Holy Places of Christendom", *International Journal of Middle East Studies*, 35:2 (May 2003), pp. 307-328.

²⁵ בעוד שראש עיריית ירושלים לשעבר, טדי קולק, אמר כי "מזלה הגדול של מדינת ישראל הוא שההלכה אוסרת כניסת יהודים להר הבית" – אמר מרדכי גור ('משחרר הר הבית') בשנת 1992, כשהיה סגן שר הביטחון: "לא יעלה על הדעת שיהודים לא יוכלו להתפלל על הר הבית". גור סבר כי דיין הרחיק לכת במדיניות שקבע אחרי 1967, וכי צריך היה לעגן את זכות הפולחן של היהודים במסגרת ההסדרים בהר הבית. בעת שהצהרת וושינגטון בין ישראל לירדן, הובאה לאישור הכנסת באוגוסט 1994, התחייב ראש הממשלה דאז יצחק רבין, בנאומו בכנסת, להתייעץ עם הרבנים הראשיים ועם שר הדתות לפני שייקבע הסדר הקבע בהר הבית. היתה זו תוצאה של לחץ מצד המפד"ל ומצד הרב הראשי הספרדי אליהו בקשי דורון. יש יהודים התומכים בויתור על הריבונות בהר הבית. ראו, למשל, מאמר עמדה מאת האדריכל דן דרין: "הר כנגד השלום", *הארץ*, 25.1.2001, עמ' ב2.

לרחבה זו נהרסו גם בתים של משפחת אבו סעוד, ונחכר שטח שהיה בבעלות ווקף אל-ח'אתונייה, כדי לבצע בו חפירות ארכאולוגיות, שהיו לימים לחלק מן 'הגן הארכאולוגי ירושלים'.

המצב המכונה 'סטטוס-קוו' במקום קדוש ליותר מקהילה דתית אחת הוא, אפוא, המצב השורר בזמן מסוים ומתקבע על-ידי הצדדים, אשר נזהרים מלחולל שינויים במערכת מרכיביו, כמו: סידורי הגישה (כולל שעות הביקור, מספר המבקרים, אזורי הביקור וכללי ההתנהגות), השליטה במרחב ובשטחים, זמני התפילה, הפולחן, טקסים דתיים ואחרים, כללי הלבוש וההתנהגות, סדרי הניהול והאחזקה של המקום, צביון האתר וסידורי השיטור והביטחון. כל שינוי באחד ממרכיבי הסטטוס-קוו הוא עילה פוטנציאלית למעשי אלימות מצד הקבוצה הנפגעת, וזרז לתגובות הנגד של הצד האחר.

הסטטוס-קוו החדש של 1967 מבוסס על החלטת ועדת השרים לשמירה על המקומות הקדושים, שמונתה באוגוסט 1967, להורות לרב הראשי לצה"ל דאז, האלוף הרב שלמה גורן, באמצעות שר הביטחון והרמטכ"ל "להימנע מכל פעולה הקשורה בארגון תפילות, מדידות וכדומה על הר הבית". כמו כן החליטה הממשלה כי "משיעלו בכניסה להר הבית מתפללים יהודים, יופנו על-ידי כוחות הביטחון לכותל המערבי". עם זאת, לא נתקבלה החלטה כללית האוסרת על תפילת יהודים בהר הבית.²⁶

בשנת 1967 החילה ממשלת ישראל את החוק והמשפט הישראליים על מזרח-ירושלים – ובכלל זה על הר הבית – אולם לא נטלה לעצמה את ניהולו של האתר. קדושתו למאות מיליוני מוסלמים בעולם ושיקולי מדיניות בין-לאומית הביאו את ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, להודיע ביוני 1967 כי יימשך המצב שעל-פיו ניהול הר הבית מופקד בידי כוהני הדת המוסלמים, קרי – פקידיה הפלסטינים של מחלקת ההקדשים (מנהלת הווקף) של ממשלת ירדן.²⁷ מיוני 1967 התפתח מודוס-ויוונידי יהודי-מוסלמי (המכונה בדרך כלל 'סטטוס-קוו'), אשר כלל מסכת הבנות מצד אחד, ונושאים לא-מוסכמים מצד שני, והתגבש מנגנון קבוע של הידברות ובקרה שפיקח על קיום ההבנות, צמצם עימותים וטיפל במצבי חירום ומשבר.²⁸

²⁶ ראודות מיוחד של מבקר המדינה 2011, שטרם פורסם רשמית. החלטת הממשלה 761, מה-20 באוגוסט 1967. יצוין שמשה דיין ראה בהר הבית 'אתר היסטורי של זכר העבר' ולא מקום פולחן יהודי.

²⁷ יצחק רייטר, "הסטטוס-קוו בהר הבית/אל-חרם אל-שריף תחת שלטון ישראל (1967-2000)", בתוך רייטר, יי (עורך). ריבונות האל והאדם: קדושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001), עמ' 297-332.

²⁸ שם.

ימודוס-ויוונדי הוא הסדר זמני ובלתי-רשמי שנועד להבטיח מהלך חיים תקין. המודוס-ויוונדי בהר הבית היה הסדר בלתי-רשמי, שפרטיו מוסכמים בפועל בשטח באמצעות מגעים שוטפים בין הצדדים. ההסדר נוצר בפגישות עתיות בין שלטונות ישראל – בעיקר משטרת ישראל ועיריית ירושלים (בפיקוח ועדת מנכ"לים לענייני ירושלים, הכפופה לוועדת השרים לענייני ירושלים) – לבין אנשי המסד המוסלמי אשר מנהלים את הר הבית/אל-חרם אל-שריף (מנהלת הווקף). בפגישות אלו הוסדרו כל פרטי ההתנהלות בהר הבית, ואלה יצרו למעשה מצב חדש – מעין 'סטטוס-קוו' חדש.²⁹

המודוס-ויוונדי הושג הודות לשני גורמים: הראשון – מאזן הכוחות החדש, שבמסגרתו כל צד קובע את האינטרסים החיוניים לו ביותר, תוך שהוא מודע לקווים האדומים של הצד האחר. השני – ההבנה בין הצדדים מתקיימת באורח לא-רשמי, בעל-פה, ולעתים בהסכמה שבשתיקה – דהיינו, צד אחד מבצע מהלך והשני נמנע מלהגיב עליו. מן הצד הישראלי, העובדה שהרבנות הראשית גיבתה את החלטת הממשלה להפנות אל הכותל המערבי את המבקשים להתפלל על הר הבית, בפסק הלכה ובהצבת שלט בשער המוגרבים – לפיו הכניסה ליהודים אסורה על פי דין ישראל – הקלה על קבלת המודוס-ויוונדי, שהוא למעשה סדרה של פשרות והבנות.

השאלה ניהול הר הבית בידי מוסלמים ריככה את עוצמת ההתנגדות הבין-לאומית לצעדיה של ישראל, תרמה לנורמליזציה של השליטה הישראלית בהר והקלה על שליטת ישראל במזרח-ירושלים. אולם סיפוחה של מזרח-ירושלים, תוך החלת המנהל והמשפט הישראליים עליה, לא היתה מקובלת מעולם על הקהילה הבין-לאומית, ובוודאי שלא על ירדנים, על פלסטינים ועל העולם המוסלמי כולו. אלה ראו בשליטת ישראל במזרח-ירושלים מצב של כיבוש לפי המשפט הבין-לאומי, ובהר הבית ('אל-אקצא' בפייהם) שטח 'נתון בשבי' באורח זמני.

מבחינת הגורמים המוסלמיים, תפיסת היזמניות אפשרה לישראל, לפלסטינים ולירדנים לקיים אחרי 1967 הסדרים בעניינים שונים הקשורים לניהול האתר. מבחינת ישראל, הסכמתם הסבילה של הפלסטינים והירדנים להסדרים שכפתה ישראל, אפשרה לה לטעון כי היא מממשת את ריבונותה; אלא שריבונות זו התגלתה כמוגבלת וכבעלת מימוש חלקי בלבד.³⁰

²⁹ Reiter, Yitzhak, "Jewish-Muslim modus vivendi at the Temple Mount/Al-Haram al-Sharif since 1967". In Breger, M.J., & Ahimeir, O. (Eds.), *Jerusalem: Essays towards Peacemaking* (Syracuse: Syracuse University Press, 2002), pp. 269-295.

³⁰ יצוין כי 98 יחידות משקיות של מקרקעין בהר הבית רשומות בספרי האחוזה הישראליים כנכסי ווקף מוסלמי. ראו: עמירה הס, "הר הבית בידינו טוענת ישראל. תבדקו בטאבו משיבים הפלסטינאים", *הארץ*, 26.9.2000, עמ' 4.

הסטטוס-קוו שהתגבש אחרי 1967 קרס בחלקו בספטמבר 1996, עקב העימות סביב פתיחת המוצא הצפוני של 'מנהרת הכותל' וקרס לחלוטין בעקבות ביקורו ההפגנתי של אריאל שרון בהר הבית בספטמבר 2000. בתחילת אוקטובר 2000 נסגר הר הבית למבקרים לא-מוסלמים למשך כשלוש שנים, עד שנפתח מחדש לביקורים באוגוסט 2003, בפעולה חד-צדדית של ישראל, למעט הכניסה למסגד אל-אקצא, לכיפת הסלע, לאולמות התפילה התת-קרקעיים ולמוזיאון המוסלמי. היחלשותה של הרשות הפלסטינית באותה תקופה, היא שאפשרה לרשויות הישראליות לנקוט מדיניות תקיפה יותר, שגררה תגובות-נגד של הצד המוסלמי בתקופת האינתיפאדה השנייה ולאחריה. מאז אוגוסט 2003 פעלו בצד היהודי קבוצות דתיות-לאומיות (ארגוני המקדש ומארגני עלייה דתית להר הבית) ובצד המוסלמי התנועה האסלאמית הצפונית, חזב אל-תחריר, חמאס – וגרמו כרסום נוסף במערך ההסדרים הקודם. תהליך זה הגיע לשיא באירועי אוקטובר 2014 במזרח-ירושלים. מחשש להתגברות מעשי האלימות בעיר, החליטה ממשלת ישראל (בעקבות מפגש שנערך בנובמבר 2014 בעמאן בין המלך עבדאללה השני, ראש ממשלת ישראל ומזכיר המדינה האמריקאי) לאסור על שרים וחברי-כנסת יהודים לבקר בהר הבית והוסרו הגבלות הגיל לכניסתם של מוסלמים להר הבית בימי שישי. למרות זאת נותר הר הבית סוגיה נפוצה.

ניתוח התהליכים שמתחוללים סביב הר הבית בשני העשורים האחרונים, מצביע על כך שתהליכים אלה שוחקים את ההסדרים הקיימים, המוגדרים 'סטטוס-קוו', שפעלו בהצלחה בין 1967 ל-1996.

ניתוח המצב בהר הבית/אל-חרם אל-שריף יתייחס להלן לשלושה פרקי זמן: הפרק הראשון הוא תקופת ההבנות השקטות בין השנים 1967-1996. הפרק השני הוא תקופת הביניים בשנים 1996-2003, בהן קרס המודוס-ויוונדי של 1967 עד כדי כך שבמשך שלוש שנים לא נכנסו יהודים ולא-מוסלמים אחרים להר הבית; והפרק השלישי הוא תקופת השחיקה של הסטטוס-קוו, בשנים 2003-2015.

4. 'חיה ותן לחיות' – הדיאלוג בין המשטרה לבין הווקף

גורמים ממסדיים טוענים כי האסטרטגיה של ישראל כלפי הר הבית, מעוצבת מלמטה למעלה; דהיינו: הבעיות מועלות מדרגי השטח אל הדרג המדיני, וזה דן בהן רק בעתות משבר או כשצצות בעיות דחופות.³¹ השר לביטחון הפנים מקיים, אחת לשלושה חודשים, ישיבות עדכון שוטפות על הנעשה בהר הבית. מעבר לזה אינו עוסק בנושא, והדרג הפועל בשטח מנהל משא ומתן מתמיד של 'תן וקח' עם הווקף. עניינה של המשטרה הוא להרגיע את השטח, והיא מבינה שלשם כך יש לקיים יחסים טובים עם הווקף ולהיעתר, מעת לעת, לבקשות סבירות, כולל בתחומי הבנייה והתחזוקה.

הדיאלוג בין קציני המשטרה לבין מנהלי הווקף בהר הבית, מבוסס על המוטו של 'חיה ותן לחיות'. מדינת ישראל מיוצגת בשטח על-ידי המשטרה (בארבע רמות: מפקד מחוז ירושלים, מפקד מרחב דוד, מפקד היחידה למקומות קדושים ומפקד המשטרה בהר הבית) ויש לה אינטרס עליון למנוע הפרות-סדר ואלימות. גם הווקף וממלכת ירדן מעוניינים בשמירת הסדר, אך להם יש גם אינטרס לנהל את העניינים בהר הבית ביעילות, במיוחד בתחום עבודות השימור, התחזוקה, הבנייה והפיתוח. לשני הצדדים יש אמצעים להזיק זה לזה. המשטרה יכולה, למשל, לעצור עבודות בנייה ותחזוקה, והווקף יכול, למשל, להתיר את הרסן ולאפשר אלימות של צעירים מוסלמים.

קציני משטרה בכירים אומרים בשיחות סגורות, כי המשטרה נאלצת לפעול ולקבל החלטות בסוגיות רגישות, ללא 'דירקטיבה' ממשלתית. כמי שנמצאת בחזית, המשטרה היא שמנהלת את המגעים השוטפים עם אנשי הווקף.

רמת האמון וההערכה ההדדית בין ראשי המשטרה לבין ראשי הווקף במתחם הר הבית היא מרשימה. בפברואר 2016 קבל הווקף על כך ש-30 עובדי התחזוקה שלו מושבתים, משום שרשות העתיקות אינה מאשרת להם לבצע עבודות שביקשו לעשות זה זמן. הרקע לכך היה הימנעות הממשלה (ועדת השרים לענייני ירושלים) מקבלת החלטות, ונטייתו שלא לאשר עבודות שהווקף ביקש לבצע על הר הבית, דבר שעלול להעלות את המתח ולפגוע ביחסים בין הצדדים.

³¹ שיחה עם גורם שביקש שלא לציין את שמו.

הר הבית אינו אתר עתיקות סטאטי, אלא אתר גדול ופעיל בעל תפקודים רבים, הדורש תחזוקה ופיתוח שוטפים. מצד אחד המשטרה אוכפת את החוק בהר הבית, ומצד שני מסייעת לווקף בביצוע פעולות תחזוקה, שימור ופיתוח. המשטרה ורשות העתיקות ממליצות לוועדת השרים לעניין עבודות בינוי ושימור בהר הבית, וחלק מן ההמלצות מונעות מן הצורך לשמור על דינמיקה תועלתנית שאמורה להפחית מתחים במקום ולשמור על שקט ויציבות. הצלחתה של דינמיקה זו מובטחת על-ידי כך שלנציגי הצדדים יהיו תכונות מתאימות לדיאלוג ידידותי ולשמירה על אמון ויחסים טובים. היא תלויה גם בשיתוף פעולה של המשטרה עם רשות העתיקות ועם היועץ המשפטי לממשלה, וביכולתה של ועדת השרים לענייני ירושלים לתת מענה מהיר לסוגיות שוטפות. הצלחת הדיאלוג תלויה גם בכך שנציג הווקף יהיה אדם חזק, שיידע להעריך את גבולות המשא והמתן, ויזכה לגיבוי מלא של ירדן.

5. מודוס-ויוונדי והבנות שקטות – 1967-1996

תקופת ההבנות השקטות היא תקופה חשובה ביותר, משום שלאור העובדה שנמשכה 30 שנה והיתה מקובלת על הצדדים השונים, היא שיצרה את 'הסטטוס-קוו' המחייב, לפחות על פי ממשלת ירדן והרשות הפלסטינית. ההכרה הישראלית באחריותה של מנהלת הווקף לניהול אל-חרם אל-שריף/הר הבית, כשהמונופול על השיטור והביטחון בידי ישראל – חייבה את הצדדים לקיים ביניהם הידברות ותיאום. במשך הזמן התקיימה שגרה של פגישות קבועות בין אנשי הווקף לבין נציגי משטרת ישראל ועיריית ירושלים, בהן דנו הצדדים בחשאי בסוגיות שוטפות ובעניינים שהצדדים העלו מיוזמתם. בפגישות אלו הושגו 'הבנות שקטות' בעניינים שוטפים ובסוגיות מיוחדות, שדווחו ותואמו עם גורמים ממשלתיים בישראל ובירדן, והפכו בחלוף הזמן למודוס-ויוונדי (שהצדדים מתייחסים אליו במונח 'סטטוס-קוו').

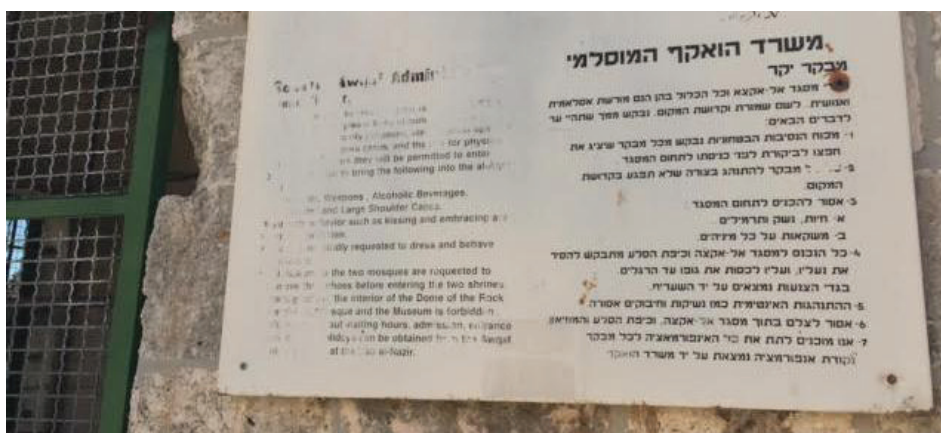
להלן יפורטו ההסדרים בני התקופה לפי נושאים: ניהול ותחזוקה; כללי לבוש והתנהגות; גישה, ביקור ותפילה; אבטחה, שיטור ושמירת הסדר הציבורי; שמירה על עתיקות ועבודות בנייה; ביטויים סמליים והפגנות.

ניהול ותחזוקה: הניהול השוטף של הפעילות המוסלמית בהר הבית הוא בידי מנהלת הווקף³² הכפופה לירדן, אך יש בה גם עובדים המזוהים כיום עם הרשות הפלסטינית, או חייבים לפחות בנאמנות כפולה. מנהלת הווקף מעסיקה באתר כמה מאות עובדים בשמירה לא חמושה, משרתים בקודש ועוסקים בתחזוקה במוסדות דת, בחינוך ובתיירות. מנהלת הווקף היא שאחראית לפעילות המוסלמית, הכוללת: פולחן, טקסים ואירועים שונים, דרשות וחוגי לימוד, והיא שקבעה את קוד הלבוש בכניסה למסגד אל-אקצא ולכיפת הסלע ואת דמי הכניסה אליהם. נזכיר כי בתוך אל-חרם אל-שריף קיימים מבנים

³² מנהלת הווקף היתה בעבר חלק ממשרד ההקדשים בירדן, ואחרי 1994 עברה בהדרגה למשרד ההקדשים של הרשות הפלסטינית (למרות ששכר עובדי הווקף בירושלים מומן ברובו על-ידי ממשלת ירדן). בית-משפט ישראלי הכיר בתואר ובתפקיד של 'מנהל הווקף בירושלים', ומכאן נובעת ההכרה בנושא משרה זו כמנהל כל ההקדשים המוסלמיים הציבוריים בעיר, ובכללם הר הבית. למרות ההכרה דה-פקטו של הרשויות בישראל בממלאי תפקידים מוסלמים בהר הבית, אין הם נהנים מחסינות כלשהי בעת מילוי תפקידם. ראו: י' רייטר, *הווקף בירושלים 1990-1948* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991), עמ' 17. לעניין ההכרה במנהל הווקף ראו: פס"ד בימ"ש מחוזי בירושלים 718/69; סעד אל-דין אל-עלמי, *ות'אאק אל-היא אל-אסלאמיה אל-עליא 1984-1967* (ירושלים, הרשות האסלאמית העליונה, 1984), עמ' 60.

המשמשים בחלקם למגורים זה מאות שנים, ובנוסף פועלים במקום שלושה בתי-ספר. פעילות זו מקשה על הפיקוח והבדיקה בשערי הכניסה לאתר.

כללי לבוש והתנהגות: מנהלת הווקף קבעה את כללי הלבוש וההתנהגות באתר, כמו חליצת נעלי המבקרים המורשים בכניסה למסגד אל-אקצא וכיפת הסלע. במשך הזמן, עקב האסלאמיזציה של המרחב הציבורי, הוחמרו דרישות הלבוש מנשים: צעיף המכסה את הראש ואת הכתפיים ושמלה או חצאית ארוכה, שהווקף מספק למבקרות מורשות.

שלט ועליו כללי ההתנהגות מטעם הווקף, בסמוך לשער המוגרבים (צילום: המחבר, 2.2.16)

גישה, ביקור ותפילה:

גישת מוסלמים

עד 1996 נכנסו מוסלמים להר הבית/אל-חרם אל-שריף ללא הגבלות, לפי כללים שקבעה מנהלת הווקף. שוטרי משטרת ישראל סייעו לווקף לאכוף את כלליו בשערי הכניסה להר הבית, אך משטרת ישראל נהגה להגביל את חופש הגישה למוסלמים שהגיעו מחוץ לירושלים במועדים רגישים במיוחד ובעקבות התרעות מודיעיניות על התפרצות אפשרית של תקריות אלימות. תעודות הזהות של הנכנסים לתפילה נאספו בידי המשטרה – פעולה שהתפרשה בעיני המוסלמים כאמצעי להגברת השליטה הישראלית בהר הבית – אך הדברים לא הגיעו לכדי משבר.³³

³³ הארץ, 10.7.1988; ריאיון עם חסן טהבוב, מ-1988.

גישת יהודים

אחד השינויים הבולטים שהנהיגה ממשלת ישראל בהר הבית אחרי 1967, הוא חקיקתו ויישומו החלקי בלבד של חוק השמירה על המקומות הקדושים התשכ"ז-1967, אשר מבטיח חופש גישה למקומות הקדושים, ובכללם להר הבית.³⁴ לראשונה התאפשרה גישה חופשית להר הבית למי שאינו מוסלמי, במועדים שתואמו בין משטרת ישראל לבין פקידי הווקף ובשעות שאין בהן תפילה (07:30-11:00 ו-13:30-14:30 בימים א'-ה', ובחורף – שעה אחת פחות).

מה שמכונה 'הסדר הסטטוס-קוו' משנת 1967, המאפשר ביקור של לא-מוסלמים, הוא המשכו של נוהג שעות הביקור שהנהיג המשטר הירדני בין השנים 1950-1967. מדריך להר הבית מ-1950 קובע אפשרות ביקור בשעות 07:30-11:00 ואלו הן גם שעות הביקור העיקריות שהונהגו לאחר יוני 1967, בשני הבדלים: ישראל לא אפשרה לווקף לגבות דמי-כניסה למתחם כולו, אלא רק לכיפת הסלע, למסגד אל-אקצא ולמוזיאון האסלאמי. ישראל והווקף הנהיגו גם שעת-ביקור נוספת לאחר תפילת הצהריים. החידוש שנוסף הוא שעת הביקור שלאחר תפילת הצהריים: 13:30-14:30.

יודגש כי בהבנות הסטטוס-קוו משנת 1967 היה ברור שליהודים יש זכות לבקר במקום, אך לא זכות להתפלל בו, ומאז אוסרת המשטרה על יהודים להתפלל בהר הבית. הסטטוס-קוו של 1967 מתייחס אל יהודים כמבקרים במעמד של תיירים, ולא במעמד של מתפללים. מכאן נשאלת השאלה אם קבוצות או יחידים המבקשים לשנות את הסטטוס-קוו ממניעים אידאולוגיים, עומדים בקריטריון של 'מבקרים'.

משנת 1993 הניח בית המשפט העליון תשתית משפטית שקבעה כי מחד גיסא יש ליהודים זכות להתפלל בהר הבית, ומאידך גיסא למשטרה יש סמכות למנוע את מימושה של זכות זו. כדברי נשיא בית המשפט העליון דאז, אהרן ברק: "נקודת המוצא העקרונית הינה כי לכל יהודי הזכות לעלות להר הבית, להתפלל עליו, ולהתייחד עם בוראו. זהו חלק מחופש הפולחן הדתי; זהו חלק מחופש הביטוי".³⁵ אולם באותה נשימה קבע בית המשפט כי "ככל זכות אדם, אין זו זכות מוחלטת. זו זכות יחסית [...] מקום בו קיימת ודאות קרובה לכך כי ייגרם נזק ממשי לאינטרס הציבורי אם זכות האדם לפולחן דתי ולחופש ביטוי תמומש, ניתן להגביל את זכות האדם כדי לקיים את האינטרס הציבורי".³⁶ ב-2006 אף נפסק מפורשות מפי הנשיאה דאז, דורית ביניש, כי "סמכותה של משטרת ישראל למנוע כניסת מבקרים ומתפללים להר הבית בהתקיים סכנה קרובה לוודאי

³⁴ ספר החוקים, תשכ"ז, 449, עמ' 75.

³⁵ בג"ץ 2725/93, גרשון סלומון נ' מפקד מחוז ירושלים.

³⁶ שם.

לפגיעה קשה בביטחון הציבורי, נובעת מתפקידה המובהק של המשטרה בקיום הסדר הציבורי וביטחון הנפש והרכוש [...] מוסמכת המשטרה לאסור על כניסה להר הבית או להגבילה בתנאים. בין היתר, מוסמכת המשטרה במקרים מתאימים גם לצמצם את האיסור על עלייה להר הבית ולהגבילו לאנשים מסוימים בלבד, והכל לשם שמירה על שלום הציבור וביטחונו".³⁷

על פי הפסיקה מוטל אפוא על המשטרה להעריך מדי יום ביומו אם יש סכנה כזו, אולם המשטרה פעלה בהנחה כי סכנה כזו מרחפת על הר הבית כל הזמן.

ביוני 1967 החלו מנהלי האתר לגבות דמי-כניסה מתיירים ומלא-מוסלמים שביקשו להיכנס להר הבית. תחילה נדרשו ישראלים לשלם מחצית מדמי הכניסה שנגבו מתיירים. בתגובה הפקיעה המשטרה מהווקף את מפתחות שער המוגרבים והתירה ליהודים להיכנס להר הבית משער זה ללא תשלום, משום שגביית דמי-כניסה מהם עמדה בסתירה לחופש הגישה למקומות הקדושים על-פי החוק הישראלי. בתגובה העתיקו מנהלי הווקף את נקודת המכירה של כרטיסי הכניסה (פורמלית: מכירת 'המדריך לאל-חרם אל-שריף') אל תוך האתר, והתשלום שנגבה מלא-מוסלמים אפשר להם להיכנס למסגד אל-אקצא, לכיפת הסלע ולמוזיאון האסלאמי, בעוד שביקור בשטח הפתוח לא היה כרוך בתשלום.³⁸ (בשנת 2000 שילמו לא-מוסלמים 25 ש"ח או \$6 עבור כרטיס כניסה). הסדר זה בא לקצו בסוף ספטמבר 2000.

באוקטובר 1990 פרצה המשטרה להר הבית בפעולה שהסתיימה ב-17 הרוגים מוסלמים, וזאת מחשש לחייהם של שני שוטרים שהוקפו מפגינים ונלכדו בנקודת המשטרה שבתוך המתחם (ראו להלן בעמ' 38). בתגובה החליטו מנהלי הווקף באופן חד-צדדי לסגור את השערים מוקדם מכפי שהיה נהוג בעבר. השלטונות לא ניסו לכפות עליהם את שעות הפתיחה שהיו נהוגות קודם לכן, וכך נשארה השליטה על זמני הביקור בידי מנהלת הווקף.

תפילת יהודים

ליהודים עומדת זכות גישה וזכות פולחן קדומה להר הבית, ונשאלת השאלה אם זכותם זו אבדה להם מתוקף הנסיבות ההיסטוריות מאז חורבן בית שני ועד ימינו אלה, לאחר שבמשך 1,400 השנים אחרונות (להוציא 85 שנות השלטון הצלבני בירושלים) המקום

³⁷ בג"ץ 4776/06, גרשון סלומון נ' מפקד מחוז ירושלים.

³⁸ אל-עלמי, ותיאק, עמ' 261-263, *Jerusalem Post*, 29.1.1979.

משמש לפולחן מוסלמי בלבד, ומבחינת היהודים יהיה זה בלתי-צודק לקבוע שאין להם זכות לבקר בהר הבית כמו לכל תייר אחר. מבחינת ישראל ורוב היהודים בעולם, ליהודים יש זכות גישה וזכות פולחן בהר הבית מהיותו המקום הקדוש ביותר לעם היהודי. אולם שאלת מימושה של זכות זו, שלא בדרכי שלום ושלא בהסכמה, במקום המשמש זה 1,400 שנה מקום-תפילה מוסלמי, היא כבר סוגיה מדינית וביטחונית. לכן יצרה ישראל את ההבחנה בין זכות הגישה למקום לבין זכות הפולחן בו, ועל בסיס הבחנה זו היא מנהלת שיג ושיח הן עם הווקף והן עם ממשלת ירדן.

העולם המוסלמי כולו רואה באל-חרם אל-שריף אתר תפילה מוסלמי ומתנגד נחרצות לכך שיהודים יתפללו בו, בין השאר מחשש שהדבר ישמש פתח להשתלטות יהודית על האתר הקדוש או לחלוקתו. האיסור שהטילו גדולי הפוסקים היהודים והרבנות הראשית על יהודים להיכנס לתחומי הר הבית מחמת 'מורא מקדש', סייע להתגבר על הדחף היהודי להשתלט על הר הבית ולקיים בו פולחן יהודי לאחר 1967.³⁹ הממשלה לא אפשרה ליהודים להתפלל במקום, לא התקינה תקנות המסדירות תפילת יהודים על הר הבית, ואף מנעה את חופש הפולחן של יהודים בהוראות מנהליות שניתנו למשטרה ולכוחות הביטחון, בנימוק של שמירה על שלום הציבור ומניעת שפיכות דמים. נציג ישראל באו"ם אמר בשעתו כי ישראל נמנעה במכוון מלהתקין תקנות המסדירות תפילת יהודים על הר הבית כדי שלא לפגוע ברגשות הדתיים של האוכלוסייה המוסלמית וכדי למנוע תקריות בין בני העדות הדתיות.⁴⁰

בתי המשפט נתנו גיבוי למדיניות הממשלה.⁴¹ באחד מפסקי הדין נאמר: "חופש הפולחן נסוג מפני הצורך בשמירה על הסדר הציבורי, עד כדי ביטול כל הפולחן... הדתי היהודי על הר הבית".⁴² עם זאת מצא בית המשפט העליון צורך להבהיר, בכמה הזדמנויות, כי חופש הפולחן הוא זכות טבעית המשתמעת מחופש הדת, וכי חופש הגישה אין לו טעם

³⁹ לפסק ההלכה של הרבנות לגבי כניסה להר הבית, ראו בג"ץ 4185/90, נאמני הר הבית ואח' נגד היועץ המשפטי לממשלה ואח', פד"י, מז' (5), (1993), עמ' 221-288.

⁴⁰ ריאיון שנערך ב-1989 עם יועץ ראש העירייה דאז, אמיר חשין. ראו גם: שמואל ברקוביץ, *המעמד המשפטי של המקומות הקדושים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997), עמ' 174-175.

⁴¹ נדב שרגאי ונינה פינטו, "כוננות ביטחונית בעקבות עימות בהר הבית", *הארץ*, 10.8.1999, הכותרת הראשית, עמ' א1; נדב שרגאי, "הניסיון למנוע אתר תפילה רביעי בהר הבית", *הארץ*, 11.8.1999, עמ' א4; עמירה הס, "הוואקף: ישראל מסרה מידע מסולף כדי להצדיק התערבותה בעבודות במתחם", *הארץ*, 11.8.1999, עמ' א4; דני רובינשטיין, "פעולה מהירה בשער המשולש", *הארץ*, 27.8.1999, עמ' ב4.

⁴² בג"ץ 257/89, 2410/90, פד"י, מח (2), עמ' 256, 352 מול האותיות א-ב. מצוטט אצל: שמואל ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים: המאבק על ירושלים והמקומות הקדושים בישראל, יהודה, שומרון וחבל עזה* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל והד ארצי, 2000), עמ' 269.

אם אינו כולל גם את חופש הפולחן.⁴³ ב-1976 פסקה השופטת רות אור בעניין קבוצה של חברי תנועת בית"ר שהתפללו בהר הבית וגרמו מהומה, ומהחלטתה השתמע כי יהודים רשאים להתפלל על הר הבית.⁴⁴ המוסלמים הגיבו על פסק-דין זה בכתב ובמחאה אלימה, אך משטרת ישראל הבטיחה למנהלת הווקף כי לא תאפשר תפילת יהודים במקום. יצוין כי תפילת יחיד דיסקרטית של יהודים בהר הבית התאפשרה בשנות ה-70 תוך העלמת-עין מצד הווקף (אשר מכחיש זאת), בתנאי שנעשתה בצנעה. אולם בשנות ה-80 הופסק נהוג זה מחשש להתפרצות אלימה של מוסלמים. מעת לעת מצליחים הקנאים להר הבית 'להגניב' תפילה, לצלמה ולהעלותה למרשתת.

מדיניותה של ממשלת ישראל בנושא תפילת יהודים בהר הבית עמומה למדי. מצד אחד חוקקה הכנסת חוק המקנה ליהודים חופש פולחן במקום, ומצד שני המשטרה מונעת מיהודים לממש את זכותם לעשות זאת. עמימות זו תרמה למאבק המתמשך

⁴³ ראו דברי השופט אגרנט בבג"ץ 222/68, חוגים לאומיים נגד שר המשטרה, פד"י, כ"ד (2), עמ' 141: "למותר הוא לציין... שזכות התפילה של היהודים היא זכותם הטבעית המושרשת עמוקות בהיסטוריה הארוכה של עם ישראל". בבג"ץ כהן נגד שר המשטרה, 99/76, ל' פד"י (2), עמ' 505, קיבל בית המשפט כחלק מפסק-דינו את תשובת הפרקליטות כי לכל יהודי זכות חוקית מהותית להתפלל בהר הבית, ובלבד שאין זו "תפילה הפגנתית אשר יש בה כדי לגרום להפרת הסדר הציבורי". השופט מנחם אלון (שופט דתי) קבע בבג"ץ 4185/90, נאמני הר הבית ואח' נגד היועץ המשפטי לממשלה ואח', פד"י, מז' (5), (1993), עמ' 281-282: "...וזכותו של כל אדם לחופש פולחן, לחופש גישה למקומות הקדושים ולשמירה מפני חילולם עומדת לו גם בשטח הר הבית". עוד ציין, כי על אף אי-התערבותו של בית המשפט בשאלת מימושה של זכות הפולחן, זכות זו כשלעצמה לעולם עומדת.

⁴⁴ בג"ץ חוגים לאומיים נ. שר המשטרה ואח', 222/68, פד"י, כ"ד (2), עמ' 141, אפשר שלא להתיר תפילה של יהודים. ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 266, מערער על חוקיות ההוראות לשוטרים למנוע תפילת יהודים. בג"ץ 99/76, כהן נ' שר המשטרה, מיום 21.3.1976, פד"י ל (2) עמ' 505, קבע את זכותו של יהודי יחיד להתפלל תפילה לא-הפגנתית, ואף על פי כן המשטרה לא אפשרה זאת, משום שכל תפילה עלולה לגרום להפרת הסדר הציבורי. ראו ברקוביץ והתנסותו האישית, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 268-269. אנגלרד סבור שאלמלא אסרה הרבנות על עלייה להר הבית, הוא משוכנע כי בית המשפט היה מחליט אחרת, מכיוון שפעולות של קבוצות-מיעוט מנוגדות לדעת הרשות הרבנית הרשמית (Izhak Englard, "The Status of the Holy Places in Jerusalem," *Israel Law Review*, Vol. 27, No. 4, (Autumn 1994), p. 598). ראו גם בג"ץ 1633/93, הליגה להגנה יהודית נגד משטרת ישראל, ובג"ץ 292/83, נאמני הר הבית, עמותה ואח' נגד מפקד משטרת מרחב ירושלים, פד"י, ל"ח (2), עמ' 449. בית המשפט הורה למשטרה לאפשר תפילה של קבוצת נאמני הר הבית מחוץ ובסמוך לשערי הכניסה לאתר. בג"ץ 292/83, נאמני הר הבית, עמותה ואח' נגד מפקד משטרת מרחב ירושלים, פד"י, ל"ח (2), עמ' 449. ראו גם: אל-עלמי, ותי'אקא, עמ' 262; על טענות המוסלמים לגבי ניסיונות של קבוצות יהודיות להתפלל על הר הבית, ראו תזכיר פנימי של הווקף: תקריר חול אל-אעתדאעאת אל-אסראאיליה עלא אל-מסגיד אל-אקצא אל-מבאר, מדיכרה דאח'ליה, 22.6.1987; ראו גם שאון פלסטיניה, 156-157 (מארס-אפריל 1986), עמ' 64 ואילך; הארץ, 11.8.1989.

של קבוצות יהודיות התובעות להתפלל במקום.⁴⁵ תנועות הדוגלות בעליית יהודים להר הבית אינן מורשות לבקר על ההר אם המשטרה סבורה, מעל לכל ספק, כי ביקורן יוצר סכנה להפרת-סדר חמורה, וכי לא יהיה בידה להבטיח את שלום הציבור בעת הביקור.⁴⁶ כשפנו חברי תנועות אלו אל בתי המשפט בתביעה לממש את זכות הפולחן שלהן, הגיבה המדינה כי אי-מימוש זכות הפולחן של יהודים בהר הבית הוא חלק מן הסטטוס-קוו שהתגבש במקום. כך, למשל, כשנשאל רפ"ק אריה ברנד, תובע משטרתי בכיר, בבית המשפט, כיצד תנהג המשטרה אם תשתכנע במאה אחוז שתפילת יחיד חרישית תסתיים בשלום וללא מהומות, השיב שגם אם יהיה משוכנע בכך מראש, לא תתיר זאת המדינה. כששאל השופט מדוע, השיב רפ"ק ברנד: "מפני שאנו מחויבים לסטטוס-קוו".⁴⁷

ניסיונות של גורמים יהודיים קנאיים להתפלל על הר הבית לא פסקו מאז יוני 1967 ועד ימינו אלה. ביוני 1967 ניסה הרב שלמה גורן, שהיה אז הרב הראשי לצה"ל, לקיים תפילה המונית של יהודים בהר הבית, אך הדבר נמנע ממנו בהוראת שר הביטחון משה דיין. לימים, לאחר שהרב גורן פשט את מדיו, התירו לו שרי ביטחון שונים להתפלל במניין בקומה השנייה של בניין המחכמה – מבנה שהכניסה אליו היא מחוץ להר הבית, אך חלקו חורג בכשלושה מטר לתוך שטח ההר, מזרחית לכותל המערבי, והוא מוחזק בידי משמר הגבול. שניים מן החדרים העליונים של המחכמה הוכשרו לשמש בית-כנסת, והרב גורן נהג להתפלל שם פעמיים בשנה – בתשעה באב וביום הכיפורים.⁴⁸ בני משפחתו וקבוצה של כמה עשרות יהודים ממשיכים במסורת זו.

⁴⁵ בשנות ה-90 החלו מפלגות פוליטיות להירתם למאבק זה. בקווי היסוד של הממשלה החדשה שהוקמה ביוני 1996, ביקשה המפד"ל לקבוע כי "ממשלת ישראל תסדיר תפילת יהודים על הר הבית על-פי גדרי ההלכה". לאחר דין ודברים אושר נוסח כללי ועמום יותר: "לכל בני הדתות יובטחו חופש הפולחן וגישת חופשית אל המקומות הקדושים להם". פרסום הדברים ופרשנותם עורר את המופתי הפלסטיני שיחי עכרמה צברי, להגיב בנימה של איום לכל ניסיון של ממשלת ישראל לאפשר תפילת יהודים בהר הבית.

⁴⁶ ראו ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 102, 269-270.

⁴⁷ נדב שרגא, "הר הבית בידי הסטטוס-קוו", *הארץ*, 2.2.1999, עמ' ב3.

⁴⁸ נדב שרגא, *הר המריבה, יהודים ומוסלמים, דת ופוליטיקה מאז 1967* (ירושלים: כתר, 1995) עמ' 63. מאבקן המשפטי של קבוצות יהודיות למימוש זכות הפולחן שלהן בהר הבית, נשא פרי, באופן חלקי, בשנות ה-70 וה-80. ככל שהתרבו התקריות עם המוסלמים, השתנתה גם מגמת הפסיקה. על סוגיית זכות התפילה ראו: עוזי בנזימן, *ירושלים: עיר ללא חומה* (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ג), עמ' 136-137; שרגא, *הר המריבה*, עמ' 62. מירון בנבנישתי, *מול החומה הסגורה* (ירושלים: ויינפלד וניקולסון, תשל"ג), עמ' 237-238; *הארץ*, 16.8.1967, 18.8.1967; שמואל ברקוביץ, *המעמד המשפטי של המקומות הקדושים בארץ-ישראל* (עבודה לשם קבלת תואר ד"ר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ח), עמ' 123-125, 161-162, 178, 596. Englard, "The Status of the Holy Places", p. 596. לעניין תפילת יחידים ראו בג"ץ 67/93, תנועת 'כך' ואח' נגד השר לענייני דתות ואח'; בג"ץ 99/76, כהן נגד שר המשטרה פד"י ל' (2) עמ' 505; בג"ץ 536/81, שטנגר נגד ממשלת ישראל ואח', פד"י ל"ה (4), עמ' 673. ראו גם מאמרו של ברקוביץ לעיל.

בניין המחכמה (מדרסה תנכזייה)
במבט מתוך הר הבית
(צילום: המחבר, 2.2.16)

אבטחה, שיטור ושמירת הסדר הציבורי: אבטחת הר הבית נחלקת בין רשויות הווקף המוסלמי – המעסיקות למעלה מ-200 שומרים המפטרלים בתוך המתחם בשלוש משמרות – לבין משטרת ישראל, המחזיקה בנקודות-משטרה קבועה בתוך האתר, בנוסף לשוטרים המוצבים בכניסות אליו ובבניין המחכמה המשמש גם לתצפית והתרעה.⁴⁹ עד לאמצע שנות ה-80 הרבו שוטרי מג"ב לפטרל בתוך מתחם הר הבית, ואנשי הווקף

⁴⁹ בנימין, ירושלים, עמ' 141-154. סדרי האבטחה לא הצליחו למנוע פיגועים של יחידים ומחתרות, כגון: הצתת מסגד אל-אקצא על-ידי דניס רוהן, תייר אוסטרלי תמהוני, ב-21 באוגוסט 1969; ירי שביצע אלן גודמן, עולה חדש מארצות הברית שהתגייס לצה"ל, ב-11 באפריל 1982 (האגץ, 29.9.1989). לעומת זאת היו פעולות שנחשפו על-ידי גורמי הביטחון הישראליים ועל-ידי שומרי הווקף. למשל, כוונותיהם של חברי המחתרת היהודית שנתפסה ב-1984, של 'חבורת ליפתא' (21.1.1984), ושל יואל לרנר (1989) לפוצץ את מסגדי הר הבית.

הרבו להתלונן על כך ועל התנהגות לא-הולמת מצדם.⁵⁰ בעקבות התלונות הגיע ראש הרשות האסלאמית העליונה, שיח' סעד אל-דין אל-עלמי, להסכם עם מפכ"ל המשטרה דאז: שוטרי מג"ב יוצבו רק בכניסות לאתר ולא ייכנסו לתחומי הר הבית, למעט במקרי חירום.⁵¹

שלושת העשורים הראשונים שלאחר 1967 ידעו מספר אירועים אלימים יוצאי-דופן, אולם ההבנות בין שני הצדדים הקלו על הכלתם: באוגוסט 1968 הצית דניס רוהן, תייר משיחי מאוסטרליה, חלק ממסגד אל-אקצא; ב-1981 נחשפה מחתרת יהודית שתכננה לפוצץ את כיפת הסלע; ב-1982 ירה חייל במדים בתוך אל-חרם אל-שריף; בהפגנות האינתיפאדה הראשונה על הר הבית, ובאוקטובר 1990 כשנאלצה המשטרה לפרוץ להר הבית כדי להציל שני שוטרים שהוקפו על-ידי המון נזעם בתוך המתחם – אירוע שהסתיים במות 17 מוסלמים ובפציעתם של רבים.

אחד מלקחי אוקטובר 1990 היה הקמתה של יחידת משטרה מיוחדת להר הבית, ובה 80 שוטרים – 24 מהם מוצבים בכניסות להר בשעות היום, ועוד 17 בשעות הלילה.⁵² מנהלת הווקף דחתה את בקשת המשטרה להציב מצלמות ואמצעי-ביטחון אלקטרוניים במקומות שונים בתחומי הר הבית, מחשש שהדבר יתפרש כהכרה בריבונות ישראל, אך ב-2013 השתנה המצב, כפי שיובהר בפרק 7.

השמירה על עתיקות ועבודות בנייה: רגישותו המיוחדת של הר הבית, בהיותו מקודש לבני יותר מדת אחת, מחייבת הפעלת שיקול דעת וזהירות רבה בכל הקשור למצבו הפיזי, לצביונו ולפעולות השימור, התחזוקה, החפירה, הבנייה, ההריסה או כל שינוי אחר שנעשה בו. לנושא זה יש שני פנים: המצב הפיזי עצמו, והכללים שעל פיהם נוהגים בעת שמבצעים פעולה מכל סוג שהוא.

מבחינת ישראל, חוק העתיקות וחוקי התכנון והבנייה הישראליים חלים גם על הר הבית. המבקש לבצע עבודות, נזקק להיתר מטעם רשות העתיקות והוועדה לתכנון ובנייה. אך מנהלת הווקף אינה מכירה בסמכות זו, היות שאינה מכירה בתחולת חוקי ישראל במקום, בהיותו נתון לדבריה תחת כיבוש והפרה של כללי המשפט הבין-לאומי. על כן המוסלמים רואים עצמם חופשים לבצע באתר הר הבית/אל-חרם אל-שריף עבודות פיתוח ושינויים פיזיים, תוך התעלמות מחוקי ישראל. לטענתם יש לווקף ארכאולוג

⁵⁰ אל-עלמי, ות'אאק, עמ' 500, 535-540.

⁵¹ שם, עמ' 494-496; 530-531.

⁵² ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 169.

משלו, והם אינם כפופים לחוק העתיקות הישראלי, בהסתמך על דבר המלך במועצתו מתקופת המנדט. בכל מקרה, אם הם כפופים לחוק, הרי זה לדעתם החוק הירדני, שאינו אוסר לעשות עבודות באל-חרם אל-שריף.⁵³ יחד עם זאת, בינם לבין המשטרה שוררת הבנה לפיה הם מוסרים הודעה מוקדמת על כוונתם לבצע עבודות באתר. הודעה זו היא כללית ביותר, אינה חלק מהליך חוקי ואינה מלווה בהצגת תכניות. לדברי נצי"מ אבי ביטון שהיה מפקד מרחב דוד במשטרה, הווקף, מטעמיו, אינו מוכן לחתום על בקשה לרשויות התכנון, מחשש שהדבר יתפרש כהכרה בריבונות ישראל בהר הבית. מסיבה זו משטרת ישראל מציגה את בקשת הווקף לבינוי, שימור או שיפוץ בפני הרשויות, ורשות העתיקות חותמת על הבקשה.⁵⁴

עד שנות ה-90 שמרה מנהלת הווקף על צביון האתר ואפשרה לנציגי רשות העתיקות הישראלית לבקר במקום ולפקח. מאז 1986 החלה תנועת 'נאמני הר הבית' להתלונן על הפרות חוק המבוצעות על-ידי הווקף בהר הבית,⁵⁵ אך העבודות שבוצעו אז על-ידי מנהלת הווקף היו מינוריות, יחסית לאלו שבוצעו החל מן המחצית השנייה של שנות ה-90: נעשו שיפוצים במבנים, הותקנו בימות תפילה ונבנתה מצבה לזכר הרוגי סברה ושתילה בלבנון (1982).

⁵³ דני רובינשטיין, "הווקף העתיק שיטת הפעולה הישראלית", *הארץ*, 23.1.2001, עמ' 2. על דבר המלך במועצה בקשר לסמכות השיפוט במקומות קדושים, ראו מאמרו של ברקוביץ בקובץ זה.

⁵⁴ שיחה מיום 2.2.2016.

⁵⁵ בתביעה שהגישה תנועת 'נאמני הר הבית' ב-1990 נגד היועץ המשפטי לממשלה ונגד גורמי אכיפת החוק, התברר כי הנהלת הווקף ביצעה במשך השנים עבודות שונות ללא היתר. שרגאי, *הר המריבה*, עמ' 301, מבוסס על מסמכים הנמצאים בתיק בג"ץ 193/86 ועל עמוס אילון, *ירושלים: שיגעון לדבר* (ירושלים: דומינו, 1991), עמ' 90. בית המשפט התרשם כי הרשויות נהגו להעלים עין יתר על המידה מהפרות החוק, אולם פסק הדין של השופט מנחם אלון נתן למעשה גושפנקה לאי-אכיפת החוק. השופט כתב כי נראית בעיניו גישת הרשויות המעדיפות להגיע להבנה לגבי המקום, המביאה לכיבוד ערכי החוק בקרב בני כל הלאומים והדתות, מאשר להפוך את אבני העתיקות לאבני מריבה. במקרה זה צוינה עמדה קודמת ששיקולי גמישות ופרגמטיות לפני משורת הדין, או לפני משורת החוק, עדיפים על הקו הנוקשה, הלא-גמיש, של הדין או החוק. הטעם העיקרי שלא להתערב בהחלטת הרשויות הוא התחייבות הרשויות לקיים מכאן ואילך פיקוח הדוק ומלא על הנעשה בהר הבית. בג"ץ 4185/90, נאמני הר הבית ואח' נגד היועץ המשפטי לממשלה ואח', פד"י, מ"ז (5), (1993), עמ' 221-288. במארכ 1986 הגישו נאמני הר הבית את תביעתם הראשונה לאכיפת החוק, בבג"ץ 193/86. לעתירה הראשונה צורף הווקף כמשיב, בהסכמת הצדדים. הווקף טען כי אין לבית המשפט סמכות לדון בעתירה, משום שהר הבית, כמו כל מזרח העיר, הוא בריבונות ירדנית והווקף אינו מכיר בריבונות ישראל. ראו: נדב שרגאי, "בג"ץ 193/86, נאמני הר הבית נ. מדינת ישראל", *הארץ*, 21.7.1989.

בימת תפילה פתוחה (מצטבה) לזכר הרוגי מחנות הפליטים סברה ושתילה בלבנון
(מאוסף המחבר)

הווקף רואה במעטפת החיצונית של הר הבית חלק מאל-חרם אל-שריף, ועל כן מתעוררים סכסוכים כל אימת שישראל מבצעת חפירות ארכאולוגיות או עבודות תיירותיות ממערב או מדרום להר הבית. מנקודת-ראותם של הפלסטינים, החפירות הארכאולוגיות ומפעלי התיירות שעושה שם ישראל, נועדו לחזק את הנרטיב ההיסטורי היהודי כבסיס לטענת בעלות על המקום.

ב-1969 החלה חפירת מנהרת הכותל, המובילה מרחבת הכותל המערבי צפונה, בצמוד לקיר התוחם את הר הבית/אל-חרם אל-שריף. חפירה זו נעשתה ביוזמת משרד הדתות, ללא פיקוח ארכאולוגי ולא כמחקר ארכאולוגי מסודר. המנהרה נתפסה בעיני הווקף כאיום על הזכויות המוסלמיות בהר הבית. השינויים שחוללה ישראל בסביבות הר הבית עוררו תרעומת והיו אחת הסיבות להכרזת אונסק"ו כי ירושלים היא 'אתר מורשת עולמית בסכנה'.⁵⁶

⁵⁶ Nazmi Al-Jubei, "1917 to the Present: Basic Changes, but not Dramatic: Al-Haram Al-Sharif in the Aftermath of 1967", in: Grabar & Kedar, *Where Heaven and Earth Meet*, p. 257

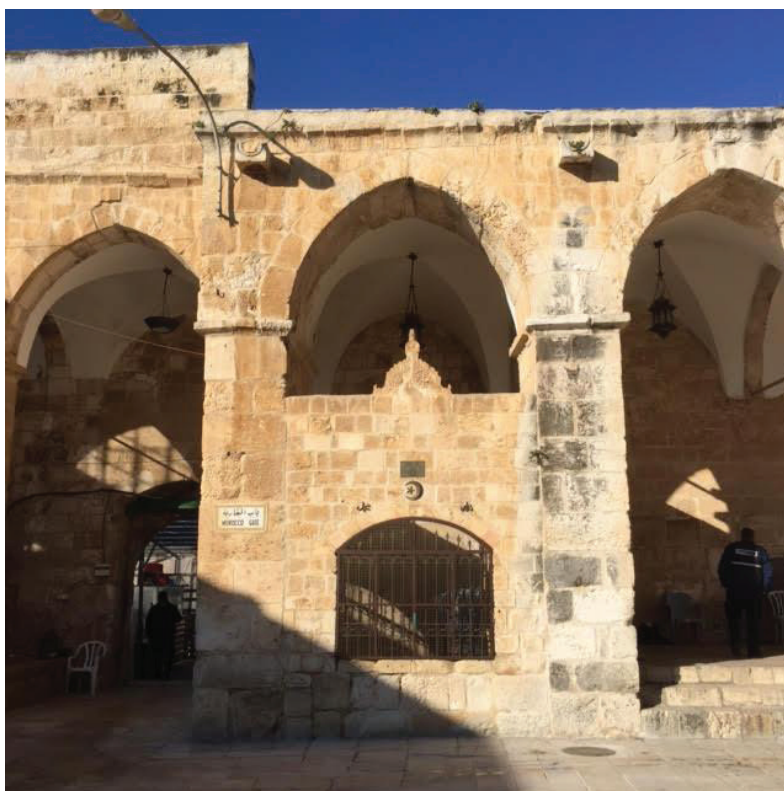
גורמים ישראליים רשמיים רכשו בתחילת שנות ה-70 ממנהלי ווקף ח'אתוניה זכויות חכירה בחלק הדרומי של הר הבית, וערכו שם חפירות מדעיות ושינויים פיזיים שנועדו לחזק את התשתית התיירותית של האתר. בחפירות הארכאולוגיות נחשפו שרידים מתקופות שונות בתולדות ירושלים, כולל קברים מן התקופה העבאסית, מבנים וארמונות מן התקופה האומיית ושרידים מן התקופה הביזנטית והרומית. בנוסף נחשפו שרידים ומתקנים המתוארכים לימי בית שני – התקופה הרומית הקדומה. שטח החפירות הוכשר כפארק ארכאולוגי וניתן לו השם 'גן ארכאולוגי ירושלים'.⁵⁷

מנהלת הווקף התנגדה לחפירות בעקביות, מחשש שחשיפת ממצאים מתקופות יהודיות קדומות תשנה את הצביון של מעטפת האתר; ההתנגדות נבעה גם מכך שחיוק הנרטיב היהודי יביא לדרישה לחזקה ולבעלות יהודית בהר הבית, מחיזוק הגורמים היהודיים התובעים לשנות את הסטטוס-קוו בהר הבית, מן החשש שהחפירות מתחת לפני האדמה יפגעו ביסודות של מבנים מוסלמיים, ובעיקר מכך שהיהודים יפרצו פתח תת-קרקעי לתחומי הר הבית או יקימו אתר תפילה יהודי במפלס התחתון של ההר.⁵⁸ כדי להפיג את חששם של המוסלמים מהשלכות חפירת מנהרת הכותל, הוזמנו ראשי מנהלת הווקף לסיור חשאי במנהרה. הסיור הפיג לזמן מה את המתח בעניין זה, אך אם לשפוט על-פי פעולות הווקף בשנות ה-90, דומה כי חששותיהם אף גברו.

חפירות ההצלה שנעשו ב'מעלה המוגרבים' בשנת 2007 הן דוגמה נוספת לחששות המוסלמים. לא מן הנמנע שהטענות הפורמליות בדבר חשש לפגיעה בעתיקות מן התקופה המוסלמית מסתירות למעשה חשש מחשיפת ממצאים מתקופת בית שני, כמו למשל חשיפה אפשרית של 'שער ברקלי' – שער חסום ממנו נכנסו לבית המקדש בתקופת הורדוס.

⁵⁷ Yitzhak Reiter and Jon Seligman, "1917 to the Present: Al-Haram al-Sharif / Temple Mount (Har ha-Bayit) and the Western Wall", in: Grabar & Kedar, *Where Heaven and Earth Meet*, pp. 231-272.

⁵⁸ טענות על כך שהחפירות פוגעות פיזית באל-חרם אל-שריף ראו אצל עכרמה צברי, "אל-אעתדאאת עלא אל-אוקאף ואל-מקדסאאת 1984-1987", בתוך אל-מגיתמע אל-פלסטיני: ארבעון עאם עלא אל-נכבה וואחד ועשרון עאמן עלא אחתלא אל-דפפה ואל-קטאע (טייבה: מרכז אחיאא אל-תראתי אל-ערבי, 1990), עמ' 50-82. בשנת 1978 הגישה ירדן למנכ"ל אונסק"ו דוח על החפירות ובהן האשמה שהחפירות אינן מדעיות אלא פוליטיות, וכי במהלכן ניסו לחדור לתוך אל-חרם אל-שריף בכמה מקומות, וכי הן גרמו להתמוטטות מבנים [דתיים] ממלוכיים ומבנים היסטוריים אחרים. ראו ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 69.

שער המוגרבים (משמאל) במבט מהר הבית. מימינו פיר המדרגות לשער ברקלי
ולמקאם אל-בוראק (צילום: המחבר, 2.2.16)

החפירות המדעיות בדרום הר הבית תרמו לחשיפת ממצאים מתקופות שונות, כולל מן התקופה המוסלמית הקדומה, ואין שחר לחששם של גורמים מוסלמיים כי חפירות אלו הן מסווה לניסיונות חדירה מתחת להר הבית. לעומת זאת היה בסיס כלשהו לחשש המוסלמי ממנהרת הכותל, שנחפרה ביוזמת משרד הדתות לצרכים לא-מדעיים, והיו מעורבים בה שיקולים פוליטיים וכלכליים מהולים בסקרנות ובשאיפה להרחבת הטריטוריה. כך, למשל, בסוף אוגוסט 1981 גילה רב הכותל, שהיה אחראי על חפירת המנהרה, מחילה המוליכה מזרחה מן הקטע הצפוני של מנהרת הכותל. המוסלמים ראו בחדירת היהודים למחילה זו ניסיון לכבוש את הר הבית ולהרוס את המתחם. הם קראו להמונים לבוא לאל-חרם אל-שריף, להפגין את אחיזתם במסגד ולהגן עליו.⁵⁹ הפרשה

59 אל-עלמי, ות'אאק, עמ' 336-338.

עוררה חשש להתפתחות מהומות נרחבות, ועל כן חדרו אנשי הווקף למחילה בחסות המשטרה, חסמו אותה בבטון והציפוה במים.⁶⁰ מקרה דומה היה בפרשת 'הכותל הקטן': בינואר 1986 נחשף המשכו של הכותל המערבי בידי עמותת 'עטרת כוהנים' בסמוך לרחוב שער הברזל. אנשי העמותה נהגו להתפלל במקום שזכה לכינוי 'הכותל הקטן', ואנשי הווקף גילו פרצה באחת הכניסות המובילות משם לעבר הר הבית. אי-ההבנה בין שני הגורמים גרמה כמעט לתקרית דמים.⁶¹ חוות-דעת הנדסית של עיריית ירושלים מצאה בסיס כלשהו לטענות בדבר ערעור יסודות של מבנים מוסלמיים עתיקים העומדים מעל לאזור המנהרה, אך התלונות טופלו והנזקים תוקנו בידי העירייה.⁶²

מוקד חיכוך אחר הקשור לשינויים באתר הוא שער המוגרבים – שער הכניסה המערבי להר הבית, שמפתחותיו מוחזקים בידי משטרת ישראל. בשנת 1978 צבעו נציגי ישראל את השער. המועצה המוסלמית העליונה מחתה על כך, בכנותה את הצביעה "תוקפנות כלפי הר הבית וניסיון לשנות את צביונו האסלאמי".⁶³ בשנות ה-2000 שימשו 'מעלה המוגרבים' והגשר שבא במקומו, עילה למחלוקת נוספת, עליה יורחב בפרק 7.

ביוני 1988 נודעה לראשונה כוונת הממשלה לפתוח יציאה ממנהרת הכותל ליד אחד השערים הצפוניים של הר הבית. ראשי הווקף הגיבו בקריאה להמונים לבוא ולהגן על אל-חרם אל-שריף, ועד מהרה פרצו תקריות אלימות בין יהודים לערבים בעיר העתיקה. כתוצאה מכך נאלצה הממשלה להקפיא את תכניתיה.⁶⁴ דומה שמהומות יולי 1988 לא הדליקו נורות אזהרה אצל פקידי הממשלה, כפי שמעידים אירועי ספטמבר 1996 שיפורטו בפרק 5.

ביטויים סמליים והפגנות: אחת ההבנות השקטות שהתגבשו אחרי 1967 היתה שאין מציבים דגלים לאומיים או אחרים בתחומי הר הבית.⁶⁵ שר הביטחון, משה דיין, הורה

⁶⁰ ידיעות אחרונות, 30.8.1981; 2.9.1981; 3.9.1981; 9.9.1981; הארץ, 9.9.1981. מצוטטים אצל ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 87.

⁶¹ שרגאי, *הר המריבה*, עמ' 202.

⁶² רצפת מבנה דתי לשעבר – מסגד עת'מאן ב' עפאן – התמוטטה בדצמבר 1991 מעל מנהרת הכותל. ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 99; *כל העיר*, 6.12.1991; הארץ, 9.12.1991. על הפיקוח על העתיקות, ראו: שמואל ברקוביץ, *מה נרא המקום הזה: קדושה, פוליטיקה ומשפט בירושלים ובמקומות הקדושים בישראל* (ירושלים, כרטא, 2006), עמ' 386.

⁶³ אל-עלמי, *ות'אאק*, עמ' 297-298; אל-קדס, 29.12.1978.

⁶⁴ ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 72. מסתמך על הארץ, 10.7.1988; 4.7.1988; 28.2.1988; 22.7.1988.

⁶⁵ על סוגיית הנפת הדגלים, ראו: מנחם קליין, *ירושלים במשא ומתן לשלום, עמדות ערביות* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1995), עמ' 43-56.

להסיר את דגל ישראל שהונף על כיפת הסלע מיד לאחר הכיבוש.⁶⁶ מקורות פלסטיניים טוענים כי הוא עשה זאת בעקבות מחאתו התקיפה של הקונסול הטורקי.⁶⁷ יחד עם זאת, הר הבית הפך מוקד להפגנות פוליטיות שבמהלכן הונפו דגלים והוצתו דגלים במחאה. קבוצות יהודיות כמו 'נאמני הר הבית' ותנועת 'חי וקיים' קיימו מעת לעת הפגנות, תהלוכות, תפילות והנפת דגלים בסמוך לשערי האתר מצדו החיצוני, וניסו לעלות ולקיים בהר הבית פולחן הפגנתי.⁶⁸ אולם הפעילות ההפגנתית העיקרית באתר זה התקיימה ביוזמה פלסטינית. דרשות יום השישי במסגד אל-אקצא, המושמעות במערכת כריזה ברחבי המתחם, כוללות מסרים פוליטיים מתסיסים. ניסיונות הממשל הצבאי הישראלי מיד לאחר 1967, ולאחר מכן ניסיונות משרד הדתות, לתבוע מדרשני המסגדים את נוסח הדרשה מראש ולהשמיט ממנה קטעי הסתה, נתקלו בהתנגדות נחרצת של הדרשנים ושל הממסד הדתי המוסלמי. תחום זה נשאר כולו בידי עובדי הווקף המוסלמי.

הפגנות שכללו הנפת דגלי אש"פ, אירעו בהר הבית בהזדמנויות רבות. חלקן נערכו במחאה על עניינים לאומיים כלליים וחלקן במחאה על פעולות ישראל באל-חרם אל-שריף.⁶⁹ בפברואר 1987, למשל, היו בהר הבית הפגנות הזדהות עם הפלסטינים בלבנון – הפגנות שהתפתחו לתקריות אלימות בהן נפצעו שוטרים.⁷⁰ בשנה הראשונה לאינתיפאדה הראשונה, רבו ההפגנות מסוג זה לאחר תפילות יום השישי, בהן הושמעו סיסמאות בגנות ישראל, הונפו דגלי אש"פ, הוצתו דגלי ישראל וארצות הברית והוטחו אבנים לעבר כוחות הביטחון והמתפללים ברחבת הכותל המערבי. המשטרה ומשמר הגבול נאלצו

⁶⁶ משה דיין, *אבני דרך* (ירושלים: עידנים, 1976), עמ' 165, 498. על דעות אנשי-מדינה ישראלים בעניין דגל על הר הבית, ראו שרגאי, *הר המריבה*, עמ' 306, 378.

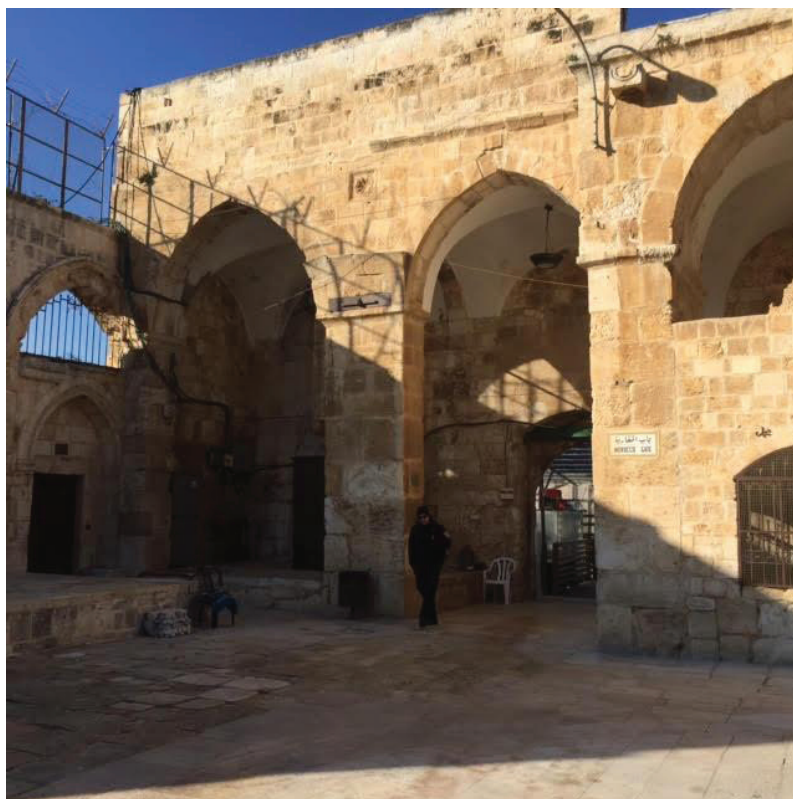
⁶⁷ לפי הפצ'יר דאז, מאיר שמגר, היה זה הוא שאמר לדיין, מיד בהגיעו להר הבית לראשונה, כי הדבר אינו ראוי, וכתוצאה מכך הורה דיין להסיר את הדגל מיד. ראו: מאיר שמגר, *תם ולא נשלם* (תל-אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2015), עמ' 86.

⁶⁸ כך, למשל, התקיימה תהלוכה של נאמני הר הבית ב-16 באוקטובר 1989, במהלכה ניסו להניח באופן הפגנתי אבן-פינה לבניין 'הבית השלישי'. הניסיון נמנע על-ידי המשטרה, אך התהלוכה המשיכה לעבר סילוואן ונתפסה בעיני המוסלמים כאישור לחששם שהיהודים מתכוונים להשתלט על הר הבית, להרוס את המסגדים ולהקים במקומם מקדש יהודי. בכרוז שפרסמה המועצה המוסלמית (18.10.1989) נכתב: "מסגד אל-אקצא השבוי נמצא בסכנה". על אירוע זה ראו אל-נהאד, 28.9.1988; האדז', 6.10.1989; 10.10.1989; 15.10.1989; כל העיר, 20.10.1989. ב-8 באוקטובר 1990 הוזעקו ברמקולים אלפי מוסלמים כדי לסכל בגופם ניסיון של תנועת נאמני הר הבית לערוך טקס הנחת אבן-פינה לבית המקדש השלישי סמוך לשער האשפות ולהקים סוכה סמוך לשער המוגרבים. במהומות נהרגו 17 מוסלמים ונפצעו 53 מוסלמים ו-30 יהודים (שוטרים ומתפללים בכותל).

⁶⁹ יצחק רייטר, "השלישי בקדושה, הראשון בפוליטיקה: אל-חרם אל-שריף בעיני מוסלמים", בתוך: רייטר, *ריבונות האל והאדם*, עמ' 155-179.

⁷⁰ ידיעות אחרונות, 15.2.1987.

להיכנס לא אחת לשטח הר הבית ולפזר הפגנות.⁷¹ ב-15 בנובמבר 1988, כשהכריז ערפאת באלג'יר על הקמת מדינה פלסטינית בפני מושב המל"פ ה-19, התכנסו ראשי הווקף לכנס הזדהות בשערי מסגד אל-אקצא וחתמו על הכרזת העצמאות שלהם.⁷²

הדלת משמאל היא הכניסה לבית אבו סעוד, הצמוד לשער המוגרבים, שערפאת טען כי גדל בו (צילום: המחבר, 2.2.16)

אחת ההפגנות הסוערות ביותר שהתרחשה באל-חרם אל-שריף התקיימה ב-8 באוקטובר 1990, משנודע כי תנועת 'נאמני הר הבית' מתכוונת להניח אבן-פינה לבית המקדש השלישי בסמוך לשער האשפות, ולהקים סוכה ליד שער המוגרבים. באותה שנה מלאו 23 שנים לשליטה הישראלית במזרח-ירושלים. באותם ימים התחולל משבר המפרץ (פלשת

⁷¹ ראו, למשל, אירוע משנת 1989, *דברי הכנסת*, כ"א מ-11.4.1989, עמ' 1833-1880.

⁷² מעריב, 28.11.1988.

עיראק (לכוויית) שהזרים דם חדש בעורקיה של האינתיפאדה שהחלה עוד בדצמבר 1987 בשטחי איו"ש, עזה וירושלים. המצב במפרץ עורר רגשות לאומיים בקרב הפלסטינים, ועורר פרץ של התבטאויות מפי רבנים ואנשי דת יהודים שראו בהתפתחויות במפרץ סימנים לבואו של המלך המשיח. על רקע אירועים אלה העבירה המשטרה באוגוסט 1990 התראה שאירועים אלה עלולים לעורר גורמים קיצוניים לפעול בהר הבית. באותה עת נרשמו במגזר היהודי והערבי שני אירועים רבי-חשיבות: הפת"ח והחמאס, שניים מן הארגונים הפלסטיניים המרכזיים, ויריבים האחד של זולתו, הצליחו להגיע להסכם פיוס ושיתוף-פעולה ביניהם. פעילות הצעירים המוסלמים על הר הבית, שהתאפיינה עד להסכם בקווים לאומניים, לבשה מאז אופי דתי.

ההודעה סיפקה לחמאס ולפת"ח עילה טובה לפעילות משותפת ראשונה בהר הבית. כבר ביום שישי ה-5 לאוקטובר, ניכרה ההסלמה בשטח. החמאס הפיץ כרוזים, ולאחר התפילה במסגד אל-אקצא קרא המואזין לאלפי המאמינים להגיע אל ההר שלושה ימים לאחר מכן כדי למנוע מן היהודים (מתנועת 'נאמני הר הבית' בראשות גרשון סלומון) להניח את אבן הפינה לבית-מקדשם על הר הבית.

המשטרה לא אישרה לקבוצתו של סלומון להוציא אל הפועל את תכניתם, אך אישרה לקיים את טקס ניסוך המים בנקבת השילוח – טקס שהיה נהוג בבית המקדש ובו נשאבו מים מן הנקבה בכד נחושת. 'הכהן הגדול' היזהר על עצמו מים וקהל ה'נאמנים' ענה לו בשירה וריקודים. יוזכר כי שנה קודם לכן קיימה קבוצתו של סלומון טקס דומה, אשר גרם מהומות קשות.

למרות הודעות ההרגעה של המשטרה כי היא אינה מתכוונת לאשר לנאמני הר הבית להתקרב לשערי האתר, קראו אנשי הווקף להמונים להגיע מבעוד מועד ולסכל בגופם את ניסיון היהודים להשתלט על האתר. המשטרה הקדישה תשומת-לב בעיקר לאבטחת שלומם של חברי הקבוצה ולא דווקא לנעשה בהר הבית. לכן לא נערכה המשטרה לאירועים בסדר הגודל הצפוי. בבוקר ה-8 לאוקטובר כבר התקהלו ברחבת הכותל כ-10,000 מתפללים יהודים לקראת 'ברכת הכוהנים'. על ההר עצמו התמקם כבר קומץ מאמינים ברחבת אל-אקצא, ליקט אבנים וערס אותן. לאחר כמה שעות החלו המתקהלים ליידות אבנים בשוטרים. בתי הספר באזור הכריזו על ביטול הלימודים ודרבנו את תלמידיהם להגיע להר, שם שלהבו המטיפים את המתפללים המוסלמים. סמוך לשעה 10 התרכזו כבר כ-30,000 מתפללים יהודים ברחבת הכותל. מפקדי מג"ב והמשטרה ניסו להפיג את המתח העצום שנוצר, בשיחה עם אנשי הווקף. השוטרים התרשמו כי אנשי הווקף והמנהיגות הערבית מבינים שאנשי סלומון לא יעלו אל ההר, אך בדיעבד התברר כי המסר לא הועבר לציבור הרחב, שהוסיף לגלות סימני איבה.

באותו זמן התקיימה 'ברכת הכוהנים', וכשאלפי יהודים עזבו את רחבת הכותל, נדלק הפתיל שהצית את התבערה סמוך לכיפת הסלע. שוטר מג"ב שישב מעל הכותל ופניו לתוך אל-חרם אל-שריף שמט מידיו בשגגה רימון גז, וזה התגלגל לעבר קבוצת נשים מוסלמיות. המוני המוסלמים שהאזינו באותה עת להטפה דתית-לאומנית ברמקולים, הסתערו על שוטרי מג"ב. תוך כחמש דקות דחקו ההמונים את השוטרים לעבר הכותל ושער המוגרבים, והשליכו מכל הבא ליד לעבר השוטרים ולעבר רחבת הכותל שמאחוריהם. השוטרים הגיבו, אך הגז המדמיע וכדורי הגומי לא הועילו, וניתנה הפקודה לסגת. הכוח נסוג, אך שני שוטרים נלכדו בתחנת המשטרה שבצפון ההר. לאחר ניסיונות רבים לחלצם, הצליח מפקד נקודת המשטרה לפרוץ דרך, ואחריו הכוח הפורץ. מול כוח זה ניצבו מאות מוסלמים חמושים באבנים, מקלות ומוטות ברזל, אשר לא היססו לתקוף את השוטרים מטווחים קצרים, תוך סיכון חייהם וחיי השוטרים. רבים מאנשי הכוח שהיו המומים מעוצמת ההתנגדות, דרכו את נשקם וירו לעבר ההמון צרורות אש חיה, כדורי גומי וגז מדמיע. ממכת האש הראשונה נפלו עשרות מן התוקפים, אשר הופתעו מעוצמת התגובה הישראלית.

רבים מן השוטרים ירו במתפרעים אש חיה. חלקם פגעו ברגליים, חלקם במרכז הגוף. בסיטואציה טעונה פחות היו היורים מסתפקים באפשרויות מתוננות יותר לפיזור המתפרעים, אך הפעם ריחפה סכנת חיים על חבריהם הלכודים. הר הבית הפך שדה-קרב לכל דבר. בשעה 11:25, כשניתנה הפקודה 'חדל אש', התגלו התוצאות הקשות: 17 פלסטינים הרוגים, למעלה מ-100 פצועים, 53 הובלו לבתי החולים, וכן 34 מתפללים ושוטרים יהודים נפגעו לאחר שנרגמו באבנים ובחפצים אחרים, 28 מהם טופלו בבתי החולים. היתה זו ההתנגשות האלימה והקטלנית ביותר שידע הר הבית מאז נכבש במלחמת ששת-הימים.⁷³

אירועי אוקטובר 1990, המכונים בפי המוסלמים 'טבח אל-אקצא', היו בשעתם כלי תעמולה חשוב בהפצת הסיסמא 'אל-אקצא בסכנה'. בעקבות האירוע פרסמו מדינות וארגונים רבים – ובכללם הפרלמנט האירופי והממשל בארה"ב – הודעות גינוי חריפות נגד ישראל על התנהגותה במקום המקודש לאסלאם. מועצת הביטחון של האו"ם קיבלה פה-אחד החלטה המגנה פעולות אלימות של כוחות ישראליים שגרמו לאבדן חיי-אדם ולפציעת מוסלמים רבים בהר הבית. המועצה החליטה לשגר לירושלים משלחת בדיקה מטעם מזכ"ל האו"ם בתמיכת ארה"ב, אך ישראל סירבה לקבל את המשלחת.

⁷³ שרגאי, *הר המריבה*, עמ' 355.

יטבח אל-אקצא והאתגר הגדול: כותרת ספר שראה אור
בעכו בעקבות אירועי אוקטובר 1990

לסיכום: ביוני 1967 התגבשו הבנות שקטות בין הרשויות ישראליות למנהלת הווקף המוסלמי הכפופה לממלכת ירדן, לפיהן ישראלים יכולים להיכנס להר הבית כדי לראות, בעיקר דרך שער המוגרבים ובשעות ביקור מוסכמות, אך לא להתפלל בו. כמו כן התקבעו הסדרים הקשורים בשמירה וביטחון בפתחי הכניסה להר הבית, במעטפת החיצונית ובמידת הצורך גם בתוך מתחם הר הבית. הווקף מצדו ראה בהבנות אלו ביטוי למצב של כיבוש זמני, ולא הכיר רשמית בתחולת חוקי ישראל באל-חרם אל-שריף. יחד עם זאת נאות הווקף לתאם עם משטרת ישראל פיקוח לא פורמלי על עבודות פיזיות במתחם ושמירה על העתיקות. סדרת ההבנות מנעה בדרך כלל התפרצויות אלימות ואפשרה גם להרגיע את המצב לאחר התפרצויות בעלות אופי פוליטי. המודוס-ויוונדי כלל בעצם ויתור מודע של ממשלות ישראל על ריבונות מלאה בהר הבית ועל זכות התפילה של יהודים באתר. הר הבית נוהל על-ידי הווקף, והוא שקבע את כללי ההתנהגות, הלבוש, שעות הפתיחה, תוכן הדרשות ועוד סממנים של שליטה וניהול. ישראל מצדה העדיפה הבנות שקטות שיבטיחו את שמירת הסדר הציבורי, תוך הצנעת העובדה שחוקי מדינת ישראל אינם נאכפים פורמלית בהר הבית. מצב זה התקיים 30 שנה, עד שנפתח המוצא הצפוני של מנהרת הכותל, כמתואר בפרק הבא. תיאור המודוס-ויוונדי, שהובא לעיל, שמש לנו אבן-בוחר להבנת השינויים שהתרחשו אחרי 1996.

6. קריסת המודוס-ויונדי – 2003-1996

הסכמי אוסלו השפיעו בעקיפין גם על המצב בהר הבית. הרשות הפלסטינית, שהוקמה ב-1994, ביקשה לעצמה דריסת-רגל באל-חרם אל-שריף ופעלה להצרת מעמדה של ירדן בהר הבית, אולם השינוי הדרמטי בסטטוס-קוו התרחש בספטמבר 1996, אז קרסו ההבנות השקטות בין ישראל לבין הווקף, והתיאום התרופף. קריסת ההבנות התרחשה סביב מה שהצדדים פירשו כהפרות בוטות של הסטטוס-קוו בתחום העבודות הציבוריות, ולכן נתחיל בתיאור סוגיה זו.

עבודות בנייה ושמירה על עתיקות: בעקבות פתיחת מנהרות הכותל, התחזק חששו של הווקף המוסלמי כי ישראל מבקשת להפוך את 'אורוות שלמה' למתחם תפילה יהודי, על-ידי פתיחת שערי חולדה.⁷⁴

באמצע שנות ה-90 יזמה התנועה האסלאמית הצפונית בשיתוף הווקף, בניית אולם תפילה תת-קרקעי ב'אורוות שלמה', מבלי לבקש את אישור הרשויות הישראליות. את הבנייה החלה מנהלת הווקף ב-1996, בשיתוף התנועה האסלאמית בישראל, הפלג הצפוני, בניצוחו של שיח' ראאד צלאח, ששימש אז ראש עיריית אום אל-פחם. העבודות נועדו להכשיר את 'אורוות שלמה' לשמש אולם תפילה תת-קרקעי רב-ממדים ולהכיל מספר רב של מתפללים. מבחינת הממסד המוסלמי, הבאת מספר גדול של מתפללים לאל-חרם אל-שריף בימי שישי, קיבעה וחזקה את הצביון המוסלמי של האתר, ואפשרה למוסלמים להגיב בעוצמה על כל עניין הנראה להם פגיעה או חילול הקודש מצד היהודים.⁷⁵ כמו כן העצים מספר רב של מתפללים את מעמד הקדושה של האתר והקנה עוצמה פוליטית לווקף ולתנועה האסלאמית. משום כך היה חשוב למוסלמים להרחיב ככל האפשר את שטחי התפילה באל-חרם אל-שריף, ובמיוחד את השטחים המקורים.

⁷⁴ יוסף אל-נתשה, מסגד אל-מרוואני – בין שאיפות העבר וסכנות העתיד (ירושלים: מנהל התיירות והעתיקות – הווקף, 2012).

⁷⁵ היועץ המשפטי לממשלה טען ב-1996 בבג"ץ בנושא חוקי התכנון והבנייה כי בהתחשב בכך שהר הבית קדוש לבני כמה דתות, "פרשנותם הראויה של המונחים 'חילול' ו'פגיעה' ברגשות צריכה להיות... כזו שעצם קיומו של מקום-תפילה של בן דת פלונית במקומות המקודשים לבני אותה דת, לא יהיה בו כשלעצמו כדי להוות חילול או פגיעה במקומות המקודשים או ברגשות של בני דת אחרת כלפיהם". בג"ץ קיבל את טענתו. בג"ץ 7128/96, פד"י, נא (2), עמ' 509. מצוטט אצל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 104.

סיבה נוספת להכשרת החלל התת-קרקעי לתפילת מוסלמים היתה החשש שגורמים יהודיים מתכוונים לפלוש או לדרוש שטח תפילה יהודי במפלס התחתון של הר הבית או במקום אחר, במסגרת הסכם הקבע עם הפלסטינים, וכי החפירות הארכאולוגיות וחפירת המנהרות על-ידי גורמים ישראלים נועדו לפלישה תת-קרקעית לשטח אל-חרם אל-שריף ולערעור יסודות המסגדים.⁷⁶

בחודש הרמדאן, ינואר 1996, ניסו נציגי הווקף לתרוץ את פתיחת האולם ב'אורות שלמה' לתפילה (בתחילה בלי שיפוצים נרחבים), בהבנה לא-רשמית עם נציגי הממשלה, בדומה להבנות אחרות שהושגו בין נציגי הצדדים. השר לביטחון הפנים דאז, משה שחל, הורה לנציגיו, על דעת ראש הממשלה שמעון פרס, להיפגש עם נציגי המוסד המוסלמי בהר הבית, לאשר את בקשתם, ובאותה הזדמנות להודיע להם על כוונה לפרוץ את היציאה ממנהרת הכותל. פריצת פתח בקצה הצפוני, נועדה לאפשר לתיירים רבים לסייר לאורכה, בהיכנסם אליה ליד הכותל המערבי וביוצאם מן הפתח הצפוני שבתוך העיר העתיקה. גישת הרשויות הישראליות היתה כי המנהרה אינה מקום קדוש ואינה קשורה להר הבית, ואין צורך בהסכמת נציגי הווקף, ועל כן הועלה העניין כהודעה בלבד. מבחינת הווקף, הכותל המערבי, המנהרה וכלל המעטפת של אל-חרם אל-שריף, הם חלק בלתי-נפרד מן האתר, וכל שינוי במעטפת כמוהו כפגיעה בסטטוס-קוו, וליתר דיוק במודוס-ויונדי המקובל.

העלאת שני הנושאים (הבנייה ב'אורות שלמה' ופתיחת מוצא למנהרת הכותל) בפגישה אחת, נועדה להשיג הבנה שקטה, בדומה ליתר ההבנות שהושגו בין הווקף לרשויות ישראל באותה תקופה. אלא שבמקרה של המנהרה לא נתבקשה הסכמת המוסלמים, שהיה ברור כי לא תינתן, אלא רק ציפייה שלא יעוררו מהומות לאחר מעשה. לטענת המשטרה, איש מאנשי הווקף שהשתתפו בפגישה לא הגיב להודעה, לא לחיוב ולא לשלילה.⁷⁷

הניסיון להשיג הבנה בעניין פתיחת מנהרת הכותל נכשל כי מפקד מחוז ירושלים במשטרה ביקש לחרוג ממנגנון ההסדרים, לפיו כל ההבנות מושגות באופן לא-פורמלי

⁷⁶ רייטר, *ריבונות האל והאדם*, עמ' 309.

⁷⁷ לפי אחד המשתתפים, שיחי סלהב הביע את התנגדותו אך לא ליווה אותה באיום בהתפרעויות המוניות. השר שחל לא קיבל דיווח על ההתנגדות, ולכן קיבל החלטה להמליץ לפתוח. ראו: ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 75-78.

ובעל-פה.⁷⁸ ב-24 בינואר 1996 הוא שלח מכתב לשיח' עבד אל-עטיים סלהב, יו"ר מועצת ההקדשים,⁷⁹ ולעדנאן אל-חוסייני, מנהל הווקף במחוז ירושלים – שניהם נתמנו על-ידי ירדן, אך סרו גם למרות הרשות הפלסטינית (חסן טהבוב, השר לענייני ווקף של הרשות הפלסטינית נכח בפגישה, אך לא היה מכותב). במכתב נאמר בין השאר:

במהלך הפגישה ביקשתם ממני לפתוח את 'אורות שלמה' בשל הצפי לגשמים כבדים והדאגה לציבור המתפללים בימי שישי בחודש רמדאן המבורך בשנה זו... בתשובה לבקשתכם, הסכמתי לפתיחת המקום לציבור המתפללים בתקופת חודש הרמדאן המבורך בשנה זו, בהתאם להתחייבותכם להגביל את מספר המתפללים שירדו למקום ושתקבלו את האחריות למה שיתרחש בתוכו, בגין התנאים הקשים אשר עלולים לסכן את שלום המתפללים, וזאת באמצעות מינוי סדרנים שיגבילו את מספר המתפללים במקום. במהלך הפגישה אמרתי כי אווירת השלום השוררת באזור סוללת את הדרך לפתיחת מנהרות הכותל להשגת מטרות כלכליות ולהגדלת תנועת התיירות, דבר שישרת את האינטרס הכללי ואני אבצע זאת בזמן הקרוב.

מכתב זה הזמין מכתב תגובה של שיח' עבד אל-עטיים סלהב מיום 3 בפברואר 1996, בו נכתב בין השאר:

מקום זה [אורות שלמה], כמו המסגד [הכוונה לשערי הר הבית], נפתח בזמנים ובתנאים שאותם רואה לנכון הנהלת הווקף המוסלמי, והם אינם מוגבלים בזמן או בנסיבות מסוימות, כפי שבוטאו במכתבך... עמדתה של המועצה המוסלמית והווקף בקשר לפריצת מנהרת החשמונאים ברורה. הדבר יביא לאווירה של מתח ואי-שביעות-רצון ויגרום נזק לכלכלה ולתדמית העיר בעיני מבקרים מכל קצווי העולם, ולכן אנו דורשים שלא לפתוח מנהרה זו.

השר לביטחון הפנים המליץ שלא לפתוח את מוצא המנהרה בחודש הרמדאן, מה גם שנציגיו לא שמעו מאנשי הממסד המוסלמי הסכמה לכך. פיגועי הטרור מצד החמאס

⁷⁸ לפי ברקוביץ, שם, אריה עמית כתב על דעת עצמו את המכתב בעניין קבלת אישור בכתב לעסקה, ושחל העיר לעמית על טעותו הטקטית בעניין זה. ששון המליץ לשלח שלא לראות במכתב אלא מס-שפתיים לצאת חובת המחאה, וכך הוא דיווח לראש הממשלה דאז, שמעון פרס. פרס ביקש מביילין לבדוק את הנושא שוב עם הווקף, ובעקבות בדיקתו החליט פרס שלא לפתוח את יציאת המנהרה, מה עוד שהעיתוי לא היה נוח מבחינה מדינית ביחסים עם הפלסטינים.

⁷⁹ במכתב מופיע תואר לא נכון של תפקידו כנשיא הרשות האסלאמית העליונה.

והגיהאד האסלאמי, שאירעו בימים שלאחר מכן ברחבי ישראל, לא אפשרו עיתוי מתאים לפתיחת המנהרה, ועל כן נדחה העניין.⁸⁰

בינתיים קיבלו נציגי הווקף מממשלת ישראל (באמצעות נציגי המשטרה) הסכמה עקרונית, שקטה ולא-פורמלית, לביצוע העבודות שיזמו ב'אורות שלמה'. עיריית ירושלים, שבדה הסמכות כוועדת בניין ערים מקומית, נקטה מדיניות משלה. בית המשפט לעניינים מקומיים הוציא צו להפסקת העבודות.⁸¹ בתגובה הודיעו נציגי הווקף בכתב ובפומבי, כי אינם מכירים בסמכות ישראל לפקח על עבודות בהר הבית, והמשיכו בעבודות באין מפריע.⁸²

חומרי בנייה ממזרח לכיפת הסלע (צילום: המחבר, 2.2.16)

⁸⁰ שיחה שקיימתי בתאריך 25.10.1996 עם משה ששון, יועץ השר לביטחון פנים דאז, שהשתתף בפגישה. בפגישה עם נציגי הממסד המוסלמי השתתפו הרבה נציגי משטרה ונציגי הממסד המוסלמי, בכלל זה: חסן טהבוב (שר לענייני ווקף מטעם הרשות הפלסטינית וראש הרשות האסלאמית העליונה), שיח' עבד אל-עטיים סלהב (יו"ר מועצת ההקדשים), המהנדס עדנאן אל-חוסייני (מנהל הווקף בירושלים), שיח' עזאם אל-ח'טיב (עוזר מנהל הווקף בירושלים) ומוחמד נוסייבה.

⁸¹ נראה שהעירייה הוציאה את הצו שלא בתיאום עם נציגי הממשלה. הארץ, 14.10.1996.

⁸² המופתי, שיח' עכרמה צברי, אמר בדרשת יום השישי (6.9.1996) במסגד אל-אקצא, כי הווקף אינו מתכוון לכבד את צו הפסקת העבודות שהוציאה עיריית ירושלים: "מסגד אל-אקצא נמצא מחוץ לסמכותה של העירייה הזו, ופקידי הווקף אינם חייבים לקבל אישור ממנה כדי לבצע שיפוצים במקום" (הארץ, 8.9.1996).

ראשי הווקף המעיטו במכוון בתיאור היקף העבודות, ולאחר מכן התברר כי הן רחבות היקף. בדרך כלל ניתן אישור עקרוני בעל-פה לביצוע העבודות בהר הבית מפי נציגי ממשלת ישראל, והדבר התבטא בכך שהמשטרה התירה הכנסת כלי רכב, כלי עבודה וחומרי בנייה להר הבית לשם ביצוע העבודות. האישור ניתן כדי לשמור על מערך ההסדרים, לעודד את הווקף להשתמש במנגנון הלא-פורמלי ולשמור על הסטטוס-קוו. ייתכן שכבר כשנתנו את 'הסכמתן' השקטה ידעו הרשויות הישראליות כי אין מדובר בעבודות קלות, אך נטו להעלים מכך עין. המשטרה שולטת על פתחי הכניסה להר הבית, ואילו רצתה למנוע עבודות בהיקף רחב, יכלה לאסור הכנסת כלים כבדים וחומרי בנייה.

הליך לא-רשמי זה הוסתר מעיני הציבור מסיבות פוליטיות. ממשלת ישראל לא יכלה להודות בפומבי כי ויתרה על אחת מסמכויותיה הריבוניות – אכיפת חוקי העתיקות וחוקי התכנון והבנייה על הר הבית. משנחשפו ממדי העבודות לעין כול, קמה צעקה ציבורית בצד היהודי והוגשה תביעה לבית המשפט, בדרישה שממשלת ישראל תאכוף את הפיקוח על חוק העתיקות וחוקי התכנון והבנייה ותשיב את המצב לקדמותו. המדינה השיבה לבית המשפט בכמה אופנים – כולם נועדו לקבל את גיבוי בית המשפט למדיניות הממשלה: העבודות אינן מהוות פגיעה חמורה בעתיקות או בחוקי התכנון והבנייה; התקיים תיאום מוקדם בעניין; מכאן ואילך יתקיים פיקוח הדוק; אכיפת החוק עלולה להביא לשפיכות דמים בוודאות קרובה.

גורמי ממשל ישראלים לא העריכו ולא צפו את תוצאות מכתב התשובה של הווקף בעניין מנהרת הכותל, ומכל מקום לא דווח כנראה על התנגדות הווקף לממשלתו החדשה של בנימין נתניהו (שנבחרה ביוני 1996), וזו החליטה לפתוח את המנהרה בסוף ספטמבר 1996. המוסלמים ראו בניסיון לפתוח יציאה ממנהרת החשמונאים, מצפון להר הבית, הפרה של הסטטוס-קוו וניסיון 'לייהד' שטח זה.⁸³ יתר על כן: הפלסטינים סברו שישראל זוממת להקים בית-כנסת תת-קרקעי ב'אורות שלמה' והתנגדותה לעבודות שיזם הווקף לא נבעה מפגיעה בעתיקות, אלא מביטול האפשרות לבנות את בית הכנסת.⁸⁴

⁸³ פתיחת המנהרה הוצגה על-ידי גוף-מחקר אסלאמי בירדן כשינוי של צביון העיר, ממוסלמי ליהודי. ראו: אסרא אילתסתולי עלא בית אל-מקדס ופק מחיטט אסתראתיגי (עמאן: מרכז דראסאת אל-שרק אל-אוסט ודאר אל-בשיר, 1996), עמ' 30.

⁸⁴ Al-Jubei, "1917 to the Present", p. 281.

פתיחת המוצא למנהרת הכותל הציתה מהומות נרחבות ברחבי הגדה המערבית ורצועת עזה.⁸⁵ מהומות אלו גבו מחיר דמים יקר, גרמו לערעור התהליך המדיני בין ישראל לבין הפלסטינים והביאו לקריסה חלקית של מערך ההבנות השקטות בהר הבית.

אירועי הדמים שפרצו בספטמבר 1996, בתגובה לפתיחת מנהרת הכותל, המחישו את כובד המחיר שישראל נדרשת לשלם בבואה לאכוף את החוק ב'אזרחות שלמה', מה גם שנציגיה נתנו הסכמה עקרונית מוקדמת לעבודות באתר. האין-אונים של הממשלה בפיקוח ובאכיפת החוק, בלטו לאור העובדה שרשות העתיקות ועיריית ירושלים, הממונות על הפיקוח ועל אכיפת החוק, טרחו להפחית בהיקף הפרות החוק בפני בג"ץ, בניגוד מוחלט לעמדתן הקודמת. דוח של עיריית ירושלים קבע כי הווקף לא ביצע עבירות, משום שהעבודות נעשו בחלל הפנימי של 'אזרחות שלמה', וכי מדובר בשינוי ייעוד בלבד. ארכאולוג המחוז, גדעון אבני, אמר שהשיפוצים לא גרמו נזק רב.⁸⁶ לאחר שהיועץ המשפטי של העירייה ומנהל אגף הפיקוח שלה סיירו ב'אזרחות שלמה' בחסות המשטרה, נמסר כי אין בעבודות המתבצעות שם עבירה על החוק, היות שמדובר בשינויים פנימיים בלבד. אולם באופן לא רשמי נמסר כי חלק מן העבודות במקום הן אכן עבירה על החוק, ורק בשל אילוצים שהוכתבו על-ידי הדרג המדיני, יימסר לבג"ץ כי מדובר בשינויים פנימיים. בתקשורת פורסמו ידיעות כי ראש הממשלה הורה שלא לאכוף את החוק, מחשש להתחדשות המהומות.⁸⁷

⁸⁵ גורמים ישראליים בעלי עניין הפיצו מידע כוזב כאילו נקשרה עסקה עם הווקף: פריצת פתח המנהרה בתמורה לשיפוץ 'אזרחות שלמה'. ראו למשל מאמרו של נדב שרגאי, "מי בעל הבית בהר", *הארץ*, 19.9.1996, אשר כתב חמישה ימים לפני פריצת פתח המנהרה כי "הווקף הבטיח לשמור הפעם על שקט", וכי ההבנה עם הווקף "נועדה למנוע הישנות המהומות". ראש עיריית ירושלים, אהוד אולמרט, שהיה מן הדוחפים לפתיחת המנהרה, טען כי לא ידע על מכתב ההתנגדות של הווקף, וכי שחל לא הציג אותו בפני ראש הממשלה. ברקוביץ מצביע על כמה טעויות בהחלטת הממשלה: (א) דבר מכתב ההתנגדות של הווקף לא הובא לידיעת הממשלה; (ב) הווקף אינו השולט בשטח לאחר הקמת הרש"פ, ולדעתו צריך היה לנהל את המגעים עם הרש"פ במישרין, ולא עם נציגי הווקף; (ג) עיתוי הפעולה לא התאים (מתח במישור המדיני); (ד) הימנעותו של ראש הממשלה בנימין נתניהו, מקשירת עסקה מפורשת עם הפלסטינים: פתיחת המנהרה תמורת הכשרת 'אזרחות שלמה' לתפילת מוסלמים. מניעתו של נתניהו היו לדעתו רצון להפגין ריבונות ישראלית שאינה תלויה ברצונם הטוב של המוסלמים (ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 75-78).

⁸⁶ *מעריב*, 11.10.1996. אחד משופטי בג"ץ העיר בנימוקים לדחיית עתירתם של נאמני הר הבית, כי יש לנהוג באכיפת החוק במקום רגיש לפני משורת הדין. בג"ץ קבע כי יש צורך בפיקוח תדיר ושוטף של הרשויות על הנעשה בהר הבית, כדי לוודא שהחוק יכובד. כך כתבו השופטים גבריאלי בן, צבי טל ומישאל חשין בהחלטתם לדחות את עתירתה של תנועת נאמני הר הבית לאכוף את חוקי הבנייה ב'אזרחות שלמה'. השופטים בן וחשין השמיעו דעות שונות בעניין אכיפת החוק. חשין ציטט ממסכת בבא מציעא: "לא חרבה ירושלים אלא שדנו בה דין תורה", כלומר: "הכול עמד על זכויותיהם, איש לא ויתר על זכותו, וכך חרבה ירושלים. נוסף ונאמר: 'יקוב הדין את ההר' — ייעשה הצדק ויחרב העולם?" (*הארץ*, 18.10.1996).

⁸⁷ *הארץ*, 11.10.1996.

העבודות להכשרת אולם התפילה המרוואני נעשו בכלים מכאניים כבדים, וגרמו להרס רב של עתיקות. טונות של אדמה שנחפרה נשפכו לנחל קדרון, למזבלת אבו-דיס ולמקומות אחרים, ללא פיקוח ארכאולוגי וככל הנראה גם ללא פיקוח הנדסי.

בשנת 2011 השלים מבקר המדינה דוח על אכיפת חוקי העתיקות והבנייה בהר הבית. הדוח הועבר למבוקרים, אך לא פורסם ברבים, כי ועדת המשנה לענייני ביטחון של הוועדה לביקורת המדינה הטילה עליו חיסיון. מכיוון שהדוח היה חסוי, לא דנו בו בוועדה לביקורת המדינה והציבור לא היה מודע לממצאים החמורים שבו. בשנת 2014 פורסם הדוח החסוי באתר חדשות יהודי בניו-יורק (jewishvoiceny.com) ומאותו רגע החלו לדבר בו, בעיקר מבקרי מדיניות של הממשלה, ותוכנו הפך לנחלת הכלל.⁸⁸

דוח מבקר המדינה משנת 2011 מצביע על ליקויים בעבודות הפיקוח ובקבלת רישיונות לביצוע עבודות פיתוח בהר הבית בשנים 2001-2007: "ליקויים משמעותיים נמצאו בביצוע הפיקוח עם הרשויות העוסקות באכיפת החוק בהר הבית וללא קבלת אישורים והיתרים כנדרש", על רוב העבודות שנעשו בשנים אשר בהן התמקדה הביקורת. אולם התפילה המרוואני נבנה בלא שהרשויות בדקו את דרישות הבטיחות לגבי המסגד, שהוא מבנה ציבורי, ובכלל זה פתחי יציאה, ציוד, מתקנים וחומרים לכיבוי דליקות, אמצעי אזעקה לשעת דליקה, תאורת חירום ומקלטים. מחלקת הפיקוח של עיריית ירושלים מסרה לווקף התראה, אולם מנהל הווקף עיין בהתראה, קיפלה, והחזירה מיד למפקח העירוני.⁸⁹

בדוח מבקר המדינה נכתב, בין היתר, כי עד ספטמבר 1996 פיקחה רשות העתיקות על פעולות הווקף המוסלמי בהר הבית. מפקחיה עלו להר וסיירו בו כדבר שבשגרה, על מנת לאתר פגיעה בעתיקות. הם היו חופשים לעלות להר, להיכנס לכל מבנה, לרשום ולצלם ללא הגבלה וללא ליווי משטרה. בעקבות פתיחת המוצא למנהרת הכותל, בספטמבר 1996, הודיעה הנהלת הווקף לרשות העתיקות כי "לפי הנחיות מגבוה" היא מפסיקה את "שיתוף הפעולה הטכני" ביניהן. מעתה ואילך לא יתקיימו פגישות מקצועיות בין הצדדים, כבעבר, ופקחי הרשות לא יורשו עוד להיכנס למבנה סגור כלשהו בהר הבית ולבדוק מה מתרחש בו. מבקר המדינה קבע כי למרות התחייבות המדינה לחדש את הפיקוח בליווי משטרה, "עד היום (2011) לא חודש הפיקוח".⁹⁰

⁸⁸ ראו באתר של פרופ' אריה אלדד: <http://www.arielheldad.co.il>

⁸⁹ דוח מיוחד של מבקר המדינה מ-2011, עמ' 50.

⁹⁰ שם, עמ' 4.

תפקידו של מבקר המדינה לוודא פעולה תקינה של הממשלה על פי חוקי המדינה והחלטות הרשויות הממונות. המבקר לא הביא בחשבון שהממשלה אינה מתכוונת לממש את חוקי המדינה בהר הבית הלכה למעשה, וגם אם היא מתכוונת לעשות זאת, היא אינה יכולה לממש את החוק ככתבו וכלשונו. ייתכן שדוח המבקר נגזז והפך סודי, משום שהוא חשף את חולשת זרועות המדינה.

לאחר תום ההכשרה של 'אורוות שלמה' החלה מנהלת הווקף להכשיר לתפילה גם את המפלס שמתחת למסגד אל-אקצא ('אל-אקצא אל-קדים'). אנשי הווקף ביקשו מנציגי משטרת ישראל היתר מוקדם לעשות במקום עבודות ניקיון בלבד. כותב שורות אלה היה בסיוור עם סטודנטים במסגד אל-אקצא ביום בו החלו 'עבודות הניקיון', והיה עד לדין ודברים פומבי וקשה שהתרחש בפתח המסגד בין מפקד משטרת הר הבית ואנשיו לבין מנהל אל-חרם אל-שריף, שיחי' מחמד חוסיין. נציגי המשטרה טענו כי ניתן אישור לעבודות ניקיון בלבד, אך לא לפינוי חומרים (הווקף פינה משם את שיירי בימת התפילה מתקופת צלאח אל-דין, שנשרפה במסגד בשנת 1969, כדי לשלוח אותם לשחזור בירדן). הדיון נמשך במשרדו של מנהל הווקף במחוז ירושלים, עדנאן אל-חוסייני, שם סוכם כי המשטרה מתירה עבודות ניקיון בלבד. עבודות הניקיון הפכו עד מהרה לעבודות רחבות-היקף להכשרת אולם תפילה באל-אקצא התחתון, כולל פתיחת פתחי אוורור, והאולם נחנך בשנת 2001. באולמות אלה נמצא 'השער הכפול' – המעבר היחיד שנשתמר בשלמותו מתקופת בית שני והוביל משער חולדה המערבי לתוך רחבת בית המקדש. העבודות כללו פילוס שפכי עפר לתוך החללים התת-קרקעיים, הנחת ריצוף חדש על שטח של כ-2,422 מ"ר, והתקנת מערכת תאורה וצנרת חשמל בקרקע, כולל קידוח באבנים קדומות.⁹¹

בכך לא הסתיימו העבודות שיזם הווקף. ב-9 באוגוסט 1999 פתחה מנהלת הווקף חלון אטום בפינה הדרום-מערבית של אל-אקצא התחתון (בפינת בניין הח'אתוניה שבכותל הדרומי), כדי לאפשר כניסת אור טבעי ואוויר לתוך אולם התפילה, והוסיפה סורג ורשת ביטחון. מעשה זה עורר אצל גורמים ממשלתיים חשש שפעולת הווקף לא נועדה רק לפתוח חלון ופתח אוורור, אלא דלת כניסה חדשה להר הבית מכיוון אתר החפירות שבדרום הר הבית – מה שעלול להביא להשתלטות המוסלמים על אתר החפירות. חשש זה גרר דיון דחוף בלשכת השר לביטחון הפנים, אשר המליץ לראש הממשלה לראות בכך "הפרה חמורה של הסטטוס-קוו" ולהטיל על משטרת ישראל לאטום את הפתח בגובה

⁹¹ שם, עמ' 4.

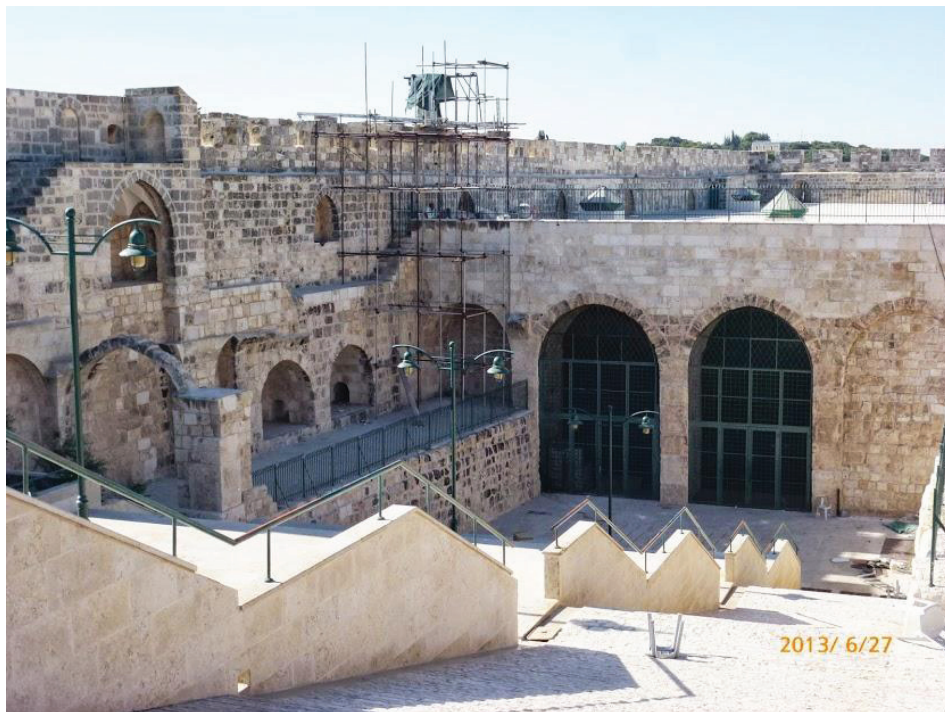
שני שליש מחלקו התחתון.⁹² היות שבמקרה זה נעשתה פעולת האטימה מן הצד החיצוני של הר הבית, הצליחה המשטרה לאכוף את ההחלטה בלי להתעמת עם הציבור המוסלמי שבתוך המתחם. לעומת זאת נשללה האפשרות לאכוף את חוקי הבנייה והעתיקות בתוך מתחם הר הבית, מחשש למהומות אלימות.

מדרגות הכניסה לאל-אקצא אל-קדיס' (צילום: המחבר, 2.2.16)

⁹² נדב שרגאי ונינה פינטו, "כוננות ביטחונית בעקבות עימות בהר הבית", הארץ, 10.8.1999, הכותרת הראשית, עמ' א1; נדב שרגאי, "הניסיון למנוע אתר תפילה רביעי בהר הבית", הארץ, 11.8.1999, עמ' א4; עמירה הס, "הוואקף: ישראל מסרה מידע מסולף כדי להצדיק התערבותה בעבודות במתחם", הארץ, 11.8.1999, עמ' א4; דני רובינשטיין, "פעולה מהירה בשער המשולש", הארץ, 27.8.1999, עמ' ב4.

בנובמבר 1999 נתנו הרשויות למנהלת הווקף היתר עקרוני לפתיחת פתח-חירום קטן לאולם התפילה שהוכשר ב'אורות שלמה' (אולם התפילה המרוואני), ובלבד שהעבודה תתואם עם רשות העתיקות. לשם כך אפשרה המשטרה לווקף להכניס להר הבית כלי-רכב ודחפורים. בפועל לא תיאמה מנהלת הווקף את העבודה עם רשות העתיקות (שכן מאז פריצת הפתח הצפוני למנהרת הכותל בשנת 1996, נמנעה מלשתף פעולה עם רשות העתיקות) וניצלה את ההסכמה העקרונית על מנת להכשיר פתח מונומנטלי רחב (12 מ') שחשף שלוש קשתות מן המפלס התחתון, ולהקים רחבה גדולה וגרם מדרגות.

הכניסה שנחפרה ונבנתה לאולם המרוואני (צילום: באדיבות אלעד מלמד)

למעשה חפרו אנשי הווקף בור רחב-ידיים על שטח של כ-6,122 מ"ר ובעומק של כ-60 מ' בחזית הצפונית של 'אורות שלמה'. הבור נחפר בכלים מכאניים גדולים ופגע קשה בשכבות ארכיאולוגיות קדומות. העבודות חשפו ארבעה פתחים מקושטים עתיקים ברוחב של כארבעה מ' ובגובה של כ-62 מ', והן נעצרו ביוזמת ישראל לאחר שנפתחו שתיים מן הקשתות. במהלך העבודות הוציאו החופרים מן האדמה כ-62,222 טון של עפר עשיר בממצאים ארכאולוגיים. הווקף שפך את העפר במזבלה העירונית באל-עזרייה

ובמקומות אחרים במזרח-ירושלים. לאחר חפירת הבור ייצבו העובדים את דפנותיו בגושי-אבן גדולים ומדורגים, בנו גרם מדרגות מונומנטלי והכשירו רחבה המוליכה למסגד התת-קרקעי, שבצדו הציבו עמודי תאורה מפוארים ומעקות. 'פתח החירות' הקטן הפך לכניסה העיקרית למסגד.⁹³ אם אכן ניתן האישור לפתיחת פתח קטן בלבד, נעשו שאר העבודות בידיעת משטרת ישראל, שאפשרה את תנועת הכלים הכבדים להר הבית דרך הכניסות שבשליטתה. יותר סביר להניח שהגורמים הממשלתיים העריכו מראש כי מדובר בעבודות רחבות-היקף, אך בחרו להעלים מכך עין במסגרת ההבנות השקטות השוררות ביניהם לבין מנהלת הווקף.

כשקם קול זעקה מצד גורמים יהודיים שונים (תנועות הר הבית, אגף העתיקות, ארכאולוגים ואנשי-רוח), הורתה הממשלה למשטרה למנוע את פתיחת הקשת השלישית, אבל בינתיים נפער כבר פתח גדול לרוחב שתיים מן הקשתות מקוריות של 'אורות שלמה'. בעתירה שהגישו 'נאמני הר הבית' לבג"ץ בתביעה להשיב את המצב לקדמותו, הצהיר היועץ המשפטי לממשלה דאז, אליקים רובינשטיין, כי השבת המצב לקדמותו "עלולה להביא ברמה של ודאות קרובה לשפיכות דמים, להתלקחות ולהתלהטות יצרים, שתגלוש מתחום הר הבית לתחומי איו"ש ולתחומי מדינת ישראל כולה" (היועץ המשפטי גם הורה לרשויות החוק שלא לאכוף את החוק בהר הבית, אלא בתיאום עמו, וזאת מחמת הרגישות הרבה הכרוכה בכך).⁹⁴ הצהרתו של היועץ המשפטי הבהירה כי אכיפת חוקי העתיקות וחוקי התכנון והבנייה הישראליים בתחומי הר הבית, גובה מחיר כבד, והמדינה נדרשת לשקול היטב בין אכיפת החוק לבין המחיר האפשרי של שפיכות הדמים הצפויה כתוצאה מכך. בג"ץ קיבל את טענת המדינה ודחה את העתירה.⁹⁵ החלטות בג"ץ שהצביעו על חשיבות השיקול המדיני באכיפת החוק על הר הבית, הביאו לכך שהדרג המדיני הבכיר ביותר הוא שמחליט אם ומתי לאכוף את החוק במקום רגיש זה, וזאת בהסתמך על חוות-דעת של היועץ המשפטי לממשלה וגורמי הביטחון.

אכיפת חוקי העתיקות והבנייה הישראליים הוגבלה בהנחיות היועמ"ש משנת 1987, אשר הסתמכו על פסיקת בג"ץ מ-1968, לפיה המצב בהר הבית הוא "רגיש והרה סכנות על רקע בין-עדתית", והמשטרה לא אפשרה פיקוח אפקטיבי על הנעשה בו במשך שנים,

⁹³ דוח מיוחד של מבקר המדינה מ-2011.

⁹⁴ ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 94.

⁹⁵ נדב שרגאי, "ארכאולוגים: הוחמצה הזדמנות בהר הבית", *הארץ*, 26.12.1999, עמ' א8; נדב שרגאי, אלוף בן ומשה ריינפלד, "האישור המקורי של הממשלה לוואקף כלל פתח חירות קטן ולא פריצת שתי קשתות", *הארץ*, 8.12.1999, עמ' א3; נדב שרגאי, "רובינשטיין סתר את עמדת הפרקליטות", *הארץ*, 3.12.1999, עמ' א3.

מחשש לפגיעה בשלום הציבור.⁹⁶ המשטרה פעלה כגוף מתווך בין הווקף ובין הרשויות האזרחיות, ובפרט רשות העתיקות והעירייה.⁹⁷

באפריל 2000 התאפשר לארכיאולוג מרחב ירושלים לבקר ב'אל-אקצא אל-קדימה'. ביקורו נשא אופי סמוי ונאסר עליו לצלם את הנעשה באתר.⁹⁸ העובדה שהדוח שהגישה רשות העתיקות לבית המשפט נכתב בידי ארכאולוג במדי שוטר, שלא היה מוכר לאנשי הווקף, ממחישה את הדילמה של ממשלת ישראל. נראה שהממשלה לא יכלה להודות בפני בית המשפט בכך שאין לה אפילו יכולת פיקוח נאותה על הר הבית, והעדיפה ללכת בדרך זו. יתר על כן, ביקורו של הארכאולוג בתחפושת נועד לסייע לנציגי המדינה לדחות את עתירתם של 'נאמני הר הבית' ולהימנע מן הצורך להעמיד את אנשי הווקף לדין פלילי באשמת הפרת חוקי העתיקות וחוקי התכנון והבנייה.⁹⁹ הנה כי כן, רשות העתיקות הממשלתית, שהווקף אינו מתיר לה דריסת רגל בהר הבית, יצאה מגדרה כדי לחפות על הווקף ולסייע לו לעבור על החוק שהיא עצמה ממונה על אכיפתו.¹⁰⁰

יצוין כי בדיון בעתירה שדנה בעבודות הווקף ב'אורוות שלמה' ב-1996 ובהקמת המסגד החדש, העיר בית המשפט העליון כדלקמן:

אין בית משפט בישראל זקוק לראיה כי נגיסה בשטח הר הבית על-ידי הווקף המוסלמי, להרחבת שטח התפילה של המוסלמים, פוגעת פגיעה של ממש ברגשות הדתיים והלאומיים של ציבור יהודי רחב כלפי המקום המקודש ביותר ליהודים... התפשטות המוסלמים על שטח תפילה נוסף, פוגע גם פוגע ברגשותיהם של יהודים כלפי המקום... זהו אחד המקרים בהם הכרעה שיפוטית אינה הדרך הסבירה לפסוק בסכסוך, וההכרעה היא מעבר לגבולות הדין... על הדרג המדיני... לתת תוכן ומשמעות לקריאה ההיסטורית: 'הר הבית בידינו'...¹⁰¹

⁹⁶ דוח מיוחד של מבקר המדינה מ-2011, עמ' 57.

⁹⁷ שם, עמ' 54.

⁹⁸ שם, עמ' 47.

⁹⁹ ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 107.

¹⁰⁰ בתחילת שנת 2000 החלה מנהלת הווקף לבצע עבודות חפירה וחשיפה באזור החומה המזרחית של הר הבית לאורך כ-200 מ' עד לשער הרחמים בצפון, תוך חשיפת קיר הקשתות הצפוני של "אורוות שלמה", בעומק של 12 מ', וכן הכשרת מדרגות וריצוף. נראה כי מנהלת הווקף שאפה להרחיב את השטחים שעשויים לשמש אולם תפילה תת-קרקעי וגם לפתוח פתחים לכיוון 'אורוות שלמה'. פעולות אלו קיבלו כנראה הסכמה שקטה של הדרג המדיני בישראל, ולאחר שנשמעה על כך ביקורת ציבורית ותקשורתית, הוגבלו העבודות. נדב שרגאי, "סופרים תובעים מברק למנוע את ההרס בהר הבית", *הארץ*, 29.6.2000, עמ' 3א.

¹⁰¹ דוח מיוחד של מבקר המדינה מ-2011, עמ' 17.

במילים אחרות: בית המשפט העליון הסמיך את הרשות המבצעת להימנע מאכיפת החוק על הר הבית, וזאת מטעמים מדיניים.

בינואר 2001 האשים ראש עיריית ירושלים, אהוד אולמרט, את ממשלת אהוד ברק בכך שהחליטה שלא לאכוף את החוק בהר הבית "מטעמים פוליטיים מובהקים".¹⁰² בשל רגישות הנושא, לא חויב הווקף להגיש בקשות לאישור הרשויות המוסמכות, אלא הסתפק בדיווח למשטרה. זו הגישה את הבקשה לידי היועץ המשפטי לממשלה, וראש הממשלה הוא שאישר לאכוף באותן שנים את החוק על הר הבית.¹⁰³

לפנינו אפוא מדיניות דו-משמעית של ממשלת ישראל. מצד אחד התימרה הממשלה לאכוף את חוקיה בהר הבית, ומצד שני נתנה לגיטימציה להימנעות מאכיפתם. כמו במקרה של חופש הפולחן ליהודים בהר הבית, גם בנושא חוקי העתיקות, התכנון והבנייה, שימש החשש ממהומות ומשפיכות-דמים עילה לאי-יישומו של החוק. במילים אחרות: המוסלמים, שהם מיעוט נשלט על-ידי ישראל, הצליחו למנוע את יישומם של חוקי המדינה בהר הבית בתחומים החיוניים להם ביותר, וזאת באמצעות איום בהפרות-סדר המוניות.

במקרים בהם ניסה הווקף לבצע עבודות בכניסות להר הבית – שם יש למשטרה שליטה נוחה יחסית – הצליחה ישראל למנוע את העבודות. למשל, בשנת 2000 ניסתה מנהלת הווקף להחליף את שער המוגרבים שבשליטת משטרת ישראל.¹⁰⁴ פעולה זו נתפסה כניסיון לשינוי מהותי של הסטטוס-קוו ונמנעה על-ידי המשטרה.

סיכומו של דבר: העבודות הגדולות שיזם הווקף משנת 1996 ופתיחת מוצא ממנהרת הכותל, גרמו לקריסת ההבנות השקטות שהתגבשו אחרי 1967 בין מנהלת הווקף לממשלת ישראל, ובעיקר בתחומי הבנייה והשמירה על חוקי העתיקות.

גישה, ביקור ותפילה

מאז האירועים האלימים שפרצו עקב פתיחת הפתח הצפוני של ימנהרת החשמונאים, חדלה מנהלת הווקף לתאם עם המשטרה את פעילותה על הר הבית – ולא רק בתחום העתיקות והבנייה – והחלה להכתיב שינויים בסטטוס-קוו. אחד השינויים שהכתיב הווקף היה סגירת האתר באופן חד-צדדי בפני מבקרים לא-מוסלמים, כפי שאירע בספטמבר 1996.

¹⁰² שם, עמ' 11.

¹⁰³ שם, עמ' 16.

¹⁰⁴ נדב שרגאי, "הוואקף בונה, השרידים נחרבים", *הארץ*, 16.6.2000, עמ' א2.

ניסיונותיהן של קבוצות יהודיות אידאולוגיות להגביר את העלייה להר הבית – כולל הניסיונות להתפלל במקום – גברו בשנות האלפיים, למעט מכתבו הרשמי של הרב הראשי לישראל הרב אליהו בקשי דורון שנשלח אל ראש הממשלה דאז, אהוד ברק, ביוני 2000, ערב כינוס שיחות השלום בין ישראל לפלסטינים בחסות ארה"ב בקמפ דייוויד 2, בו תמך הרב דורון בראש הממשלה ואפשר לו שלא להתעקש על זכות התפילה של יהודים בהר הבית. הרב הראשי הכיר במכתבו בסטטוס-קוו שנוצר בהר הבית לאחר 1967 וקרא לשמרו כהסדר מקודש לעתיד:

עלינו לשמר ולכבד את הסטטוס המקודש הקיים של הר הבית הקדוש, המוכר לאחרים כאזור של מסגד אל-אקצה. עלינו לנהוג בחשדנות כלפי כל שינוי בסטטוס, מכיוון שזה עלול לחלל את קדושת המקום ולהוביל לשפיכות דמים, שכל הדתות וכל חברה מתורבתת מתנגדת לה. במקום לחלל את קדושתם של המקומות הקדושים על-ידי לחימה ודיונים אינסופיים, עלינו לכבד ולקבל את הסטטוס-קוו של כל המקומות הקדושים. עלינו לפעול להבטחת הגישה והביטחון של כל מי שיבקש להשתתף בפולחן של המקום המקודש לו, לפי אמונתו.¹⁰⁵

מכתב זה ספג ביקורת קשה מצד גורמים פוליטיים שונים בישראל, אשר הביאה את הרבנות לשנות את עמדתה המסורתית האוסרת כניסת יהודים להר הבית. אחד מחברי הרבנות הראשית, הרב שאר-ישוב הכהן (גיסו של הרב שלמה גורן ופעיל בקבוצות דיאלוג בין-דתי עם מוסלמים), תבע באוגוסט 2000 מן הרבנות לבטל את החלטתה על איסור כניסת יהודים להר הבית, ולהחליט להקים שם בית-כנסת יהודי. מועצת הרבנות לא קיבלה את דרישתו, אולם החליטה להקים ועדת רבנים "לבדיקת כל הדרכים למימוש זכויותינו וריבונותנו על הר הבית".¹⁰⁶

מאוחר יותר אמר הרב שאר-ישוב הכהן: "אמנם המצב דה-פקטו, למרבה הצער, הוא שהפלסטינים והמוסלמים שולטים בהר, אבל להעניק למציאות הזאת גושפנקה דה-יורה – זו פשוט מעילה באמון שנותן בנו הציבור כראשי הדור. בין אם מדובר בממשלה ובין אם ברבנות, אסור לוותר על הריבונות במקום. זו ההיסטוריה שלנו. אי-אפשר להפנות עורף למורשת היהודית".¹⁰⁷

¹⁰⁵ ברוך קרא, "הרבנות הראשית מסכימה: ניהול פלסטיני להר הבית", *הארץ*, 28.6.2000, עמ' א1, א12; ב' קרא ונ' שרגאי, "ביקורת בימין על אישור הרבנות לניהול פלסטיני בהר הבית", *הארץ*, 29.6.2000, עמ' א3.

¹⁰⁶ לדעת הרב שאר-ישוב הכהן, ראו מאמרו "בית תפילה לכל העמים", *הארץ*, 30.8.2000, עמ' ב2.

¹⁰⁷ נדב שרגאי, "הרבנות הראשית תדון ב'יתורים בירושלים'", *הארץ*, 25.12.2000, עמ' א2.

חברי-כנסת מן המפד"ל לחצו על הרבנים הראשיים להוציא הוראת שעה הלכתית שתאפשר ליהודים כניסה להר הבית בדרך ההגדרה ההלכתית של 'כיבוש' (בדרך זו הכשירו, בדיעבד, את נוכחותם של חיילים ושוטרים על הר הבית במלחמת ששת הימים ולאחריה). הרבנים הראשיים סירבו, אולם מועצת הרבנות הראשית קיבלה את ההחלטה הבאה:

יש איסור הלכתי מוחלט למסור שום ריבונות או בעלות בעקיפין או במישרין לזרים על הר הבית. עצם הדיון על כך מהווה חילול השם. מועצת הרבנות מדגישה כי הסוגיה ההלכתית שמונעת כניסה להר הבית כיום בגלל עצם קדושתו, אינה גורעת מאומה מזכויותינו, ריבונותנו ובעלותנו על המקום שהוא בבת עינינו.

מועצת הרבנות חזרה והזכירה בהחלטתה לראש הממשלה אהוד ברק כי הוא התחייב שלא לוותר על קודשי-ישראל.¹⁰⁸

זה המקום לעמוד על תרומתם של שוחרי הר הבית היהודים, בעיקר מזרם הציונות הדתית, בשחיקת הסטטוס-קוו שהתגבש אחרי 1967. על מנת להבין את התגברות המתח בהר הבית, שהגיע לשיאים בסתיו 2014 ובסתיו 2015, יש להבחין תחילה בהתגברות העלייה לרגל היהודית-לאומית לאתר זה, בעידודם של רבנים מן הזרם המרכזי של הציונות הדתית ובפעולתם של ארגונים רבים הנתמכים מפילנתרופיה ישראלית ועולמית. פעילות זו לא נעלמה מעיניהם של המוסלמים, אשר ארגנו מצדם תגובות-נגד במטרה להקשות על יהודים לבקר בהר הבית, וארגנו קמפיין הסתה שכותרתו 'אל-אקצא בסכנה' (להלן תחת הכותרת: הפגנות, סמלים ודגלים).

את הפעילות בנושא הר הבית התחילו ארגוני המקדש היהודיים בקמפיין לבנייה מחדש של בית המקדש השלישי, במקום בו עמד בטרם חרב (שמרכזו בכיפת הסלע; ראו איור להלן) ולהחזרת הפולחן היהודי במקום. ב-15 בספטמבר 1998 התקיים בבנייני האומה בירושלים הכנס השנתי של שוחרי המקדש, בהשתתפות אלפים: דתיים-לאומיים, חרדים וחילוניים. בכנס הורו הרבנים להתחיל בהכנות מעשיות לבניית בית המקדש במקום המסגדים. ההזמנות לכנס נשלחו על-ידי יו"ר ועדת החוקה של הכנסת ח"כ חנן פורת, על נייר-מכתבים רשמי של הכנסת. הוא גם שלח ברכה מוקלטת בנוסח זה. בכנס בירך גם ח"כ משה פלד, סגן שר החינוך דאז. באופן סמלי ומוחשי נתנו אז חברי כנסת ובכירים בממשלת ישראל את ברכתיהם לתכניות שוחרי המקדש. מה שהיה עד

¹⁰⁸ נדב שרגאי, "הרבנים הראשיים דחו בקשת ח"כים מהמפד"ל להתיר כניסת יהודים להר הבית", *הארץ*, 5.1.2001, עמ' 6א.

לפני שנים אחדות חלומו של מיעוט תימהוני, הפך עם הזמן לשאיפה לגיטימית של זרם בציונות הדתית-לאומית.¹⁰⁹

לצורך הכשרת ביקור יהודים בהר הבית, נדרשה תחילה חוות-דעת הלכתית הסותרת את עמדת הרבנות הראשית שאסרה להיכנס להר הבית מחמת 'מורא מקדש'. פסק-הלכה משמעותי המתיר עלייה להר, הוצא לראשונה בתחילת 1996, עם פרסומו של מכתב רשמי מטעם ועד רבני ישי"ע, ובו פסיקה שקבעה כי העלייה להר הבית מותרת, וקראה לכל רב הסבור כי העלייה מותרת "לעלות בעצמו וכן להדריך את בני קהילתו כיצד לעלות על פי כל גדרי ההלכה".

בספרו 'פונדמנטליזם יהודי והר הבית', מוטי ענברי קושר בין התערערות הפרדיגמה המשיחית שיצאה מגוש אמונים' ואותגרה עמוקות על-ידי תהליך אוסלו, לבין התעצמות הקשר עם הר הבית.¹¹⁰ בתום תהליך ממושך של הכשרת לבבות, שינה הזרם המרכזי של רבני הציונות הדתית את עמדתו בעניין הביקור בהר הבית, והתייצב לצד תנועות הר הבית. בשנת 2000 פרסם הרב ישראל אריאל את עמדתו המתירה לבקר בהר, בהתבססו על מצוות כיבוש הארץ. חובה לכבוש כל מקום בארץ, ולכן מותר להיכנס למקומות אלה ללא הגבלה.¹¹¹ עמדה זו, שאומצה על-ידי שוחרי הר הבית היהודים, היא תפנית חשובה בתכיפות ביקורי יהודים באתר, משום שעל פי פסיקה זו מותר להם להיכנס לכל מקום בהר הבית ולא רק לחלקו הדרומי, הנחשב להגדלה מאוחרת מתקופת הורדוס. באוגוסט 2000 התקיימה הפגנה יהודית המונית 'למען הר הבית' מול שער האריות, בה השתתפו כ-50,000 איש.¹¹²

בערב עיון שכינס ארגון 'עיר עמים', בשנת 2013, דיברה חביבה פדיה (חרדית ליברלית) על התעצמות העיסוק בהר הבית בקרב הציבור הציוני-דתי: "ההתנתקות [מרצועת עזה בשנת 2005], לאנשים שספגו אותה, היתה סוג של קריעה מן הממשי, מאיזו נקודת חיבור... עבור המגורשים זו היתה נקודת שבר שיצרה קרע בין האשליה שהממשי – האדמה – יתאים לסימבולי – המדינה, הגאולה". כשנשבר הקשר הזה, מסבירה פדיה, מעתיקים את התקווה המשיחית למוקד סימבולי אלטרנטיבי. מכאן שהר

¹⁰⁹ יזהר באר, המטרה – הר הבית: מבט עכשווי על האיומים על הר הבית מצד גורמים קנאים ומשיחיים (ירושלים: קשב, 2001).

¹¹⁰ Moti Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount* (Albany, NY: State University of New York Press, 2007); see also Inbari, P. "Religious Zionism and the Temple Mount Dilemma", *Israel Studies* 12, 2 (2009): 27-49.

¹¹¹ ישראל אריאל, בית השם נלך (ירושלים, 2000). מצוטט אצל: Sarina Chen, "Visiting the Temple Mount Taboo or Mitzvah", *Modern Judaism*, Vol. 34, Issue 1 (Feb 2014): 27-41.

¹¹² באר, המטרה – הר הבית. ראו גם חיבורו המעודכן יותר: יזהר באר, קשר מסוכן – דינאמיקת ההתעצמות של תנועות המקדש בישראל ומשמעויותיה (ירושלים: עיר עמים וקשב, 2013).

הבית מחליף את ההתנחלות על אדמת ארץ-ישראל כמפתח לגאולה. ייתכן שההתנחלות תרמה לתהליך העצמת הביקורים של יהודים דתיים-לאומיים בהר הבית, אולם התהליך החל בעקבות הסכמי אוסלו וחששם של גורמים אלה שממשלת ישראל עלולה לוותר על הריבונות בהר הבית.

שלב נוסף בתהליך הנדון התרחש בשנת 2007, כאשר עשרות מרבני הציונות הדתית ביקרו לראשונה, יחדיו, על הר הבית. הביקור ביטא שינוי בעמדת הציונות הדתית, שהיתה חלק מן הקונסנסוס ההלכתי הרחב אשר לו היו שותפים גם הרבנות הראשית והעולם החרדי. הביקור נמשך שעות, בתיאום עם הווקף ומשטרת ירושלים, ונכחו בו בכירי רבני הציונות הדתית, ביניהם: הרב דב ליאור, ראש ועד רבני ישי"ע; הרב אבי גיסר, רבה של עפרה; הרב יעקב מדין, ראש ישיבת הר עציון; והרב אהרן הראל, ראש ישיבת ההסדר בשילה. קודם לכן צירפו ארבעה מחשובי הרבנים מן הזרם המרכזי של הציונות הדתית – יעקב אריאל, חיים דרוקמן, אברהם צוקרמן וצפניה דרורי – את חתימותיהם לכרוז הרבנים המתיר כניסת יהודים להר הבית.¹¹³ ביוני 2008, במלאת 40 שנה לאיחוד ירושלים, ביקרו בהר הבית 40 רבנים, בהם רבנים מאיו"ש, כדי לאתגר את עמדת הרבנות הראשית.¹¹⁴

הרב דב ליאור
עם רבנים חרדים
בהר הבית
(צילום באדיבות:
מטה ארגוני המקדש,
אתר 'חדשות הר
הבית')¹¹⁵

¹¹³ נדב שרגאי, "מהפך בעמדת הציונות הדתית: עשרות רבנים עלו להר הבית", *הארץ*, 14.5.2007. תומכים בפסיקה זו גם הרב נחום רבינוביץ', ועד רבני ישי"ע, קבוצה מירבני בית הלל וקבוצה של רבנים חרדים בראשות הרב יוסף אלבוים. שרגאי, *הסטטוס-קוו*, עמ' 31.

¹¹⁴ Chen, *Visiting the Temple*, p. 27.

¹¹⁵ מתוך אתר חדשות הר הבית http://the--temple.blogspot.co.il/2014/12/blog-post_76.html

מן הזירה הרבנית עברה הפעילות אל התחום הפוליטי, בחיבור בין רבנים לחברי-כנסת. ב-27 ביולי 2009 נערך בכנסת כנס תחת הכותרת: 'הריבונות היהודית בהר הבית – תהליכים ותמורות', שארגן ח"כ מיכאל בן ארי. החוקר והבלוגר ערן צדקיהו, שנכח בכנס, דיווח:

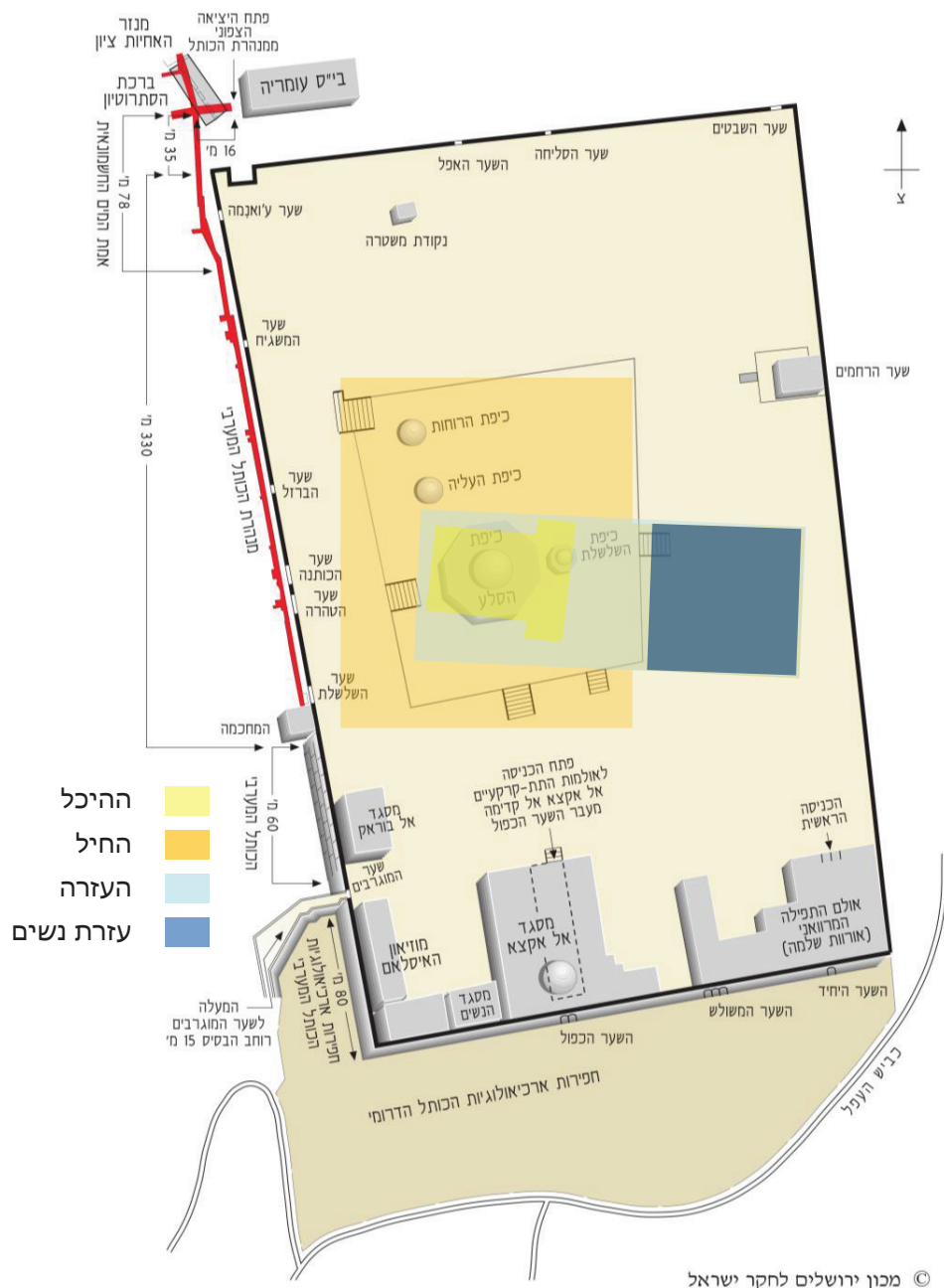
הציבור נעמד על רגליו כאשר הרב יהודה קרויזר, רב היישוב מצפה-יריחו וראש ישיבת הרעיון היהודי, נקרא לבמה על מנת לדבר על חשיבות התפילה בהר הבית. הר הבית הוא שער השמים לתפילות ישראל, אליו מתנקזות כל התפילות בעולם בדרכן השמימה. הרב קרויזר ערג לתקופה הקצרה אחרי המלחמה בה הנהיג הרב שלמה גורן תפילה בהר הבית, עד שאולץ להפסיק על-ידי מפקדיו. כיצד זה שבמשך 42 שנים לא מבטלים החלטת שרים פשוטה בדבר איסור תפילה בהר, מיתמם הרב החכם. הרב סיפר שהוא ותלמידיו מקפידים לעלות להר כל שבוע. לאחר התלבטויות רבות כיצד נצליח להתפלל בהר מלווים באנשי הווקף והמשטרה, נשבר המחסום במקרה ביום קיץ חם. אחד מתלמידיו בירך על המים לפני ששתה, ועורר מהומה רבתי בהר. שומרי הווקף החלו לצעוק שהוא מתפלל על המים, השוטרים הקיפונו חיש מהר והחלו להוציאנו מההר. אסור לשתות בהר? התפלאנו, 'אסור', קבע הקצין. באותו רגע עצרה לידנו קבוצת תיירים להפסקת שתייה, וכך ניצלנו. מאז אנו עולים ומקפידים תמיד לברך על המזון והשתייה. כבר נאמרה תפילת הגשם וגם קדיש נאמר על ההר. הנה לאט לאט, בהתמדה ובעקשנות, האיסורים נשברים וההר נכבש. הקהל נעמד נפעם כשראש הישיבה ירד מהבמה.¹¹⁶

התהליך בא לידי ביטוי גם בדעת הקהל הכללית של הציונות הדתית. בסקר שנערך על-ידי 'מסקר' ב-18 במאי 2014 בקרב המגזר הציוני-דתי, השיבו 75.4% שהם בעד עליית יהודים להר הבית ורק 24.6% השיבו שהם נגד. נוסף לכך, 19.6% ענו שכבר עלו להר, ו-35.7% ענו שלא עלו, אבל בכוונתם לעלות. כשנשאלה קבוצת הציונות הדתית בסקר דלעיל: "מהן הסיבות שיש להתבסס עליהן בעליית יהודים להר הבית?" – ענו 96.8% כי העלייה להר תהיה "תרומה לחיזוק הריבונות הישראלית במקום המקדש", ורק 54.4% אמרו שיש לעלות לשם על מנת לקיים "מצוות עשה ותפילה במקום".¹¹⁷ ניכר שהרגש הלאומי משחק בעניין זה תפקיד חשוב בהרבה מן צורך ההלכתי בקרב המשיבים הציונים-דתיים.¹¹⁸

¹¹⁶ <http://cafe.themarker.com/view.php?t=1153267>

¹¹⁷ Miskar Institute, 18 May, 2014, cited by Tomer Persiko. "Why everybody wishes suddenly to ascend the Temple Mount?", *Haaretz*, 14.11.2014.

¹¹⁸ תומר פרסיקו, "למה כולם רוצים פתאום לעלות להר הבית?", *הארץ*, 14.11.2014.

איור מיקום המקדש לפי המופיע באתר 'חדשות הר הבית'¹¹⁹

http://the--temple.blogspot.co.il/2012/04/blog-post_3486.html¹¹⁹

בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 היו רק מספר עשרות של יהודים דתיים שעלו להר הבית ועודדו אחרים לעשות זאת. בסוף אותו עשור עלה מספרם לכ-1,000 איש.¹²⁰ כיום העלייה להר הבית מטעמים דתיים ופוליטיים הפכה לעניין שבשגרה שמעורבים בה מספר רב של אישים וארגונים הזוכים לסיוע כספי נדיב.¹²¹ בשנת 2010 החלו ארגונים אלה להפיץ בכל בתי הכנסת בארץ 'עלוני-שבת' בהם מצוינים מועדי הכניסה להר הבית ופרטי התקשרות לשם כך, ונוסדו אתרי אינטרנט למטרה זו.¹²²

מה שהתרחש בצד היהודי השפיע ישירות על עמדת הווקף, רשויות ירדן והפלסטינים. כל פעולה שביקשה לשנות את הסטטוס-קוו מן הצד היהודי, נתקלה בפעולת-נגד מן הצד המוסלמי. כך, למשל, לאחר כישלון שיחות השלום בקמפ-דייוויד 2, החליטה מנהלת הווקף, באוגוסט 2000, שלא לאפשר כניסת יהודים מן התנועות למען הר הבית לאל-חרם אל-שריף. בתגובה החליטו גורמים ממשלתיים ישראלים להשתמש בשליטת המשטרה בכניסות להר ולמנוע מכל התיירים להיכנס אליו, וזאת במטרה לפגוע בהכנסות הווקף מדמי הכניסה עד שתתוצאו ראשי המסד המוסלמי ויחזרו בהם. צעד זה התגלה כיעיל. מפגש בין נציגי שני הצדדים הביא להחזרת המצב לקדמותו.

החל מאירועי 28 באוקטובר 2000 ואילך (ביקור אריאל שרון ופרוץ אינתיפאדת אל-אקצא) נסגר הר הבית למבקרים לפי החלטת מנהלת הווקף לשלוש שנים, עד אוגוסט 2003. ממשלת ישראל הסתירה את העובדה כי גם נושא הביקורים בהר הבית כבר יצא משליטתה.¹²³ רק לאחר שיאסר ערפאת והרשות הפלסטינית נחלשו, הצליחו גורמי הביטחון בהנחיית השר לביטחון הפנים דאז, צחי הנגבי, לחדש בהדרגה ובאופן חד-צדדי את ביקורי הלא-מוסלמים בהר הבית, וזאת בניגוד לעמדת ירדן – אך לא בתוך

¹²⁰ אמנון רמון, "מעבר לכותל: היחס להר הבית מצד מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו (1967-1999), בתוך: רייטר, *ריבונות האל והאדם*, עמ' 133-142.

¹²¹ See for example the reports and announcements calling for action in: "Let the Temple Be Built," *J. of the Movement for Establishing the Temple*, 2008, vol. 257, pp. 2-3, pp. 15-16. Online Available HTTP: <<http://lamikdash.blogspot.com/2009/02/257.html>> (accessed 9 Nov. 2009).

¹²² See e.g., the pamphlet "Sovereignty" and the youth bulletin "Small World" on the Balevavot (Hebrew: Settling from the Heart) website: Online. Available HTTP: <<http://balevavot.ios.st/Front/NewsNet/reports.asp?reportId=222778>> (accessed 20 Oct. 2009). Quoted by Eliav Taub and Aviad Yehiel Hollander, "The Place of Religious Aspirations for Sovereignty over the Temple Mount in Religious-Zionistic Rulings", in Marshall J. Breger, Yitzhak Reiter and Leonard Hammer (eds.), *Religion and Politics: Sacred Space in Palestine and Israel* (London and New York: Routledge, 2012), pp. 139-167.

¹²³ ראש הממשלה, אהוד ברק, דחה את בקשת תנועת נאמני הר הבית מתחילת ינואר 2001 לפתוח את הר הבית למבקרים, בנימוק שהתנאים הביטחוניים אינם מאפשרים זאת. תשובתו מסתירה את העובדה שהגורם לסגירת האתר בפני מפקחים הוא הווקף.

מסגד אל-אקצא העליון והתחתון, כיפת הסלע, האולם המרוואני והמוזיאון האסלאמי. מנהלת הווקף מעדיפה להפסיד הכנסות נכבדות מדמי-ביקור מוחמצים, מחשש שגורמים יהודיים קנאיים ינסו לפגוע במבנים אלה, ומאימת תגובתם של גורמים אסלאמיים קנאיים. בנוסף, הטילה משטרת ישראל מעת לעת הגבלות על גיל הכניסה של מוסלמים הבאים לתפילות יום השישי, בימים מועדים להפרות-סדר.

הפגנות, סמלים ודגלים: בתקופה זו שבין 1996-2003 גברו ההפגנות הפלסטיניות באל-חרם אל-שריף, תוך שימוש בדגלים ושלטים פוליטיים, ולעתים תוך שריפה הפגנתית של דגלי ישראל. כך, למשל, במהלך הלווייתו של פייסל אל-חוסייני וקבורתו בשולי אל-חרם אל-שריף בשנת 2001, הונפו דגלי פלסטין ענקיים בחזיתות כיפת הסלע ומסגד אל-אקצא (כמו גם על חומת העיר בשער שכם וברובע המוסלמי).¹²⁴

מסע 'אל-אקצא בסכנה' של התנועה האסלאמית הצפונית

בתחילת שנות ה-90 החל שיח' ראא'יד צלאח, ראש התנועה האסלאמית הצפונית וראש עיריית אום אל-פחם באותה עת, לפרש התבטאויות ופעולות ישראליות כמבשרות הרס במתחם אל-אקצא. פעולות פומביות של תנועות הר הבית היהודיות, התבטאויות מפי אישים ישראלים רשמיים בעניין הר הבית, ותקריות שונות שאירעו סביב המתחם, נופחו במתכוון ונטחנו עד דק כדי להוכיח שאורבת סכנה מוחשית לאתר אל-אקצא. יודגש כי פעולות ומחדלים של גורמים ישראלים בכל הקשור להר הבית, יוצרים בצד הערבי-מוסלמי תחושה כנה של סכנה, גם אם אין בהם איום של ממש. מחקרו של נמרוד לוז על דרכי הבניית השיח של ערבים בישראל בסוגיית אל-חרם אל-שריף, מצביעה על השפעתם הרחבה של מסרים אלה גם על מוסלמים לא-דתיים ועל נוצרים. כך, למשל, חבר הכנסת אחמד טיבי, שאינו דתי, סבור כי אל-אקצא נתון בסכנה "כל זמן שהוא תחת כיבוש זר".¹²⁵ יחד עם זאת, הטענה שישראל הרשמית פועלת בהתמדה להרס אל-אקצא היא מופרכת מיסודה ומשמשת את הצד הערבי למטרות תעמולה וגיוס פוליטי. פעולות הבנייה, עליהן ניצח בשנות ה-90 שיח' ראא'יד צלאח במפלס התת-קרקעי של המתחם – בניית אולם התפילה המרוואני בחללים של 'אורוות שלמה' והכשרת אולם-תפילה נוסף בחלל התחתון של מסגד אל-אקצא – הוצגו כמעשים שנועדו לבלום כוונות של יהודים לבנות בית-כנסת בחלל התחתון של המתחם.

¹²⁴ עלי ואקד וענת רואה, "הלוויית חוסייני: אלפי דגלי פלסטין בירושלים", *YNET*, 1.6.2001.

¹²⁵ לוז, עמי' 45. חיבורו של לוז מוקדש לתופעה זו.

עמדתה של התנועה האסלאמית הצפונית, מוצגת בספר על ירושלים ששיח' ראא'ד צלאח הקדים לו דברים. בהקדמה זו נכתב כי כל המקומות הקדושים לאסלאם נתונים בסכנה, ובמיוחד ירושלים ואל-אקצא. מחבר הספר, יוסף אל-חסיני, כתב כי מחקרו נועד "לחשוף את הפרצוף האמיתי של המדיניות הלא-אנושית להרוס את קודשי האסלאם".

הטענה כי לאל-אקצא נשקפת סכנה ניזונה גם מפרשנות מוסלמית (תמימה או זדונית), הרואה בציונות אידיאולוגיה דתית ששמה לה למטרה להרוס את אל-אקצא ולהקים במקומו את בית המקדש השלישי.

מסע ההפחדה הנוכחי, שכותרתו 'אל-אקצא בסכנה', נושא פירות יותר מפעולתו של חאג' אמין אל-חסיני בתקופת המנדט. יש להדגיש כי הסמלים הדתיים של אל-אקצא וירושלים, והתעמולה הקשורה בהם, אינם עומדים בפני עצמם והם חלק ממערכה פוליטית רחבה יותר, הכוללת הבניית מיתוסים ותעמולה תקשורתית. המסע 'אל-אקצא בסכנה' משתלב בשפע התמונות והמידע שהעולם המוסלמי קולט לגבי ישראל ופעולותיה בשטחים, וקונה שביטה בתודעתם. כך, למשל, העיתונאי הירדני יאסר אל-זעאתרה כתב כי למרות שהטלוויזיה לא שידרה את המהרג'אן של התנועה האסלאמית 'אל-אקצא בסכנה' (בשנת 2002), הגיעו הדיו לכל רחבי העולם הערבי והאסלאמי. לדבריו, שיח' ראא'ד צלאח הוא היום הסמל הפלסטיני הראשי של תושבי השטחים שנכבשו מאז 1948, וזאת חרף העובדה שאמצעי התקשורת מתעלמים ממנו.

על מידת תפוצתו והשפעתו של המסר 'אל-אקצא בסכנה' אפשר ללמוד מן העובדה שמדי שנה נהגה התנועה האסלאמית בישראל להכריז על תחרות כלל-אסלאמית שנתית של חיבורים המתפרסמים באתר האינטרנט של התנועה, תחת הכותרת 'בית אל-מקדס פי ח'טרי' (ירושלים בסכנה). בשנת 2001 הוגשו 20,000 חיבורים שנכתבו בידי מוסלמים מ-20 מדינות.¹²⁶ התנועה מפעילה גם ילדים ובני-נוער במבצע תודעתי חינוכי לאיסוף תרומות להצלת אל-אקצא. כך, למשל, ב-25 באוגוסט 2002 ארגנה התנועה האסלאמית עצרת בשם 'קופת ילדי אל-אקצא' במתחם הר הבית. לדברי המארגנים הוסעו לאירוע 12,000 ילדים בלוויית הוריהם באוטובוסים שנתרמו על-ידי חברות-הסעה ערביות. בהודעה מטעם התנועה הודו המארגנים לכלי התקשורת שכיסו את האירוע וגינו את תחנות הלוויין הערביות שהתעלמו ממנו. התנועה ציפתה לאסוף במבצע זה שלושה מיליון שקלים שנועדו לשיפוצים במתחם.¹²⁷

¹²⁶ Ben-Ze'ev, p. 650.

¹²⁷ www.Islam-online.net תחת ארכיון ההודעות. על פעילות ההסעות המאורגנות ראו גם לוז, עמ' 15 ואילך.

המסע הפוליטי והפרסומי 'אל-אקצא בסכנה' הגיע לשיאו בשנים 2013-2015, כשהתנועה האסלאמית הפעילה בהר הבית קבוצות גברים ונשים שתפקידם 'הגנה' על אל-אקצא מפני 'יהודה'. ה'מוראביטון' (גברים), ולאחר מכן ה'מוראביטאת' (נשים), הקיפו והטרידו בצעקות 'אללה אכבר' את הקבוצות היהודיות הדתיות שעלו להר הבית (אך לא קבוצות חילוניות שביקרו במקום, כפי שנוכחתי בביקורי במקום).

התכתשויות המשטרה עם המוראביטאת, הוצאת ארגון אל מחוץ לחוק והרחקת עשרות פעילות מהן מהר הבית, הלהיטו את הרוחות בקרב הפלסטינים. המוראביטאת זוקפות לזכותן את פרוץ 'אינתיפאדת ירושלים' בספטמבר 2015.

השלכות הסכם השלום בין ישראל לבין ירדן

הסכם השלום בין ישראל לירדן (1994) קבע בין השאר כי ישראל מכבדת את תפקידה של ירדן במקומות קדושים מוסלמיים בירושלים:

9 (2) In this regard, in accordance with the Washington Declaration, Israel respects the present special role of the Hashemite Kingdom of Jordan in Muslim Holy shrines in Jerusalem. When negotiations on the permanent status will take place, Israel will give high priority to the Jordanian historic role in these shrines.

משמעות סעיף זה היא שחריגות מן הסטטוס-קוו שקדם לשנת 1994 תיחשבה בעיני ירדן הפרה של ההסכם, וכי הפרה כזו עלולה לסכן את הברית האסטרטגית בין שתי המדינות ואת הסכם השלום שנכרת ביניהן.

בתחילת שנות האלפיים פנתה ישראל לירדן וביקשה שתתערב בנעשה בהר הבית במטרה להרחיק ככל האפשר את התנועה האסלאמית הצפונית מאל-חרם אל-שריף. זאת מפני שפעילות התנועה האסלאמית הציבה אתגר קשה בפני משטרת ישראל. אך ראאד צלאח הצליח להטיל את חתתו על פקידי הווקף. הוא פרסם בביטאון תנועתו מאמר בו הוא תבע מפקידי הווקף שלא להסכים לכניסת יהודים למתחם אל-אקצא. הפסטיבלים 'אל-אקצא בסכנה' שארגן צלאח באצטדיון אוס אל-פחם מדי שנה, זכו להשתתפות ערה במגזר הערבי בישראל, ותעמולתו הופצה במקומות רבים בעולם המוסלמי.

במקביל עמדה ממשלת ישראל בפני אתגר פנימי שהוצב לה על-ידי גורמים משיחיים ולאומיים יהודיים ומצד קבוצות-לחץ ציבוריות שמטרתן למנוע פגיעה בממצאים ארכאולוגיים והיסטוריים בהר הבית. כל אלה לחצו על הממשלה לפתור את בעיית

ביקורי היהודים בהר הבית ולהדק את הפיקוח על פעולות הווקף. ממשלת ישראל יודעת כי מחיר אכיפת השליטה והריבונות בהר הבית הוא גבוה, ולכן נזקקה לשיתוף הפעולה של ממשלת ירדן בהשלטת השקט בהר הבית.

כך התהדק שיתוף הפעולה: במחצית השנייה של 2001 נוצרה בליטה בכותל הדרומי של הר הבית. הווקף והרשות הפלסטינית התנגדו לתיקונה בידי רשות העתיקות, ועל כן החליט ראש הממשלה דאז אריאל שרון, להעביר את האחריות לביצוע התיקון לידי ממשלת ירדן, והיא זו שביצעה אותו בשנת 2003.

מאחר שהווקף וישראל התנגדו אהדדי שהצד שכנגד יבצע פעולות שיפוץ חיוניות – הזמינה ישראל את ממשלת ירדן לבצע את העבודה, וכך נמנע תקדים של תחזוקת האתר בידי הפלסטינים. כמו כן התבקשה ירדן לסייע בהחזרת השגרה ששררה לפני ספטמבר 2000 ובהכנסת מבקרים יהודים ואחרים להר הבית. ירדן ניצלה את ההזדמנות לטובתה, וביקשה לאשר לה לבנות צריח חמישי בקיר המזרחי של מבנה דאר אל-קוראן, הנמצא מדרום לשער הרחמים. ישראל דחתה את הבקשה, אך בכך לא תמו ניסיונותיו של המשטר ההאשמי להטביע את חותמו בהר הבית.

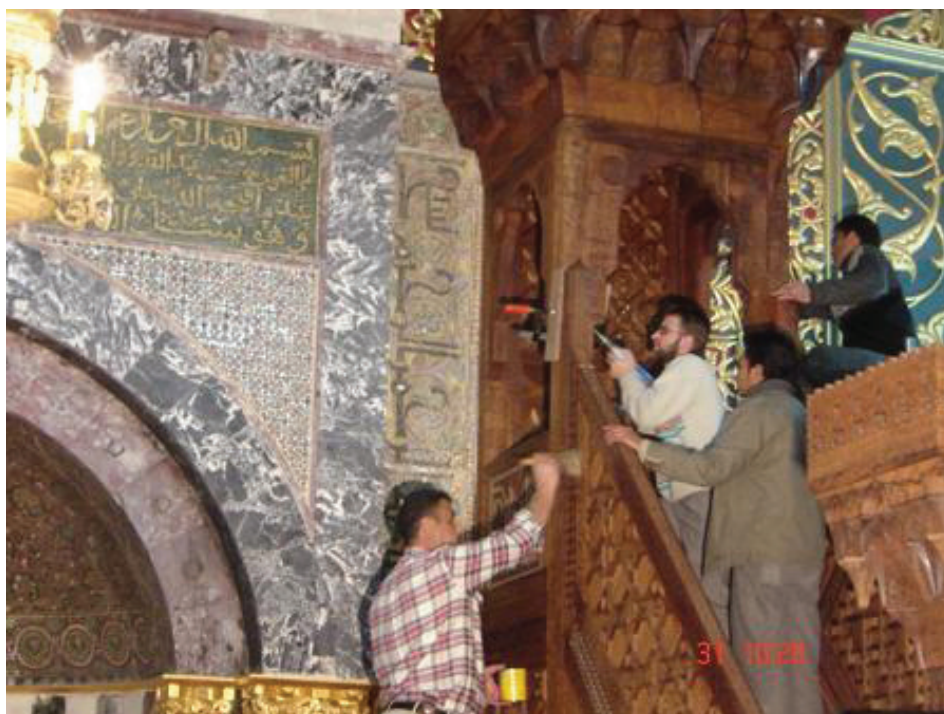
דאר אל-קוראן, מצפון לשער הרחמים (צילום: המחבר, 2.2.16)

ב-2015 קיבל הווקף הירדני אישור לשפר את הכניסה הישנה ליאורות שלמה' (חלל המשמש כבר אולם-תפילה מרואני) באמצעות גגון מהודר משולב בזכוכית. עבודה זו קיבלה את אישורה של ועדת השרים לענייני ירושלים, אולם משהחלו העבודות התברר עד מהרה שתכניות העבודה היו שאפתניות וכללו תוספת של מעין צריח מעל הכניסה. על כן עצרה ישראל את העבודה, והכניסה נותרה בכיעורה, מכוסה בפח.

*הכניסה הישנה ליאורות שלמה', כיום. ברקע ילדים משחקים ברחבה הפתוחה
(צילום: מאוסף המחבר)*

כאמור, אפשרה ישראל לירדן לשחזר את בימת הדרשן (מנבר) שהביא צלאח אל-דין למסגד אל-אקצא – בימה שנשרפה כמעט לחלוטין באוגוסט 1969, כשתייר אוסטרלי תימהוני השליך אש במסגד. ב-2007 אפשרה ישראל להשיב למקומו את המנבר המשוחזר שנבנה מחדש בחסות הממלכה ההאשמית.

התקנת המנבר המשוחזר באל-אקצא, פברואר 2007 (צילום: מאוסף המחבר)

מאז 1967 התערבה ירדן בנעשה באל-חרם אל-שריף, במינוי פקידי הווקף ובמימון שכרם. אולם הסכם השלום בינה לבין ישראל, והזמנת מעורבותה של ירדן בשיפוצים בהר הבית, הקנו לה מעמד רשמי באתר. מאז ישראל נאלצת לכבד את דעתה של ירדן בעניינים שונים הנוגעים להר הבית ולמעטפת שלו. כך, למשל, בפברואר 2007, כשהחלה ישראל בהריסת 'מעלה המוגרבים' כדי להקים במקומו גשר – מתח עבדאללה השני מלך ירדן ביקורת חריפה על כך. לטענתו, העבודות גורמות למתחים מדאיגים שעלולים לפגוע בחידוש הדיאלוג בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית (וממילא גם ביחסי ישראל עם ירדן, י.ר.).¹²⁸ עקב כך הקפיאה ישראל את תכניתה לבנות את 'גשר המוגרבים' שנועד להחליף את 'מעלה המוגרבים', ואפילו את בניית גשר העץ הזמני שנועד להחליף את גשר

¹²⁸ שודר בחדשות הערב מל"צ ב-6 בפברואר 2007.

העץ הקיים.¹²⁹ בשנים האחרונות מתקיימות אחת לשלושה עד ארבעה שבועות פגישות-תיאום בין בכיר במשטרת ישראל לבין בכיר בממשלת ירדן בנושא מתחם הר הבית/אל-חרם אל-שריף. בפגישות אלו מתאמים השניים עניינים הנוגעים לניהול האתר, לענייני ביטחון ולשמירת הסדר הציבורי במקום. שני הצדדים פועלים להחלשת מעורבות חמאס והתנועה האסלאמית הצפונית במתחם.

לסיכום: בספטמבר 1996 קרס המודוס-ויוונדי (ומכאן גם הסטטוס-קוו) אשר נוצר בהר הבית מאז 1967 בהבנה שקטה בין הרשויות בישראל לבין מנהלת הווקף, שהיתה כפופה אז לירדן, אך נתונה גם למרות כלשהי של הרשות הפלסטינית וללחץ בלתי-פוסק של התנועה האסלאמית הישראלית – הפלג הצפוני. קריסת ההבנות גרמה לכך שהר הבית נסגר ב-1996 לזמן קצר באופן חד-צדדי לביקורי יהודים, ולאחר מכן – בספטמבר 2000 – בעקבות ביקורו ההפגנתי של אריאל שרון באתר (ועל כך בפרק הבא) – הוא נסגר למשך שלוש שנים. כמו כן ביצע הווקף עבודות נרחבות בהר הבית ללא היתרי-בנייה ומבלי לאפשר לרשות העתיקות לפקח על הנעשה במקום.

¹²⁹ ראו נ' חסון, ב' רביד, "רה"מ הורה על פירוק גשר העץ החדש להר הבית בעקבות לחץ מבית המלוכה הירדני", *הארץ*, 3 בספטמבר; עמק שווה: "מדוע גשר המוגרבים הוא סוגיה פוליטית?", 9 בספטמבר 2014.

7. שחיקת הסטטוס-קוו ויצירת מצב חדש ביוזמת ישראל, 2003-2015

בסתיו 2000, בעיצומו של הדיון המדיני בין ישראל לפלסטינים על הריבונות במזרח-ירושלים ובעיר העתיקה, הועמדה שאלת הריבונות בהר הבית במבחן המעשה. ביקורו של יו"ר הליכוד וראש האופוזיציה דאז אריאל שרון, יחד עם עוד שישה ח"כים מן הליכוד, ב-28 בספטמבר 2000 בהר הבית בליווי כוח-אבטחה גדול, היה אחד הגורמים להתפרצות האינתיפאדה השנייה ולכינויה במונח שנתן לה משמעות דתית: 'אינתיפאדת אל-אקצא'. ביקור שרון בעיתוי בו היתה שאלת הריבונות באתר סלע-מחלוקת בין ישראל לבין הפלסטינים, התקבל אצל אלה כהתרסה וכניסיון להוכיח כי הריבונות בהר הבית היא של ישראל.

בדוח שהגישה ממשלת ישראל לוועדת מיטשל הבין-לאומית שבדקה את נסיבות העימות בשטחים, נכתב כי "נשקלה האפשרות לאסור על הביקור, אך חופש הגישה למקומות קדושים מקובע בחוק הישראלי ובפסיקת בית המשפט העליון. גם חופש התנועה של חברי-כנסת קבוע בחוק, ולכן האפשרות למנוע היתה מוגבלת".¹³⁰ אבל אילו רצה ראש ממשלת ישראל, אהוד ברק, היה מסתמך על תקדימים שזכו לגיבוי בית המשפט העליון בפסיקותיו, ומונע את הביקור ההפגנתי.¹³¹ נראה כי ברק סבר שמניעת ביקורו של שרון תתפרש בציבור כוויתור על ריבונות ישראל בהר הבית ותחליש אותו הן כלפי פנים והן במשא ומתן עם הפלסטינים. סייעה להחלטתו הערכת המצב של גורמי הביטחון, שנשענה גם על הערכות מנגנון ביטחון הפלסטיני ואישיות פלסטינית בכירה, ולפיה אם יגיע שרון בשעת-בוקר מוקדמת ולא ייכנס למסגדים – לא תהיינה הפרות-סדר נרחבות.¹³² בדיעבד התברר שהעמדת ריבונותה של ישראל במבחן המעשה בביקור זה – דווקא הביאה להחלשת מעמדה במחלוקת עם הפלסטינים ובהר הבית.

¹³⁰ אלוף בן, "ישראל למיטשל: האלימות תוכננה מראש", *הארץ*, 1.2.2001, עמ' 6א.

¹³¹ בג"ץ קבע בפסק-דין, בהסכמה, כי למפקד מחוז ירושלים סמכות להגביל יהודים מלהיכנס להר הבית אם יש סכנה הקרובה לוודאות של הפרת-סדר חמורה, וכי ישתמש בסמכותו זו רק כמוצא אחרון. פסק הדין ניתן ביום 3.8.1995. בג"ץ 4868/95, נאמני הר הבית נ. משטרת ישראל, פד"י מז" (5) עמ' 221. על סוגיה זו ראו: ש' ברקוביץ, *מלחמות המקומות הקדושים*, עמ' 102, 269-270.

¹³² סגן ראש השב"כ לשעבר, ישראל חסון, העיד כי מחזיק תיק ירושלים דאז ברש"פ, פייסל חוסייני, אמר לו כי אם שרון לא ייכנס למסגדים – המהומה לא תהיה גדולה. לעומת זאת, סני"צ ניסו שחם, לשעבר מפקד מרחב דוד במשטרה, העיד כי הזהיר את שרון וכן את הממונים עליו, כי מבחינת הפלסטינים כל שטח הר הבית הוא במעמד של מסגד. "הר הגעש בדינו", *המקור*, ערוץ 10, 5.1.2016.

המחאה המוסלמית ההמונית שהתארגנה לאחר תפילת יום השישי באל-חרם אל-שריף למחרת ביקורו של שרון, הביאה לעימות קשה עם כוחות המשטרה שנכנסו להר ופתחו באש על המתפרעים, והיא שליבתה את התבערה שפרצה לאחר מכן. גורמים ישראליים מעריכים שהמהומות בשטחים עמדו לפרוץ בכל מקרה, כחלק מן האסטרטגיה שהתווה ראש הרשות הפלסטינית דאז, יאסר ערפאת, או כפעולה ספונטנית של הציבור הפלסטיני. אולם לאור הרגישות הרבה של אל-אקצא בעיני המוסלמים, הוסיף ביקורו של שרון בהר הבית שמן דתי למדורת העימות, והביא להרחבתו המהירה לגזרות ולחזיתות חיצוניות ופנימיות. מה שהחל כהתנגדות ספונטנית של מנהלת הווקף, של המוסלמים בירושלים ושל חברי-כנסת ערבים (שהפגינו בהר הבית בעת ביקורו של שרון)¹³³ וכהתפרעות של כאלף מוסלמים על הר הבית בזמן הביקור וביום שאחריו (נפצעו 30 שוטרים, ביניהם מפקד מחוז ירושלים, ועשרה פלסטינים) – נוצל עד מהרה על-ידי הרש"פ, שעודדה פעולות אלימות למטרותיה הפוליטיות. הרשות הפלסטינית ביקשה בעיקר לחזק את מעמדה המדיני לקראת הסיבוב הבא של המשא ומתן, ולחלופין: לקראת הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית שבירתה מזרח-ירושלים.

אינתיפאדת אל-אקצא החלה בשטחי הרש"פ כחזרה על מהומות ספטמבר 1996, כשהמשטרה הפלסטינית וארגונים פוליטיים פלסטיניים השתתפו בירי על ישראלים. אלא שהפעם סחפו האירועים באורח חסר-תקדים את הערבים אזרחי-ישראל וכן ציבורים שונים ברחבי העולם המוסלמי.¹³⁴ גם אם ביקורו של שרון בהר הבית היה רק עילה לפרוץ המהומות, תרם ביקורו להחלשת עמדת ישראל בסוגיית הריבונות על הר הבית, שהרי שוב התגלו לעין במלוא עוזם ההתנגדות המוסלמית לכך והמחיר הכבד שנתבעת ישראל לשלם על כל ניסיון לממש ריבונות באתר זה.

¹³³ דיווח על הביקור ראו, למשל, הארץ, 29.9.2000. הערכות גורמי הביטחון היו שאם יתפתחו מהומות, הן יהיו בהיקף מצומצם. ראש שירותי הביטחון הפלסטיניים, ג'יבריל רג'וב, הזהיר מראש כי הביקור הוא התגרות בעולם המוסלמי (גלובס, 27-28.9.2000) אולם השר לביטחון פנים, שלמה בן עמי, מסר בדיעבד כי רג'וב העריך שאם שרון לא ייכנס לתוך המסגדים עצמם, לא צפויות מהומות קשות.

¹³⁴ מראות האירועים האלימים בשטחי הרש"פ, שגרמו לעשרות הרוגים ולמאות רבות של פצועים, ובמיוחד מראהו של ילד חסר ישע התופס מחסה ביחד עם אביו מפני האש בצפון רצועת עזה, אך נהרג לבסוף, ליבו סערת רגשות. בעולם המוסלמי נערכו הפגנות תמיכה בפלסטינים וצידדו בקדושת אל-חרם אל-שריף (דניאל סובלמן, "מדיניות ערב מגנות את 'הטבח באל-אקצא'", הארץ, 2.10.2000). המהומות במגזר הערבי הישראלי, שלבשו צביון של מרי אזרחי, כולל חסימת כבישים ראשיים, שריפת מוסדות-ציבור ועסקים ישראליים בתוך הכפרים, ופגיעה בעוברי-אורח יהודים בכבישים, וכן תגובות המשטרה וכוחות הביטחון, שלא היססו להשתמש באש חיה לפיזור המהומות, העבירו את אנתפיאדת אל-אקצא אל תוך הקו הירוק (מקרב ערביי ישראל היו 13 הרוגים ועשרות רבות של פצועים) והעלו לראש סדר היום את נושא מעמדו של המיעוט הערבי בישראל ואת עתיד היחסים בין יהודים לערבים בישראל.

שבוע לאחר ביקור שרון הכריזו גורמים פלסטיניים על 'יום הזעם' (6.10.2000), ומשטרת ישראל ויתרה לראשונה על נוכחותה בכניסות להר הבית והפקידה את הבדיקות בידי שומרי הווקף ואנשי הביטחון של הרשות הפלסטינית.¹³⁵ השתלטות המפגינים הפלסטינים על תחנת-משטרה מצפון להר הבית, העלאתה באש ופינוי רחבת הכותל המערבי ממתפללים – הוכיחו שוב כי טענת ישראל כאילו יש לה ריבונות בהר הבית היא טענה חלשה.¹³⁶ עצם התיאום עם מנגנון הביטחון של הרש"פ חשף את העובדה שגם בתחום הביטחון ויתרה ישראל למעשה על הסמכות הריבונית הבלעדית באתר.

זה המקום להסביר את משמעות המונח 'ריבונות' בהשוואה למונחים 'שליטה' ו'ניהול' בהר הבית. 'ריבונות' במשפט הבין-לאומי היא סמכות של מדינה להפעיל כוח בתחום גאוגרפי כלשהו או על קבוצת אנשים מוגדרת. סמכות זו ניתנת לה מתוקף חוקתה, מוסדותיה החוקתיים או הסכמים בין-לאומיים. ישראל החילה את המשפט והמנהל שלה על מזרח-ירושלים, ובכלל זה על הר הבית. משמעות הדבר היא שחוקי המדינה אמורים להיות מיושמים גם בתחומי הר הבית/אל-חרם אל-שריף. ככל שחוקים אלה מאותגרים ואינם בני-מימוש, כפי שעולה מחיבור זה, הרי ש'ריבונותה' הנטענת של ישראל אינה ממומשת במלואה. לתיאור סמכותה של ישראל בהר הבית (בעיקר בנושאי ביטחון והיכולת להפעיל כוח) ייתכן שיש להשתמש במונח 'שליטה'. אפשר היה להשתמש במונח 'ניהול' לתיאור תפקידו של הווקף בהר הבית (בקביעת סדרי הפולחן, ההתנהגות והניהול). אך השימוש הרווח בשיח הפוליטי בישראל במונח 'ריבונות', נושא גם משמעות סמלית. כשאנו אומרים: "איבדנו את הריבונות", או "אין לנו ריבונות" – אנו אומרים כי טענתנו לריבונות היא יומרה שאינה בת-מימוש או שאינה ממומשת מרצון.¹³⁷

גורמים במשטרה ובממשלה סבורים כי מאז 2003 ישראל מממשת ריבונות בהר הבית מתוקף היותה בעלת הכוח המשטירי והצבאי שמאפשר לה לכפות בו את רצונה. הפקדת נקודת המשטרה בהר הבית בתקופות רגישות במיוחד, ההימנעות מלהכניס שוטרים להר הבית בארבעת ימי השישי של חודש הרמדאן ובמועדים רגישים אחרים, אי-אכיפת חופש התפילה של יהודים, אי-אכיפה מלאה של חוקי הבנייה והעתיקות – כל אלה

¹³⁵ נדב שרגאי, "למו"מ על ההר נקבע קו התחלה חדש", *הארץ*, 8.10.2000, עמ' 6א.

¹³⁶ באירועי השישה באוקטובר נהרגו שני פלסטינים ונפצעו 24 שוטרים (ברוך קרא, "ההחלטה לא להכניס שוטרים להר – בניגוד לדעת יצחקי", *הארץ*, 8.10.2000, עמ' 6א).

¹³⁷ ראו למשל בלוגר הכותב: איבדנו את הריבונות מאז שהכרזנו במלחמת ששת הימים: "הר הבית בידינו". [https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=375793182568262&id=333451253469122&refsrc=](https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=375793182568262&id=333451253469122&refsrc=http%3A%2F%2Fwww.google.co.il%2F%2F_rdr) http%3A%2F%2Fwww.google.co.il%2F%2F_rdr כניסה אחרונה 4.12.2015.

נראים לאותם גורמים כוויתורים מושכלים וחד-פעמיים בלבד. מצד שני ניתן לטעון כי ריבונותה של ישראל בהר הבית היא חלקית בלבד, ומשקפת ויתור מרצון על מימושה המלא מתוך גישה מושכלת ומראייה פוליטית ריאלית.

ביטוי מוחשי למצב מורכב זה אפשר למצוא בדבריו של מפקד מחוז ירושלים במשטרת ישראל דאז, ניצב מיקי לוי, אשר נשאל מפי כתב הטלוויזיה הישראלית: "מדוע המשטרה לא מנעה הפגנה אלימה בהר הבית, שבמהלכה הוצתה תחנת המשטרה ליד שער האריות?" לוי ענה כך: "אין שום בעיה למנוע את זה. השאלה היא מה המחיר. אם הייתי נותן הוראה למנוע את זה – המחיר היה כבד".¹³⁸ השר לביטחון-פנים, שלמה בן-עמי, אמר באותו הקשר בריאיון לגלי צה"ל: "יותר משאנו ריבוניים בהר הבית, אנחנו היום בני-ערובה של הר הבית".¹³⁹ התברר שעל מנת לממש את שאיפתה של ישראל לריבונות בהר הבית וסביבותיו, נאלצה המדינה לשלם מחיר פוליטי וביטחוני כבד.

הניהול והתחזוקה נותרו בתקופה זו, כבעבר, בידי הווקף. עבודות התחזוקה טעונות אישורים, וניתנות במשורה.

גישה, ביקור ותפילה

מאז ביקורו של אריאל שרון בהר הבית, בסוף ספטמבר 2000, סגרה מנהלת הווקף את הר הבית למבקרים וצמצמה את שיתוף הפעולה והתיאום עם משטרת ישראל. בקיץ 2003 נחתם הסכם בין מפקד מחוז ירושלים במשטרה, ניצב מיקי לוי, למנהלי הווקף בהר הבית על פתיחה מחודשת של ההר למבקרים. מטעם הווקף חתמו על ההסכם המהנדס עבד אל-עטיים סלהב, שהיה יו"ר מועצת הווקף; עדנאן אל-חסייני, שהיה מנהל הווקף בירושלים; ושיחי מוחמד חוסין, שהיה מנהל המסגדים והמופתי של ירושלים. אנשי הווקף ביקשו את אישורו של יו"ר הרשות הפלסטינית להסכם זה, אולם יאסר ערפאת פגש את אנשי הווקף ב-23.7.2003 לאחר שהתייעץ עם שיחי' תיסיר אל-תמימי, והביע את התנגדותו להסכם. בהתחשב בכך חזרו בהם אנשי הווקף מן ההסכם.¹⁴⁰

¹³⁸ יומן החדשות של הערוץ הראשון, 22.12.2000.

¹³⁹ אלוף בן ועמירה הס, "מקור ישראלי: ינקיים שיחות ישירות"; הפלסטינים מכחישים, "הארץ", 18.12.2000, עמ' 2א.

¹⁴⁰ דוח קבוצת המשבר הבין-לאומי, הערה 39 – השר לביטחון-פנים באותה תקופה, צחי הנגבי, טען שירדן הביעה בתחילה עניין בפתיחתה מחדש של הרחבה הקדושה למי שאינם מוסלמים, בתיאום עם ישראל, אך לאחר שבסופו של דבר נכנעה להתנגדות ערפאת, הנגבי פעל ללא הסכמה ירדנית. נאום צחי הנגבי, אז סגן שר החוץ, בכנסת, 12 בנובמבר 2014.

מספר היהודים המבקרים בהר הבית הוא נמוך יחסית: כ-11,000-12,000 בשנה, ואינו ממצה, לפי שעה, את הפוטנציאל הרב של מבקרים לאור תמיכתם של רבנים וגופים אחרים בעלייה להר.

- את היהודים המבקרים בהר הבית ניתן לחלק לחמש קטגוריות, על פי מטרות ביקורם:
- תיירים רגילים (רובם חילונים או מסורתיים) שביקורם לא נועד דווקא לחוויה דתית;
 - מבקרים דתיים שביקורם נועד בעיקר למימוש חוויה דתית, אך הם אינם מזדהים עם פעילותן של תנועות המקדש;
 - מבקרים שהמניע שלהם לאומי ודתי כאחד, רובם מקרב הציונות הדתית, שחוייתם הדתית נמזגת בחוויה לאומית שנושאת תקווה למימוש הריבונות היהודית בהר הבית. אלה מבקשים להתפלל במקום, ומקווים להקים בית-כנסת או אזור-תפילה יהודי במקום;
 - מבקרים אידאולוגים לא דתיים מקבוצת 'אם תרצו' או קבוצות דומות כמו 'סטודנטים למען הר הבית', שעניינם לאומי;
 - מבקרים דתיים המשתייכים לתנועות המקדש, שחזונם להקים בית מקדש שלישי בהר הבית, במקום בו ניצבת כיפת הסלע.

שלוש הקבוצות האחרונות הן אידאולוגיות ומבקשות לשנות את הסטטוס-קוו במקום מבחינה לאומית – דהיינו, מימוש ריבונות מלאה, הכוללת שליטה וניהול האתר בידי יהודים. מבחינתם, תפילת יהודים בהר הבית היא עניין של גאווה לאומית. שתי הקבוצות האחרונות מונעות גם מרגש דתי – כמיהה לחדש את הפולחן היהודי על ההר ולהשיב עטרה ליושנה.

הקבוצות האידאולוגיות מגיעות להר הבית לרוב בימי חג ומועד (במיוחד בחגי ניסן ותשרי), או בימים אחרים בהם הם נכנסים בהיקפים רחבים. בימי-חול רגילים מגיעים 20-30 מבקרים, ובחגים 150-300. בין המבקרים היו שהשמיעו תפילות בהסוואה של שיחת טלפון או שיחה ביניהם לבין עצמם, לעתים כשהם משתחוים לעבר המקום בו היה כנראה קודש הקודשים.

בשנים 2003-2012 הטילה המשטרה הגבלות חמורות על ביקוריהן של קבוצות יהודיות אידאולוגיות בהר הבית. על מנת לצמצם את החיכוכים עם הווקף ועם המתפללים המוסלמים, נהגה המשטרה להצר את צעדיהן של קבוצות יהודיות קנאיות

בדרכים שונות. בעבר התירה המשטרה ליהודים שמטרת ביקורם אידאולוגית או פולחנית (להבדיל מתיירים גרידא), להיכנס למתחם בזוגות או שלשות, במסלול מרוחק מן המסגד ומכיפת הסלע, בליווי שוטרים נושאי מצלמות-וידאו ושומרים מטעם הווקף. הבדיקה הקפדנית בכליהם נמשכה זמן רב, מה שמנע מרבים מהם להיכנס לפני סגירת האתר. מכסה מצומצמת זו של מבקרים יהודים אידאולוגיים, אפשרה הן למשטרה והן לשומרי הווקף לוודא כי הם מקפידים על הכללים, אינם מתפללים בגלוי או בהיחבא, ואינם מכניסים אתם תשמישי קדושה, סידורי תפילה ותמונות של בית המקדש.

את המשימה המשטרתית בהקשר זה הגדיר נצ"מ אבי ביטון, לשעבר מפקד הר הבית ומפקד מרחב דוד: "יהודי בעל סממנים דתיים העולה להר הבית, יוצר איום כפול בעצם עלייתו. איום אחד נשקף לו מצד הקיצונים המוסלמים, ומצד שני איום שהיהודי עצמו יוצר כלפי המקום כשהוא מפר את כללי הביקור שבו. ישנם ימים שבהם הרגישות גבוהה ומעריך האבטחה העומד לרשותי מספיק רק כדי להעלות קבוצת-יהודים אחת או שתיים, ואילו השאר נותרים בחוץ".¹⁴¹

נראה כי הנחת העבודה של המשטרה, לפיה בכל יום נשקפת סכנה לשלום הציבור בהר הבית, השתנתה בתקופה האחרונה, משום שהמשטרה מאפשרת לעתים מזומנות לקבוצות של נאמני הר הבית לעלות במספרים גדולים, תוך דאגה לאבטחתם. בעשור השני של שנות האלפיים אפשרה המשטרה להגדיל את מספר הנכנסים בקבוצה ל-50.¹⁴² לווקף היה בעבר סוג של וטו על כניסת 'עושי הצרות' היהודים שנתפסו בהפרת הכללים המקובלים. תיאום זה הופסק, ומאוגוסט 2003 למשטרה סמכות בלעדית בסוגיות אלו. קביעת גודל הקבוצות הנכנסות וקצב הביקור יצאו משליטת הווקף הירדני והם מוכתבים מאז על-ידי שלטונות ישראל. לטענת הווקף לא אפשר שינוי זה לשומרי לפקח כראוי על המבקרים, והעמידוהו (כמו גם את ירדן) ככלי ריק בעיני הציבור המוסלמי. חלק מן הקבוצות הגיעו עם רבנים, והיה ברור וגלוי כי מדובר בקבוצה אידאולוגית שבעיני המוסלמים מבטאת כמיהה להפקיע מהם את אל-חרם אל-שריף ולהפכו למקדש יהודי; או לחלופין, לחלק את האתר הקדוש לשניים, בדומה למצב שהשליטה ישראל במערת המכפלה.

הביקורים האידאולוגיים בהר הבית עלו בשנים האחרונות מדרגה והגיעו לשיא בשנת 2014, כשפרצו אירועי טרור במזרח-ירושלים, בין השאר במחאה על המצב ב'אל-אקצא'. עליית המדרגה התרחשה כשאוישים פוליטיים, שרים וחברי-כנסת, נטלו חלק בריטואל הביקור בהר באופן קבוע. בסוף 2012 פורסמו בעיתונות מודעות שקראו

¹⁴¹ ארנון סגל, "קצין משטרה: מוזר שאסור ליהודים להתפלל בהר הבית", *מקור ראשון*, 10.10.2014.

¹⁴² <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/pnim/2011>

ל"טיהור הר הבית מאויבי ישראל" – מודעות אשר גרמו לתסיסה במזרח-ירושלים, והמשטרה החליטה למנוע מחבר הליכוד וסגן יו"ר הכנסת, ח"כ משה פייגלין (אשר הכחיש קשר למודעות שפורסמו) ומתומכיו להיכנס למקום, וסגרה את הר הבית בפני מבקרים לא-מוסלמים מחשש להפרת הסדר.¹⁴³

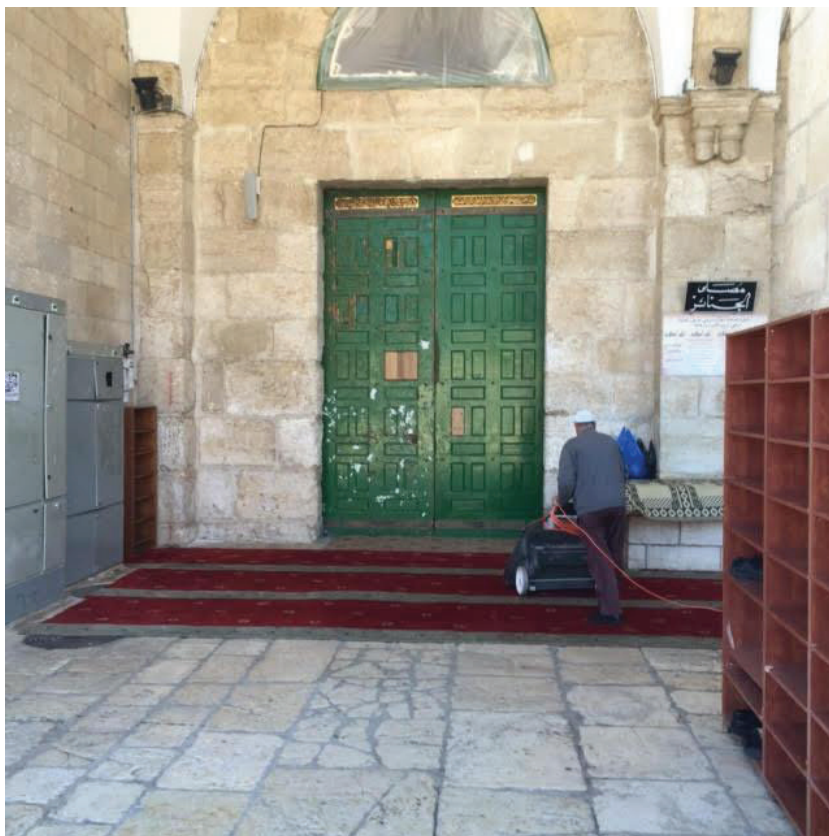
ככל שנכנסו לממשלה ולכנסת יותר פוליטיקאים התומכים בזכות היהודים לבקר ולהתפלל בהר הבית, כן הופעל על המשטרה לחץ פוליטי גלוי וסמוי להקל על כניסת יהודים לאתר, שאם לא כן קשה להבין כיצד קרה שבשלושה ימים מתוחים של ראש השנה תשע"ו (13.9.15) אפשרה המשטרה ל-650 יהודים לבקר בהר הבית, ואף פרצה בשל כך לתוך מסגד אל-אקצא בשעת-בוקר מוקדמת כדי לבלום צעירים מוסלמים שהתבצרו שם בלילה עם אבנים ובכלי תקיפה אחרים?¹⁴⁴

התבצרות צעירים מוסלמים בדלת 7 (המזרחית ביותר) של מסגד אל-אקצא
(תצלום: מאוסף המחבר)

¹⁴³ יאיר אלטמן, "בגלל מודעות: נאסרה עליית פייגלין להר הבית", *ynet*, 12.2.12.

¹⁴⁴ <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2731407>

דלת 7 – הדלת המזרחית של מסגד אל-אקצא, בשעת רגיעה (צילום: המחבר, 2.2.16)

יתרה מכך: השר אורי אריאל היה בין הנכנסים להר הבית (בניגוד להבטחת שלטונות ישראל למלך עבדאללה, מנובמבר 2014), נעמד ליד כיפת הסלע ותועד אומר את 'ברכת הכוהנים', בניגוד להבנות הסטטוס-קוו. ולא זו בלבד, קליפ הווידאו של מעמד זה הופץ בציבור. בספטמבר 2015 נפתח לראשונה הר הבית לביקור יהודים ביום הכיפורים ו-37 שוחרי הר הבית ביקרו בו. בנוסף לכך גדשו כ-60 יהודים את בית הכנסת שבבניין 'המחכמה' לתפילת יום הכיפורים. על פי אתר חדשות בית המקדש "בית הכנסת בנוי חצוי בהר הבית, ונוהגים בו בקדושת הר הבית, לרבות תפילה וברכות בנוסח החל בהר הבית, והשתחויות בפישוט ידיים ורגליים"¹⁴⁵.

¹⁴⁵ http://the--temple.blogspot.co.il/2015/09/blog-post_68.html

מכון המקדש, השוכן ברובע היהודי, מחנך לחידוש בניית בית המקדש והפולחן בו וממשלת ישראל תומכת במכון בעיקר באמצעות הפניית תלמידים אליו. סרט שהוקרן במכון זה הציג את החלפת כיפת הסלע בבית מקדש שלישי ושואל את הצופים: "מה כל אחד מכם עושה להגשמת החזון הזה?". בפרסום של המכון נראה ראש הממשלה בנימין נתניהו לוחץ את ידו של יהודה גליק, הנמנה על הפעילים הבולטים למען הר הבית.

בשנים 2013-2014 פעלו כמעט מחצית חברי הכנסת של הליכוד למען עליית יהודים להר הבית, בהם גם כמה חילונים. שרים וסגני-שרים עלו להר הבית, והגדילו לעשות בעלותם לרחבה העליונה של כיפת הסלע – מקום ששוחרי המקדש היהודים נמנעו בעבר לדרוך בו מחמת 'מורא מקדש'. סגנית השר, גילה גמליאל, גרסה כי "בית המקדש הוא תעודת הזהות של עם ישראל" ואילו ח"כ יריב לוין כינה את הר הבית 'לב האומה'. יהודה גליק, האיש שטבע ביטוי זה, נבחר בשנת 2015 למקום ה-33 ברשימת הליכוד לכנסת, ובמאי 2016 החל לכהן בכנסת. דוגמה נוספת: סגנית שר החוץ, ציפי חוטובלי, אמרה בריאיון לערוץ הכנסת, שחלומה הוא לראות את דגל ישראל מתנוסס על הר הבית. זאת לאחר שנתניהו הגיע להסכמות עם מלך ירדן, בתיווך מזכיר המדינה האמריקאי, לגבי מניעת צעדים מתסיסים בהר הבית בעקבות 'משבר אל-אקצא' שפרץ באוקטובר 2015. בתגובה לכך הורה נתניהו לחוטובלי לבטל תדריך לעיתונאי התקשורת הזרה.¹⁴⁶ יצוין כי נתניהו לא פעל כך לפני אוקטובר 2000.

לחצים על המשטרה הופעלו על-ידי ח"כ מירי רגב בעת שהיתה יושבת-ראש ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת בשנים 2013-2014 וקיימה 15 ישיבות בנושא עליית יהודים להר הבית, בהן חזרה ומתחה ביקורת על המשטרה על שאינה מאפשרת ליותר יהודים לעלות להר. כך למשל אמרה רגב באחד הדיונים: "אני מבקשת שהמשטרה תכין עצמה לכך שהיהודים יתפללו בחגי תשרי". וכן: "אם אתם לא מצליחים, בואו ניתן את ההר לאחריות צה"ל".¹⁴⁷ מפקד מחוז ירושלים לשעבר במשטרה, ניצב יוסי פריינטי, אמר בטלוויזיה שהעיסוק האינטנסיבי והאובססיבי של ועדת הפנים של הכנסת בנושא גרם תסיסה גדולה בעולם המוסלמי ונתן רוח גבית להרבה ארגונים יהודיים הנושאים את עיניהם אל הר הבית.¹⁴⁸ יצוין שבדיוני הוועדה השתתפו רבים מן הפעילים בארגונים אלה, וכמובן גם חברי-כנסת ערבים.

ההסלמה בהר הבית החלה בחגיגות 'יום ירושלים' 2013. נראה שמה שגרם לעליית המתח היתה הצעתו של סגן שר הדתות, הרב אליהו בן דהן, להתקין תקנות שיאפשרו

¹⁴⁶ הארץ, 27.10.2015.

¹⁴⁷ "הר הגעש בידנינו", המקור, ערוץ 10, 12.1.2016.

¹⁴⁸ שם.

עלייה מוגברת של יהודים להר הבית ויאפשרו תפילת יהודים בהר. ביום ירושלים, ה-8 במאי 2013, קיימה ח"כ מירי רגב שהיתה אז יו"ר ועדת הפנים, ישיבה חגיגית של הוועדה לציון יום ירושלים, והציגה בה את המלצותיו של בן דהן. באותו יום עלה השר אורי אריאל להתפלל בהר הבית (ועשה זאת שוב ב-11.9.2013). גורם בכיר במשטרה סבור שאירועים אלה גרמו למוסלמים לחשוש כי ישראל מתכוונת להשתלט על אל-אקצא. בראותם שר מגיע עם ליווי ואבטחה ומפר את הסטטוס-קוו בתפילה (וההפרה עולה לאתר יוטיוב), הם מגיבים על כך, ואכן לא איחרה התגובה לבוא: קבוצות של מוראביטאות החלו להטריד מבקרים יהודים.

השר אורי אריאל (כהן) מברך את הרב זלמן קלמנוביץ בהר הבית ב-11.9.2013

(מאתר 'חדשות הר הבית')¹⁴⁹

¹⁴⁹ שודר בערוץ 10. התמונה מתוך אתר חדשות הר הבית.
http://the--temple.blogspot.co.il/2013/09/blog-post_2508.html

ב-15 ביולי 2013 נאם הרב בן דהן בעצרת הסיום של צעדת תשעה באב שנערכה סמוך לשער האריות – שהפך לסמל בזכות כניסתם של הצנחנים שכבשו את הר הבית דרכו – וחשף כי משרדו מכין תקנות שיאפשרו תפילה בהר הבית, והוסיף: "הגיע הזמן להחזיר את השלטון בהר הבית לידינו".¹⁵⁰

באחת משיבות ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת בפברואר 2014, מונתה ועדת-משנה לנושא 'עליית יהודים להר הבית', כשברקע דרישת יו"ר הוועדה ח"כ מירי רגב, לממש את החלטת הממשלה לאפשר עליית יהודים להר הבית. ועדת המשנה הורכבה מניצב בדימוס ח"כ דוד צור (התנועה), ח"כ נחמן שי (העבודה) וח"כ זבולון כלפה (הבית היהודי). בדיוני ועדת המשנה לא שותף חבר-כנסת ערבי כלשהו. הוועדה הציגה בפני ועדת הפנים את ממצאיה העיקריים ב-23 ביוני 2014, פחות משלושה חודשים בטרם פרצו אירועי ספטמבר 2014 שסוגיית הר הבית היתה אחד המאיצים להם. דוח ועדת המשנה לא פורסם, אולם מסיכומיו של דוד צור בפני מליאת ועדת הפנים ניתן ללמוד על הדרך בה הממסד הישראלי מבין את הסטטוס-קוו ואת השינויים שהוא ביקש ליישם.¹⁵¹ בדיון השתתפו גם חברי-כנסת ערבים שהיו פעילים בנושא אל-חרם אל-שריף, וכך לא נעלמו הפרשנות הישראלית וההצעות לשינוי הסטטוס-קוו מעיני הצד המוסלמי למחלוקת.

אשר לסטטוס-קוו, הפרשנות שהציגה ועדת המשנה היתה שקיימת המשכיות למצב שקבע משה דיין ב-1967 ולהחלטת הממשלה שאישרה זאת. יחד עם זאת אמר דוד צור כי "לאחר שבאוקטובר 2000 הר הבית נסגר בגלל המהומות, ב-2003 הוא נפתח **בשינויים מסוימים** [ההדגשה הוספה] של הסטטוס-קוו שהתקבע מ-1967. חלק מן הדברים הם הרעה, חלק מהם הטבה, תלוי: כל אחד מהזוויות שהוא מסתכל בה".

וכך תיאר ח"כ צור את הסטטוס-קוו של 2014:

מה בעצם התקבע בסטטוס-קוו שעל פיו הוא נוהג כיום? היום יש עלייה של יהודים ותיירים להר בימים א' עד ה'. היא מתבצעת דרך שער המוגרבים בשעות שבין 7:30 ל-11:00 ובין 13:30 ל-14:30 בקיץ, כאשר פסק הזמן בין לבין הוא לצורך קיום תפילת הצהריים של המוסלמים בהר. בעונות החורף זה מתקצר לשעות של 7:30 עד 10:00 ו-12:30 עד 13:30. לא מותרות כל סוגי התפילות של היהודים על ההר. קיימת הבנה חדשה בין המשטרה לבין הווקף להגביל כניסת מבקרים אידאולוגיים למכסה של 60 איש. המשטה מכניסה אותם בקבוצות של 25-30 איש, קבוצה אחת בכל פעם. כשקבוצה אחת מסיימת, נכנסת הקבוצה הבאה. המעוניינים להתפלל

¹⁵⁰ http://the--temple.blogspot.co.il/2013/07/blog-post_1760.html

¹⁵¹ פרוטוקול מסי' 315 משיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה, מיום 23 ביוני 2014.

מועברים לכותל המערבי. ניהול ההר וההקדשים מ-1967 נעשה באמצעות הווקף. לממשלת ירדן יש מעמד מיוחד על פי הסכם השלום שנחתם ב-1994. שערי הכניסה להר מאוישים בידי הווקף, כאשר שוטרי משטרת ישראל אחראים על הביטחון. זה דבר שהתקבע קצת אחרי 1967, כשהסיגו את כוחות הצבא משם בהחלטת ממשלה. לגבי הממצאים. הסטטוס-קוו הוא מ-1967. כל מה שקשור למועדי הביקורים ולעלייה של יהודים נשמר. משטרת ישראל היא זאת שאחראית על הוצאת מדיניות הממשלה... לגבי כמות המבקרים. אנחנו מזהים שכמות המבקרים להר היא במגמה של עלייה – הן של תיירים והן של עולים יהודים שעולים להר. אנחנו מדברים על מספרים שנעים בין 280 אלף תיירים, מתוכם כ-9,000 ישראלים... חשוב לציין שלאחרונה מבקרים גם חיילים במדים – כ-2,000 בשנה. זה בדרך כלל בא באופן מאורגן... התורים יכולים להגיע לשעתיים, שלוש... מי שלא מספיק להיכנס בחלון הזמנים הזה, יבוא ביום אחר... אגב, רובם הם תיירים... כמות המקרים שנסגר ההר [לביקורי יהודים] בעקבות הפרות-סדר נמצאת בעלייה מתמדת... המקרים שבהם המשטרה נהגה בשיטת הדילול, קרי: הגדרת גיל הנכנסים למוסלמים מגיל 50, אפילו רף יותר גבוה, נמצאים במגמת עלייה, כחלק מתהליך שבו המשטרה מצליחה לבקר ולהוריד את כמות הפרות הסדר... גם בכמות הפריצות להר בשביל להשליט סדר, יש מגמת עלייה משמעותית מאוד. הדבר הזה נמצא בכתאם ברור למספר הפרות הסדר...

המלצות ועדת המשנה, כפי שהוצגו בפי צור, היו בין היתר:

הוועדה ממליצה שהסטטוס-קוו יישמר. אנחנו לא סבורים שצריך לפעול בחקיקה לשינוי הסטטוס-קוו משנת 1967, אנחנו רק חושבים שצריך לממש אותו. בכרסום שיש בסטטוס-קוו צריך לכרסם. האמירה הזאת מדברת על כך שרוצים לפתוח לפולחן דתי, לתפילות או להסדרה כפי שהיו רעיונות לסידורי תפילה במערת המכפלה ליהודים ולמוסלמים. אנחנו לא חושבים שצריך לפתוח את הנושא... אנחנו חושבים שצריך לעשות לחיזוק הגורמים המתונים, לשמירה על הערוץ הירדני שיש לו מעמד מיוחד בהסכם השלום, ולחיזוק הווקף.

למרות שהמלצות ועדת המשנה קוראות ליישם את הסטטוס-קוו של 1967, הן מציעות להכניס בו מספר שינויים: סגירת הר הבית בפני כולם (כולל מתפללים מוסלמים) במקרים קשים של הפרות-סדר; פתיחת הר הבית לביקורים גם בשבתות; הוספת נקודות בידוק בעלייה משער המוגרבים (כדי שיותר יהודים ותיירים יוכלו להיכנס בו); עידוד הווקף לגבות דמי-כניסה לכיפת הסלע, כתמריץ לשמירת הסדר.

מפקד מחוז ירושלים דאז במשטרה, ניצב יוסי פריינטי, אמר באותה ישיבה את הדברים הבאים המצביעים על מצב הסטטוס-קוו בהר הבית:

חשוב לציין שב-2014 יש עלייה בכמות היהודים שעולים להר הבית. יש עלייה של 27% בכמות היהודים שעולים להר הבית אל מול תקופה מקבילה אשתקד. משטרת מחוז ירושלים בשנת 2014 נאלצה לפרוץ להר הבית שמונה פעמים בחמישה חודשים [הראשונים של השנה] – מדובר בפריצות שכרגע הוזכרו פה, כולל שימוש בכוח, כדי להשליט סדר בהר הבית – אל מול שמונה פעמים בכל שנת 2013... נאלצנו ב-2014 לבצע 16 דילולים של מוסלמים בהר הבית... חלק מהדילולים זה בימי שישי. ביום שישי עולים להר הבית כ-35 אלף מתפללים. כשאנחנו עושים דילול, נכנסים לא יותר מ-5,000 מוסלמים. בכל יום שישי כזה שאנחנו מקיימים דילול, כ-30 אלף מוסלמים לא נכנסים להר הבית בגלל המדיניות של הדילולים. זה ביום שישי. אני יכול לתת דוגמאות מהחגים האחרונים. כאשר יש לנו מידע מודיעיני שמנסים למנוע עלייה של יהודים, אז מבצעים פעולות מקדימות, כולל פעולות של דילול. אנחנו מונעים ממוסלמים לעלות מגיל מסוים, שזה בדרך כלל אותם חבריה שמתפרעים, כדי להבטיח שיהודים, מבקרים ותיירים יוכלו להיכנס להר הבית. ב-2014 נאלצנו לסגור שש פעמים את הר הבית [לביקורי יהודים] בצורה חלקית. סגירה מלאה זה יום שלם, זאת אומרת, ביקורי בוקר וביקורי צהריים. סגירה חלקית זה שסגרנו בבוקר, בצהריים, או כשהיהודים נכנסו בשעה הראשונה והתחילו מהומות. אלו הן סגירות חלקיות... כאשר בהר הבית מתחילים ביקורי יהודים ומתחילה התפרעות של זריקת אבנים, חיזים והמשטרה צריכה לפרוץ, אי-אפשר להמשיך שגרה של ביקורים... הר הבית נסגר גם למוסלמים. אנחנו יכולים לתאר מספר מקרים שסגרנו את ההר גם למוסלמים.

פריינטי אמר כי במחוז ירושלים סבורים שהמלצות ועדת המשנה הן המלצות נכונות. מפכ"ל המשטרה דאז, יוחנן דנינו, הדגיש באותה ישיבה שכאשר המשטרה מגבילה את גיל הנכנסים המוסלמים לאל-חרם אל-שריף (פעולה המכונה 'דילול'), עליה להקצות 4,000 שוטרים כדי להבטיח את הסדר הציבורי ודנינו הוסיף:

יש מצבים שבהם הבאנו אלפי שוטרים יום קודם כדי למנוע כניסה וכדי לאפשר ליהודים לעלות. אתם יודעים כמה שוטרים העליתי לירושלים על 120 יהודים שעלו, כמה כסף המדינה הוציאה כדי שהשוטרים האלה יאבטחו את כניסת היהודים להר?... אני אומר לכם שאני מאוד לא מרוצה מכל אירוע שבו אנחנו נאלצים לפרוץ להר. למה אנחנו פורצים להר הבית? אנחנו פורצים להר הבית כדי להבטיח את

שלום המתפללים בכותל. יש שם אלפים שבאים ומתפללים. אתה רוצה שהם יחזרו הביתה בשלום, אתה לא רוצה שהאבנים שמיידים יגיעו אליהם.

יהודה גליק, יו"ר הקרן למורשת הר הבית, אמר בישיבה כי יש להגיע להפרדה לשעות נפרדות לביקורי יהודים בהר הבית, בהם מוסלמים לא יוכלו לבקר, והזכיר בהקשר זה את ההפרדה הנהוגה במערת המכפלה.

ח"כ אחמד טיבי הציג בישיבה את קובלנות הצד המוסלמי:

לאחרונה יש מן שינוי סטטוס-קוו זוחל שמתרחש. אל"ף: יותר ויותר סוגרים את שערי המסגדים, את האזור ואת המרחב בפני מוסלמים. סוגרים את זה ליותר ימים. בכל דבר קטן אתה רואה שסוגרים למספר שעות, ליממה וכדומה, כאשר אז מאפשרים ליהודים להיכנס ולפוליטיקאים שכל מטרתם להצית, להתגרות ולהסית.

יו"ר הוועדה, ח"כ מירי רגב, סיפרה כי היא פנתה למשטרה בבקשה שיאפשרו ליהודים לבקר בהר הבית בחגים יהודיים כמו סוכות, שבועות וחנוכה: "בשבועות, בסוכות, התחננתי בפני הממ"ז: 'אנא ממך, זה חגים יהודיים, תנו להם לעלות'",¹⁵² סיפרה ח"כ רגב וביקשה אישור לביקור בהר הבית לכל חברי ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת, אך בקשתה נדחתה על-ידי המשטרה.

סיכומו של דבר, מהדיונים בוועדת הפנים של הכנסת עולה כי חל כרסום בסטטוס-קוו של 1967, וזה בא לידי ביטוי בכמה עניינים משמעותיים שבמרכז המחלוקת המציתה אלימות:

- עלייה במספר המבקרים היהודים, ובכללם לובשי מדי צה"ל;
- סגירת הר הבית מעת לעת לביקורי יהודים או לתפילת מוסלמים, כולל הגבלת גיל הנכנסים לתפילות יום השישי;
- עלייה במספר הפרות-סדר מן הצד המוסלמי ופריצות תכופות יותר של המשטרה לתוך מתחם הר הבית כדי להבטיח את שלום המתפללים היהודים בכותל המערבי ואת אפשרות הביקור של יהודים בהר הבית;
- עלייה בעלות האבטחה של ביקורי יהודים ושמירת הסדר הציבורי בהר הבית.

¹⁵² שם.

כמו כן עולה כי השיח על חלוקת זמנים בהר הבית בין יהודים למוסלמים, תוך אזכור מערת המכפלה, משך את תשומת-לב ועדת המשנה, אשר ציינה שהיא מתנגדת לכך. בנוסף העלתה ועדת המשנה הצעות שיאפשרו למשטרה אכיפה מוגברת מול הפרות-סדר מן הצד המוסלמי, שיכללו מצד אחד מתן סמכויות מוגברות למפקד המחוז של המשטרה, ומצד שני אפשרות לסגור את הר הבית בפני מוסלמים כשהפרות הסדר באות מצדם. כן הציעה ועדת המשנה דרכים להגביר את מספר המבקרים היהודים על-ידי הקמת נקודות-בידוק נוספות ומתן אפשרות לבקר בהר הבית גם בשבת. עוד עולה מכך כי לחץ פוליטי מופעל על המשטרה לאפשר כניסה מוגברת של יהודים להר הבית.

נראה שהמשטרה נמצאת בתווך, בין הבנתה שריצוי החוגים היהודיים המבקשים לעלות להר הבית יותר גורר יותר הפרות-סדר מן הצד המוסלמי – מה שמחייב אותה להקצות כוחות ותקציבים רבים – לבין הלחץ הפוליטי (הגלוי והסמוי) המופעל עליה כדי שתאפשר זאת.

בתקופת שיא העימותים בהר הבית כינסה ח"כ רגב ישיבה נוספת של הוועדה בראשותה, בהשתתפות השר לביטחון הפנים דאז, יצחק אהרנוביץ'. היא פתחה את הישיבה בציטוט פסק הדין שנתנה שופטת בית המשפט השלום בירושלים, השופטת מלכה אביב, ביום 4 באוקטובר 2012, בדיון בהארכת מעצרו של חגי וייס, שנחשד בניסיון להתפלל בהר הבית ועוכב לחקירה על-ידי השוטרים שליוו את הקבוצה שעמה סייר בה: "יש מקום לאפשר תפילת יהודים בהר הבית", כתבה השופטת אביב והוסיפה כי, לדידה, יש להתיר ליהודים להתפלל בהר הבית באופן מובנה, במקום שייעד לכך, תוך שמירה על ביטחונם. זו, אגב, היתה השופטת שפסקה שהמדינה תשלם פיצויים ליהודה גליק בגין מניעת כניסתו להר הבית מחשש שיתפלל במקום.¹⁵³

באותה ישיבה של ועדת הפנים תיאר אהרנוביץ' את תהליך הסלמת האירועים לאחר רצח שלושת הנערים שנחטפו בגוש עציון ב-12 ביוני 2014 ומבצע 'שובו אחים' שהוכרז במטרה לאתרים. ובנוסף, רצח הנער הערבי מוחמד אבו חדיר ומבצע 'צוק איתן' שבא בעקבותיו, וחגי תשרי שמעלים תמיד את המתח עקב עלייה מוגברת של יהודים להר הבית.¹⁵⁴ אהרנוביץ' סיפר באותה ישיבה כי בשנת 2014 בוצעו 14 סגירות חלקיות של הר הבית, 22 סגירות מלאות ו-41 'דילולים' – כלומר סגירת הר הבית בפני חלק גדול

¹⁵³ <http://www.scribd.com/doc/257318112/%D7%A4%D7%A1%D7%93-16009-03-11-%D7%92%D7%9C%D7%99%D7%A7-%D7%A0-%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%AA-%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C>. פסק הדין ניתן ב-29.2.2015.

¹⁵⁴ ישיבת הוועדה מיום 27.10.2014. ראו: <http://main.knesset.gov.il/Activity/Committees/InternalAffairs/Pages/CommitteeProtocols.aspx>

מהמוסלמים, על פי קריטריון של גיל 50 או 55. הוא הוסיף כי בין כ-10,000 המבקרים היהודים היו 1,150 חיילים.¹⁵⁵

יומיים לאחר ישיבה זו של ועדת הפנים היתה התנקשות ביהודה גליק, יו"ר 'הקרן למורשת הר הבית'. בעקבות האירוע סגרה המשטרה את הר הבית לביקורים ולתפילות באופן תקדימי למשך 24 שעות, והדבר העלה את המתח בקרב המוסלמים.

השאפה לשפר את מעמדם של היהודים בהר הבית חורגת אף מעבר לקבוצות הימין הקנאי. גם ח"כ חיליק בר, מזכ"ל מפלגת העבודה, הנמצאת בשמאל-מרכז המפה הפוליטית, השתתף ביוני 2014 בהגשת הצעת-חוק המחזקת את זכויות הפולחן של יהודים בהר הבית.¹⁵⁶ זאת לטענתו מכיוון ש"אין הצדקה מוסרית למנוע מיהודים להתפלל באתר הקדוש להם ביותר" – אך הוא משך את תמיכתו בהצעת החוק שלושה ימים לאחר מכן בעקבות לחץ כבד מצד הנהגת מפלגתו. הצעת החוק לא עלתה להצבעה, אבל זהבה גלאון, ראשת מפלגת מר"צ, אמרה שכחלק מהסכם הקבע יהיה נכון להתיר ליהודים את הכניסה והתפילה בהר הבית.¹⁵⁷

הטענה של המוסלמים כי התגברות העלייה היהודית להר הבית היא מעשה מדינתי, ולא רק עניין של קבוצות קנאיות, נובעת הן מהעובדה שהמשטרה נותנת לקבוצות הקנאיות הגנה וסיוע (כך בעיניהם, אף שלרוב המשטרה למעשה מקשה עליהם) ובמיוחד מהפעילות של שרים וחברי-כנסת ובכירים ישראלים העולים להר הבית באופן פומבי והדברים מתועדים ומתפרסמים, בדיוק כפי שעושים חברי תנועות המקדש, ופרסומים אלה מסוקרים בצורה נרחבת על-ידי הפלסטינים ומופצים בעולם המוסלמי.¹⁵⁸ יתרה מכך, אחד המרואיינים הירדנים של קבוצת המשבר הבין-לאומית טען כי ישראל ביקשה בשנים 2013-2014 לפחות פעמיים את רשותה של ממלכת ירדן לתפילת יהודים בחלק קטן של האתר, אך ירדן סירבה לכך.¹⁵⁹

עם כל זאת יודגש כי חרף הרטוריקה של נבחרי-ציבור יהודים, ולמרות פסקי-דין של בתי-משפט ישראליים שקבעו כי ליהודים יש זכות תפילה כחלק מזכות הגישה למקום הקדוש להם ביותר – שמרה ישראל על העיקרון לפיו יהודים אינם מתפללים בהר הבית, והמשטרה אכפה עיקרון זה לאורך כל השנים. ממשלת ישראל עושה הבחנה בין

¹⁵⁵ שם.

¹⁵⁶ "הצעת חוק: שוויון במעמד האזרחי-דתי של יהודים וערבים בהר הבית", 23 ביוני, 2014.

¹⁵⁷ קול ישראל, חדשות הצהריים, 25 בפברואר 2014. מצוטט בדוח קבוצת המשבר הבין-לאומית, עמ' 14.

¹⁵⁸ דוח קבוצת המשבר הבין-לאומית, עמוד 20.

¹⁵⁹ שם, עמ' 20, הערות 103-104.

הכרה בזכות הערטילאית והעקרונית של כל יהודי להתייחד עם בוראו בהר הבית, לבין מימושה של זכות זו. לצורך קיום השלום, הביטחון והסדר הציבורי, השלימה ישראל עם העובדה שזכות התפילה של יהודים בהר הבית לא תמומש.

כיצד נתפסו הדברים בצד המוסלמי באוקטובר 2015? איש-עסקים מתון מצור-באהר שבמזרח-ירושלים אמר בריאיון עיתונאי:

כל הפלסטינים מאמינים שישראל רוצה בבוא היום לחלק את המסגדים כהקדמה לבניית בית המקדש. הטענה הזאת הפכה לאמונה של ממש אצל הפלסטינים בשל כמה סיבות: העליות הפרובוקטיביות אל מסגד אל-אקצה והתגברות מספר העולים מקרב המתנחלים, החיילים במדים ונבחרי הציבור, שמתפללים מדי פעם. גם נושא החפירות הארכאולוגיות, שישראל מסרבת לפתוח אותן לפיקוח בין לאומי בכדי להוכיח שלא מתבצעות חפירות מתחת למסגדים, מעורר חששות עמוקים בקרב הפלסטינים.

לכך הוסיף המרואיין כניסת כוחות חמושים של המשטרה וסבבים אלימים ברחבת המסגדים שנחשבת חלק בלתי-נפרד מן המסגד; מניעת כניסה של מתפללים מוסלמים, וחוסר טיפול בכל הארגונים העוסקים בקידום בניית בית המקדש.¹⁶⁰

הפלסטינים טוענים כי ההוראות החדשות לפיהן אוסרת המשטרה כניסת מוסלמים מתחת לגיל 50 למסגד – שעה שיהודים נמצאים בהר הבית – מחלקות בפועל את זמני הכניסה להר בין מוסלמים ויהודים ו"מחלקות את מסגד אל-אקצה".¹⁶¹

המוסלמים מפרשים מצב חדש זה כמדיניות ישראלית רשמית ולא רק כפעולה של קבוצות קנאיות קטנות, במטרה לשכפל את המצב השורר במערת המכפלה בחברון. עבדאללה השני מלך ירדן, ביטא חשש זה באומרו, על רקע המתרחש בהר הבית בקיץ 2015: "מסגד אל-אקצה הוא כל אל-חרם אל-שריף ולא נקבל בו שותפות או חלוקה".¹⁶² דעה קיצונית יותר שנשמעת היא שהיהודים מעוניינים להשתלט כליל על הר הבית. ברוח זו התבטא למשל יו"ר הרשות האסלאמית העליונה, השיח' עכרמה צברי: "כניסת יהודים מותרת כמבקרים, אך לא כמתפללים. היהודים קוראים למקום הר הבית ואומרים 'הוא שלנו'. כמובן שלא נרשה להם להיכנס לאחד האתרים הקדושים לנו, להתפלל שם ולומר שהוא שלהם".¹⁶³

¹⁶⁰ YNET, 18.10.15.

¹⁶¹ שם.

¹⁶² סוכנות הידיעות הירדנית, פטרה, 20.9.15.

¹⁶³ ריאיון קבוצת המשבר הבין-לאומית, ירושלים, 7 במאי 2014 – הערה 11.

הרעה משמעותית חלה בזכויות היהודים בהר הבית כאשר הווקף כפה תנאים מגבילים באופן חד-צדדי. בהיותו לחוץ בין פטישה של ישראל שאינה מונעת את הגידול במספר היהודים הקנאים המבקרים בהר הבית, לבין הסדר הערבי מוסלמי הרואה בשינוי מן הצד היהודי סכנה לחלוקת האתר, פעל הווקף בשנים האחרונות לקצר את זמני הביקור של לא-מוסלמים בשעה שלמה. המבקרים מונחים לצאת מן המתחם כבר בשעה עשר בבוקר. יתרה מזאת, בחמש השנים האחרונות ארגנה התנועה האסלאמית הצפונית קבוצות-לימוד של גברים ונשים, שתפקידן 'לשמור על אל-אקצא' מפני היהודים. חמאס העביר כספים לפרויקטים של התנועה האסלאמית בירושלים ללימודי-דת בהר הבית (מצאטב אל-עלם) במטרה למנוע מיהודים לעלות אל ההר. מאות הגברים והנשים שלמדו במקום קיבלו ממקורות חמאס והתנועה האסלאמית הצפונית סכומים חודשיים לביצוע משימה זו.¹⁶⁴ תפקידם היה להציק לקבוצות יהודיות בשעות הביקור בבוקר, תוך קריאות 'אללה אכבר'. בשנת 2013 החלו גורמי הביטחון להצר את צעדיהן של הקבוצות הללו, תחילה בסגירת מקורות המימון שלהן ולאחר מכן – בתחילת ספטמבר 2014 – מנעה המשטרה את כניסת ה'מורביטא' (קבוצת 'המגינות' על אל-אקצא) להר הבית בעת כניסת מבקרים ותיירים בשעות הבוקר (עד השעה 11:00) והן עברו להפגין לאורך רחוב הגיא, סמוך לכניסות להר הבית. התלונות על כך שאין מתירים להן להתפלל במסגד, גרמו לשינוי האסטרטגיה. המשטרה ניסתה לערוך סלקציה בין נשים פרובוקטיביות לבין נשים אחרות, ולאחרונות סיפקה כרטיסים אישיים לכניסה לאל-חרם אל-שריף.

בדיון בוועדת הפנים של הכנסת אמר סגן מפכ"ל המשטרה דאז, בנצי סאו, כי "סימנו 54 ישראלים יהודים ביהודה ושומרון המסכנים את הסדר הציבורי והם הורחקו למגוון יישובים בכל הארץ. את המודל הזה העתקנו גם מול 62 צעירים (מוסלמים) שזוהו מסיתים על הר הבית".¹⁶⁵ בנובמבר 2014 קרא ראש הממשלה בנימין נתניהו להוציא קבוצות אלו אל מחוץ לחוק. השר לביטחון-פנים, גלעד ארדן, אימץ גישה זו בספטמבר 2015, ולבקשתו הכריז שר הביטחון משה יעלון על קבוצות ה'מוראביטון' וה'מוראביטא' 'התאחדות בלתי-חוקית'. מאז ההכרזה מתאפשר למשטרה שלא להכניס להר הבית את הפעילות הקשות של הקבוצה. מאוחר יותר הוצאה התנועה האסלאמית הצפונית אל מחוץ לחוק.

המשטרה גם עמדה על מיצוי מלוא שעות הביקור של המבקרים בהר הבית. גורם במשטרת ישראל אמר כי הווקף ניסה לצמצם את הביקור לשעות הבוקר בלבד, אולם

¹⁶⁴ יואב זיתון, "השב"כ: מאות צעירים קיבלו 'קצבה חודשית' מחמאס כדי למנוע מיהודים לעלות להר הבית", *ynet*, 29.05.14.
¹⁶⁵ *הארץ*, 13.10.2015.

המשטרה התעקשה לפתוח את הר הבית לביקור פעמיים ביום – גם שעה אחת אחר תפילת הצהריים.

כניסת מוסלמים

עם בניית גדר הביטחון בשנים 2004-2005, נאסרה במקרים רבים כניסת מתפללים מהגדה המערבית. בנוסף לכך נהגה המשטרה להגביל את כניסתם של מוסלמים צעירים ממזרח-ירושלים ומערביי ישראל במועדים מתוחים, בהם היה לה מידע על אפשרות להפרות-סדר. בשנים 2013-2014 עלה בצורה דרמטית מספר ימי השישי בהם הוטלה הגבלת גיל, ורף הגיל של המוסלמים הרשאים להיכנס לאל-חרם אל-שריף עלה בהדרגה מ-40 ל-45, ל-50 ובמקרים מסוימים אף ל-55.¹⁶⁶

כאמור, ב-30 באוקטובר 2014 נקבע תקדים: בעקבות ניסיון הרצח של פעיל הר הבית יהודה גליק סגרה המשטרה את הר הבית לכניסת מוסלמים ל-24 שעות. בתגובה הוכרזה במזרח-ירושלים שביתה כללית, וירדן החזירה את שגרירה מישראל ואיימה בניטוק הקשרים הדיפלומטיים עמה. לאחר התערבות של מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי, נפגשו בתחילת נובמבר מלך ירדן וראש ממשלת ישראל, ובנימין נתניהו הבטיח להוריד את המתח ולאפשר כניסת מוסלמים בני כל הגילים מישראל ומירושלים למתחם הר הבית. ישראל הגבילה את כניסתם של יהודים דתיים (על בסיס הופעתם החיצונית והיכרות עם חלקם) לקבוצות קטנות, ומנעה כמעט לחלוטין כניסת שרים וחברי-כנסת להר. הווקף הירדני פעל למנוע מצעירים פלסטינים להסתנן בלילה אל המתחם וללון בו. בעקבות שינויים אלה פחתה האלימות במתחם באופן ניכר.¹⁶⁷ הודק הפיקוח על פעילים אסלאמיסטים ברחבה הקדושה וסביבה וישראל הגבירה את המעקב המודיעיני וצירפה שוטרים סמויים מצוידים במצלמות למעקב אחר קבוצות של מבקרים יהודים מועדים. רגיעה זו החזיקה מעמד כעשרה חודשים, אך המצב חזר לקדמותו בספטמבר 2015 כשהמשטרה פרצה שלוש פעמים לתוך הר הבית והגיעה עד לפתחי מסגד אל-אקצא.

בשנת 2012 קרא ראש הרש"פ, מחמוד עבאס, לעולם המוסלמי לבוא לבקר בירושלים ובאל-אקצא וכך לחזק בה נוכחות מוסלמית. הקריאה הציתה מחדש ויכוח בין פוסקי הלכה בשאלה האם הביקור באל-אקצא מותר בתנאים בהם ישראל שולטת בירושלים. ירדן עודדה ביקורי אחימים במקום, והגיעו לבקר באל-אקצא המופתי הראשי של מצרים, מטיף תימני ידוע ואישים בכירים מירדן.

¹⁶⁶ דוח קבוצת המשבר הבין-לאומית, עמוד 8. ראו גם <http://www.jewishpress.com/news/travel-news/temple-mount-visits-down-in-2015/2016/01/08/>.

¹⁶⁷ שם, עמ', 10.

כללי לבוש והתנהגות: בכניסה למסגדים הוחמרה ההקפדה על לבוש הולם למבקרים מורשים, והווקף דורש ממבקרות ללבוש חצאית ארוכה. המשטרה מצדה הקפידה על כך שאין מכניסים תשמישי קדושה יהודיים, ובכלל זה ספרים.

אבטחה, שיטור ושמירת הסדר הציבורי

שמירת הביטחון והסדר הציבורי במתחם הר הבית היא משימה מורכבת. למתחם תשעה שערים, שלושה מהם נפתחים לתפילת השחר (אל-פג'ר) ועוד ארבעה שערים נפתחים בשעה 07:30. ברמדאן נפתחים שני שערים נוספים. למתחם נכנסים אלפי בני-אדם בכל יום, ומאות אלפים בחודש הרמדאן. הבדיקה הביטחונית בשעת הכניסה לתפילת יום השישי אינה אפשרית בגין זרם המגיעים תוך פרק זמן קצר מאוד. מסיבה זו אין אז בשערים אמצעי ביטחון בסיסיים כמו מגנומטרים לגילוי מתכת. יצוין שעד 2003 ניצב בשער שוטר אחד ללא מכשיר-קשר, שקיים בדיקה מדגמית בלבד.

מאז שנת 2014, בעקבות קריאה של חמאס והתנועה האסלאמית למוסלמים להגיע ולהגן בגופם על מסגד אל-אקצא, מגיעים צעירים רבים למתחם ועושים בו את הלילה, כדי לתקוף באבנים את המבקרים היהודים שיבואו למחרת בבוקר.

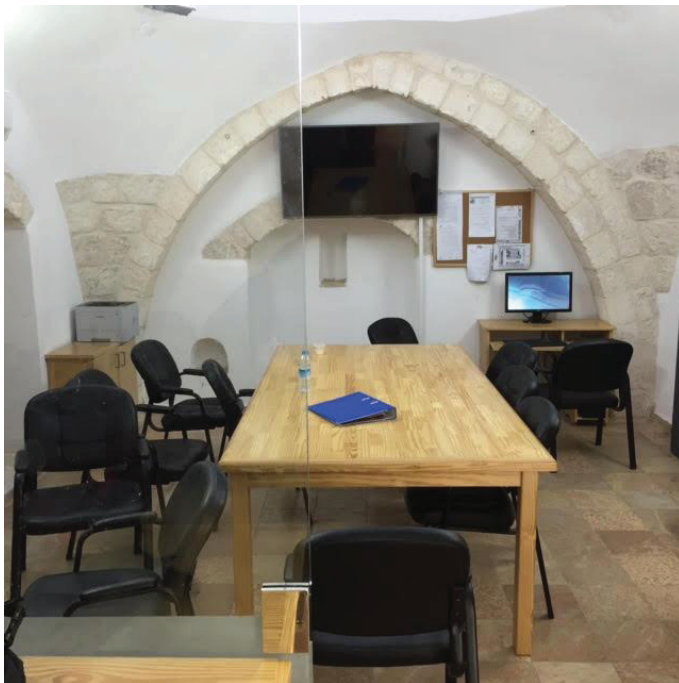
בשנים 2003-2005 העצימה התנועה האסלאמית את פעילותה בהר הבית, תוך שימוש במשרדים שנמסרו לה על-ידי הווקף בתוך הר הבית, בצמוד לשער הרחמים. התנועה ארגנה פסטיבלים עם 'קופות אל-אקצא' לתרומות שנאספו מבתי הספר.

בשנת 2005 חל שינוי דרמטי בתחום הביטחון, השמירה והשיטור בהר הבית. על רקע הערכה של גורמי הביטחון כי גורמי ימין קיצוני עלולים לפגוע במסגד אל-אקצא ובכיפת הסלע על מנת לעצור את ההתנתקות מרצועת עזה ואת פינוי המתיישבים, השקיעה ישראל בשדרוג הביטחון באתר.¹⁶⁸ בהזדמנות זו נסגרו משרדי התנועה האסלאמית הצפונית ליד שער הרחמים בצו של מפקד מחוז ירושלים, לפי הפקודה למניעת טרור. הצו ניתן לשישה חודשים, והוא מוארך מעת לעת.¹⁶⁹

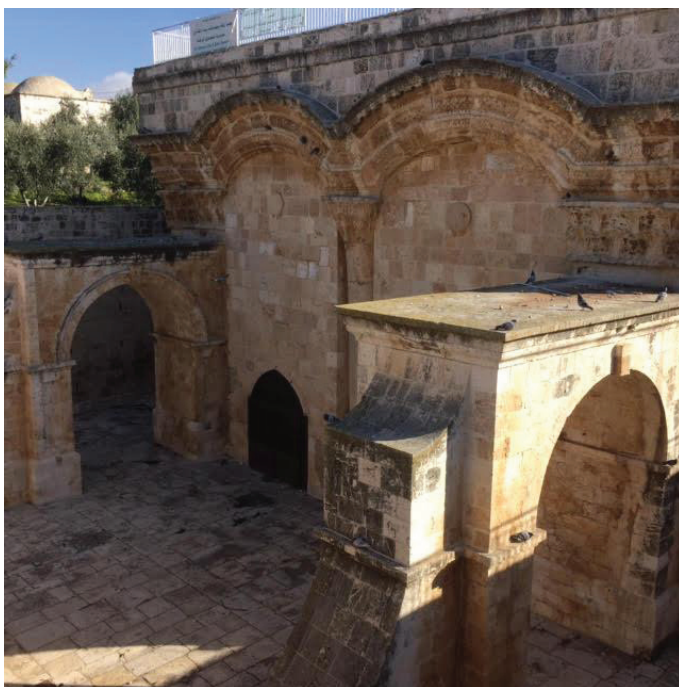
נקודת המשטרה בהר הבית שוקמה לאחר שנשרפה בשנת 2000 והיא כוללת מבואה, חדר מפקד, חדר ישיבות וחדר נוסף. שערי הר הבית וחומותיו רושנו במצלמות והחומות מוגנו ברשת ובאמצעי-חישה טכנולוגיים. כמו כן תוגברו כוחות המשטרה באופן משמעותי, ובזמנים רגישים המשטרה יכולה להפעיל לא רק את עשרות שוטריה המוצבים במקום,

¹⁶⁸ שיחה עם נצי"מ אבי ביטון, 28.1.2016.

¹⁶⁹ שם.

נקודת המשטרה
בכותל הצפוני
(צילום: המחבר, 2.2.16)

המבנה הצמוד
לשער הרחמים
(צילום: המחבר, 2.2.16)

אלא גם כוח התערבות מיוחד, ובמידת הצורך גם פלוגת מג"ב שנמצאת במקום ופלוגת יס"מ.

גם ירדן נקטה אמצעים לחיזוק מעמדה באל-חרם אל-שריף. היא מינתה את עזאם אל-ח'טיב, החייב לה נאמנות מלאה, למשרת מנכ"ל הווקף ומועצת ההקדשים במקום המהנדס עבד אל-עטיים סלהב, והוסיפה ב-2014 70 שומרי ווקף על 140 העובדים שהועסקו במתחם, תחת פיקודו של גנרל ירדני בדימוס.¹⁷⁰ כמו כן צוידו לראשונה שומרי הווקף במדים (בצבע שחור).

ב-2014 חלה עלייה ניכרת במספר התקריות האלימות והפרות הסדר מצד צעירים ערבים ששהו בו בלילות. ריבוי הפרות הסדר חייב את המשטרה לתגבר את היחידה לאבטחת הר הבית. שוטרים ישראלים פטרלו באותה תקופה במתחם יותר מבעבר, בעיקר בשעות הביקור של לא-מוסלמים. השוטרים מלווים קבוצות יהודיות הפוקדות את ההר ומקפידים שלא יפרו את כללי הסטטוס-קוו, לא יגרמו פרובוקציות ולא יוטרדו בידי קבוצות נשים (מוראביטאת) וגברים (מוראביטון) וילדים הקוראים לעברן לאחרונה 'אללה אכבר'. ב-2015 בנתה המשטרה מגן פיברגלס שקוף על גלגלים, להגנה מפני מידי אבנים המתבצרים בתוך מסגד אל-אקצא.

מגן נייד להגנה מיידוי אבנים במסגד אל-אקצא (צילום: מאוסף המחבר)

¹⁷⁰ שיחה עם אחד ממנהלי השמירה של הווקף, 2.2.2016.

על מנת להחליש את קבוצות הנשים והגברים המוסלמים המטרידים מבקרים יהודים בהר הבית, פעלה משטרת ישראל בנחישות וסגרה חלק משערי הכניסה למתחם בשעות הביקור המוקדמות של יהודים. משמעותה המעשית של ההחלטה היא צמצום נגישות המוסלמים למתחם.¹⁷¹

שני נושאים טרם באו את פתרונם בשעת כתיבת דברים אלה. בתוך המתחם לא הותקנו מצלמות כפי שהסכימו ישראל וירדן, בתיווכו של מזכיר המדינה האמריקאי, בסתיו 2015. התקנת המצלמות נמנעה תחילה בגלל ויכוח בשאלת הסמכות – מי יתקין את המצלמות ומי ישלוט בבקרת התמונות. כשנראה היה שהושג הסכם על התקנת המצלמות, חזרה בה ירדן מכוונתה להתקין מצלמות בעקבות איום מצד גורמים פלסטינים כי יפגעו במי שיתקין את המצלמות וישברו אותן.

הנושא השני שלא בא על פתרונו הוא התקנת תרנים טלסקופיים עם רשת הניתנת למתיחה בין הר הבית לבין רחבת הכותל המערבי, במטרה למנוע השלכת אבנים לעבר המתפללים בכותל. התקנתה של רשת כזו עשויה לחסוך פגיעות בנפש, ומן הסתם גם ליתר פריצות של משטרה להר הבית. לא ברור מה מונע את התקנת הגדר ומה הטעמים לכך.

שמירה על עתיקות ועבודות-בנייה: בתקופה זו, שאחרי 2003, המשיך הווקף שלא לבקש אישורים לביצוע עבודות, אך נהג להודיע למשטרה על כוונותיו באורח לא-פורמלי. המשטרה כתבה בעצמה את הבקשות לביצוע העבודות, והגישה אותן ליועץ המשפטי לממשלה ולוועדת השרים לענייני ירושלים.

ב-2007 חפר הווקף תעלה בבמה הגבוהה של הר הבית לצורך הנחת כבל חשמלי, ותעלה נוספת שאורכה 222 מטרים לאורך כל המתחם, להחלפת כבל החשמל למסגד אל-אקצא. העבודות נעשו בכלים מכניים ולעומק שסיכן ממצאים ארכאולוגיים.¹⁷² היתה זו הפרת-חוק, אם כי הווקף תיאם את מועד תחילת העבודות עם משטרת ישראל.

רמת הפיקוח של רשות העתיקות השתפרה בשנים האחרונות. גורם במשרד החוץ, המעורב בניהול הר הבית, אמר לנציגי קבוצת המשבר הבין-לאומית:

שיתוף הפעולה בנושא שימור עתיקות הוא כיום טוב מאוד וישראל מפקחת היטב על החללים התת-קרקעיים. עמאן מעבירה בקשות אלינו, שעוברות דרך מוסדות שונים

¹⁷¹ יוני מזרחי, ארכאולוגיה במאבק הפוליטי על הר הבית/אל-חרם אל-שריף (עמק השווה, 2015).

¹⁷² דוח מבקר המדינה מ-2011, עמ' 27.

בבירוקרטיה הישראלית. הם מתלוננים שלעתים הבקשות נתקעות בשלב כזה או אחר ליותר מדי זמן, ואכן ישנם כאלה בישראל המעכבים ומשהים. אבל בסך הכול זה עובד.¹⁷³

בצמוד לשער הרחמים ניצב מבנה שקומתו העליונה משמשת את משרדי הווקף לענייני העלייה לרגל למכה (עומרה וחג'). חלקו התחתון, שהיה בשימוש התנועה האסלאמית הצפונית, נסגר כאמור ב-2005 בצו של מפקד מחוז ירושלים במשטרה. הווקף ביקש לשפצו כי גגו דולף, ולמקם בו לאחר מכן את 'המכון ללימודים של משנת האמאם אבו חאמד אל-ע'זאלי' (תאולוג מוסלמי מן המאות 11-12) בראשותו של פרופ' מוצטפא אבו סוואי (שגם מרצה באוניברסיטת אל-קודס), חבר מועצת הווקף בירושלים והקרן ההאשמית לשיפוץ מסגד אל-אקצא וכיפת הסלע. ישראל דחתה את הבקשה מחשש שהמכון ישמש להפצת תעמולה והסתה, ועל כן נותר המבנה בשימושו. ניתן להשתמש במבנה זה למשרדים של חלק אחר של הווקף, אך הדבר נתון למשא ומתן בין הווקף למשטרה.¹⁷⁴ יצוין כי מחוץ למבנה המדובר מונחות קורות-עץ בנות 3,000 שנה שנתגלו לאחרונה (ויש הרואים בהן שרידים של ארזי הלבנון ששימשו לבניית מקדש שלמה) והן מונחות שם כאבן שאין לה הופכין, וללא שימור מקצועי.

בחלקה המזרחי של רחבת הר הבית, בין הכותל המזרחי לכיפת הסלע, בינות לעצים, מצויים חומרי בנייה ושפכים הפוגמים בחזות המקום. למחלקת ההנדסה והבנייה של הווקף יש מספר מכולות מתכת המשמשות אותם, ולצדן ערמות גדולות של חומרי בניין. לידן יש ערמות של שמשיות שנועדו להצללה בחודש הרמדאן. כמו כן מונחות שם ערמות גילי עופרת שציפו את תקרת מסגד אל-אקצא, וגם הן פוגמות בחזות המקום.

¹⁷³ דוח קבוצת המשבר הבין-לאומית, הערה 49.

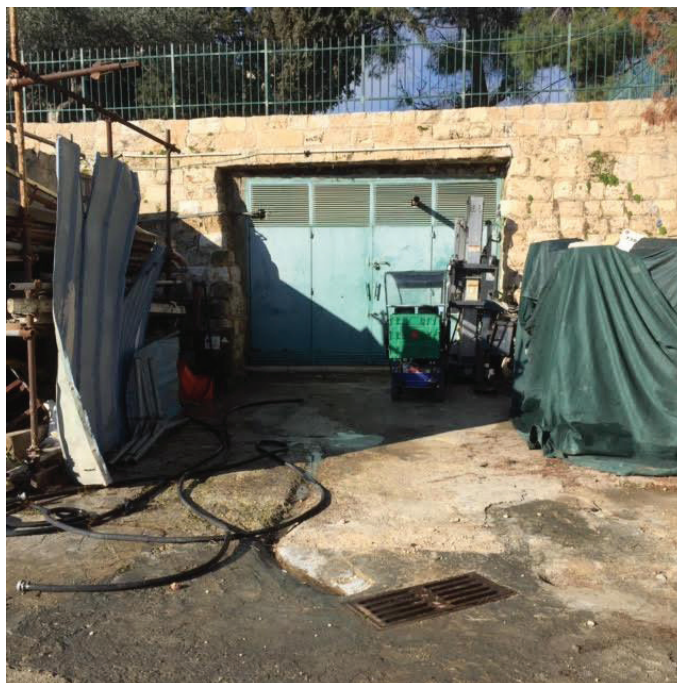
¹⁷⁴ שיחה עם נצי"מ אבי ביטון, 2.2.2016.

גילי עופרת מתקרת
אל-אקצא
(צילום: המחבר, 2.2.16)

מכולות תחזוקה
ממזרח לכיפת הסלע
(צילום: המחבר, 2.2.16)

חדר לחץ-מים המקושר
לברזי הכיבוי, סמוך
למכולות התחזוקה
(צילום: המחבר, 2.2.16)

מן הצד האחר מונחים שפכי העפר שנכרו בעת פתיחת הכניסה ל'אורות שלמה' ונפחם מוערך בכ-50-100 משאיות. שפכים אלה משמשים את פורעי הסדר המוסלמים בבואם ליידות אבנים לעבר כוחות הביטחון ומבקרים יהודים. הווקף והמשטרה מעוניינים לפנות שפכים אלה מהר הבית, אולם 'הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית' הגיש בשנת 2004 עתירה לבג"ץ בדרישה למנוע את פינוי השפכים, ולבצע את סינונם באתר עצמו. המדינה הודיעה לבית המשפט כי החלטת הדרג המדיני היא שלא להוציא את הערמות ממתחם הר הבית, ואי לכך הוסכם כי אם תהיה בעתיד כוונה לפנות את הערמות הנ"ל, תמסור על כך רשות העתיקות הודעה לנציג העותרים בזמן סביר, וככל הניתן 30 יום לפני ביצועה. בינתיים נותרו שפכי העפר ללא טיפול והם יוצרים מפגע חזותי וביטחוני כאחד.¹⁷⁵

¹⁷⁵ בג"ץ 8172/04 – ד', הוועד למניעת הרס העתיקות בהר הבית ואח' נ' ראש ממשלת ישראל ואח' (עו"ד די"ר שמואל ברקוביץ או עו"ד ישראל כספי), על-ידי רשות העתיקות. טירקל, 15.2.05.

שפכי העתיקות בחלק המזרחי של הר הבית (צילום: המחבר, 2.2.16)

אחד מתוצרי הדיאלוג בין הווקף למשטרה הוא הנחת בריז-כיבוי בכל חלקי הר הבית, כולל משאבה להגברת לחץ אשר מוקמה ממזרח לבמת כיפת הסלע. כמו כן הוקמה נקודה לכיבוי-אש עם רכב כיבוי קטן שנתרם על-ידי מלך ירדן עבדאללה השני.

עמדת כיבוי-אש ממערב לכיפת הסלע (צילום: המחבר, 2.2.16)

ב-2012 אישרה ישראל לווקף להקים מבנה בחלק הצפון-מזרחי של במת כיפת הסלע, לאחסון שלושה גנרטורים המספקים חשמל למתחם הר הבית בעת הפסקת חשמל. זהו אישור הבנייה היחיד שניתן בהר הבית מאז 1967. הבקשה הוגשה על-ידי המשטרה ואושרה בידי מהנדס עיריית ירושלים. היות שהמבנה עשוי מתכת ואינו מקורה, מבקשת כעת מנהלת הווקף לאשר לה לקרות את המבנה.

חוות גנרטורים מצפון לבמת
כיפת הסלע
(צילום: המחבר . 2.2.16)

הפלסטינים קובלים שישראל מפרה אף היא את החוק. כדוגמא לכך הביאו את הכללת אבן מנפולת האבנים בכותל המערבי בתצוגה ארכאולוגית בכנסת. העיתון הפלסטיני אל-איאם כתב (ב-7.4.2009) שישראל "גנבה" אבן במשקל 5 טונות ממסגד אל-אקצא.

ביטויים סמליים והפגנות: בתקופה זו, שאחרי 2003, המשיכו תנועות פוליטיות מוסלמיות להשתמש בכינוסים ההמוניים בתום תפילות יום שישי במסגד אל-אקצא, כמוקד להפגנות להנפת דגלים, להפרחת סיסמאות וקריאות פוליטיות ולהנפת שלטים בעלי תוכן לאומני ופוליטי.

לסיכום, מעת פתיחתו מחדש של הר הבית למבקרים יהודים באוגוסט 2003, חלה שחיקה נוספת של הסטטוס-קוו ששרר באתר מאז 1967 ועד לשנת 1996. בצד היהודי החלה התארגנות דתית-לאומית לעידוד ביקורים תכופים בהר הבית, שנתמכה על-ידי רבנים וארגונים שונים שהר הבית ניצב בראש מעייניהם. פעילות זו חדרה ללב הממסד הממשלתי והציבורי, ושורה של חברי-כנסת החלו לפקוד את הר הבית באופן קבוע ואף עודדו אחרים לעשות כן. המשטרה הגבירה את נוכחותה בתחומי הר הבית וסייעה במימוש זכות הגישה של יהודים להר הבית, מבלי שנתנה את דעתה לכך שביקורים גוברים אלה תורמים לשינוי הסטטוס-קוו. המוסלמים הגיבו בארגון משמרות-נוכחות ובהטרדת המבקרים היהודים, וכך הפך האתר למוקד של הפגנות פוליטיות פלסטיניות, במיוחד בתום התפילות בצהרי יום שישי.

יש הסבורים שהשחיקה של הסטטוס-קוו פעלה בעיקר לטובת המוסלמים והדבר נכון, אולם בעלי דעה זו מתעלמים מהגידול בנראות של קבוצות אידאולוגיות יהודיות בהר הבית.¹⁷⁶ הלוח להלן מציג לראשונה את עיקרי הסטטוס-קוו של 1967 ואת השינויים שחלו בו ביוזמת כל אחד מהצדדים.

הסטטוס-קוו של 1967-1996 ושחיקתו בידי שני הצדדים

תחום	הסטטוס-קוו של 1967 ואילך	שינויים מן הצד המוסלמי	שינויים מן הצד הישראלי
ביקור יהודים	ארבע וחצי שעות ביקור בימים א'-ה' דרך שער המוגרבים, המוחזק בידי המשטרה; מבקרים אידאולוגיים בזוגות או שלשות בלבד	סגירה חד-צדדית בספטמבר 2000 ומספטמבר 1996 עד אוגוסט 2003	כפיית פתיחת האתר לביקורים באוגוסט 2003; כניסת יותר מבקרים אידאולוגיים בקבוצות גדולות של 30-50, וביקורי אישים פוליטיים
אזור הביקור	כניסה בתשלום למסגדים (בלבד)	לקבוצות אידאולוגיות החל מ-2003 רק במסלול מוגבל, לא כולל מסגדים	

¹⁷⁶ ראו למשל שרגא, *הסטטוס-קוו*, עמ' 9. שרגאי סבור שהסטטוס-קוו עבר מהעולם, אך איש טרם הביאו לקבורה רשמית.

תחום	הסטטוס-קוו של 1967 ואילך	שינויים מן הצד המוסלמי	שינויים מן הצד הישראלי
תפילת יהודים	אסורה	הפרעות למבקרים אידאולוגיים החל מ-2013 על-ידי המוראביטון; הקדמת הסגירה בשעה	ניסיונות בודדים של פולחן בעורמה והפגנת ריבונות, תוך שידור הסרטים במרשתת
גישת מוסלמים	ללא הגבלה וללא צנזורה על דרשות	גידול במספר המגיעים מאז האינתיפאדה הראשונה; החרפת ההסתה בדרשות	הגבלות גיל, ומאז 2005 איסור כניסה מן השטחים
עבודות ציבוריות	בתיאום ובפיקוח לא רשמי	עבודות ללא פיקוח בהודעה למשטרה, ללא מסירת פרטים על העבודה	מניעת עבודות כגון שיפוץ מבנה הצמוד לשער הרחמים וקביעת תנאים מצד ישראל
חפירה ארכאולוגית או תיירותית במעטפת	בתיאום לא רשמי	שפיכת ממצאים ארכאולוגיים מחפירות; פתח ב'אורות שלמה' ועבודות אחרות הפוגעות בארכאולוגיה	פתיחת מוצא מנהרת הכותל; פירוק 'מעלה המוגרבים'; חפירת 'מנהרת חזקיה', חפירת 'קשת וילסון'
ניהול האתר	מונופול של הווקף	מעורבות לא-רשמית של התנועה האסלאמית וגורמים חיצוניים	המשטרה מעורבת יותר בהחלטות על סגירת האתר ובסוגיות נוספות
ביטחון ושיטור	מונופול של ישראל; הווקף מפעיל שומרים בכניסות, למעט שער המוגרבים ובתוך המתחם; ישראל מחזיקה בבניין המחכמה לצורכי ביטחון	תוספת עשרות שומרי ווקף ביוזמת ירדן	גידול משמעותי במספר השוטרים המפטרלים במתחם בזמן ביקורי יהודים; פריצות המשטרה להר הבית, כולל למסגד אל-אקצא, במרדף אחר מתפרעים
דגלים	ללא	שימוש בהפגנות פוליטיות רבות תוך הנפת דגלים וכרזות	
כללי לבוש והתנהגות	לפי קביעת הווקף; חליצת נעליים על-ידי המבקרים בכניסה למסגדים ולבוש צנוע לנשים	החמרת הכללים, במטרה להקשות על מבקרים	

8. 'משבר אל-אקצא' – אוקטובר 2015 – וניהול

בספטמבר-אוקטובר 2015 פרץ במזרח-ירושלים משבר חריף, שאחד מסיבותיו היה המצב בהר הבית, ובמיוחד חששות המוסלמים מכך שצעדי ישראל באתר נועדו לחלקו, כפי שעשתה במערת המכפלה. 'אינתיפאדת אל-קודס', שהיתה במקרים רבים ביטוי ספונטני של פלסטינים שהושתו על רקע מה שקורה באל-אקצא, גבתה מחיר דמים, פגעה ביציבות המקומית והאזורית והחלה ללבוש צורה של אינתיפאדה שלישית שהקיפה גם את הגדה המערבית וגורמים ברצועת עזה, וסיכנה את יחסיה של ישראל עם שותפתה האסטרטגית ממזרח – ממלכת ירדן.

ראש הממשלה, בנימין נתניהו, אמר כי ישראל מקפידה לשמור על הסטטוס-קוו וכי הטענות נגד ישראל בעניין הר הבית אינן אלא הסתה. אם יש מי שמפר, לדבריו, את הסטטוס-קוו, הרי זה הצד השני בכך שגורמים מאורגנים על-ידי חמאס והתנועה האסלאמית הצפונית מממנים קבוצות שמפריעות למבקרים יהודים בעת שהותם באתר. נתניהו ראה במצב החדש שהכתיבה ישראל עם פתיחתו מחדש של האתר לביקורים, באוגוסט 2003 (באופן חד-צדדי וללא הסכמת ירדן), כמשקף את הסטטוס-קוו, אשר לפיו הכניסות להר הבית אינן מתואמות עם הווקף. ראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, דרש לחזור לסטטוס-קוו של שנת 2000 וכי הצעד הראשון שתעשה ישראל כדי להרגיע את המצב יהיה הפסקת ביקוריהם של 'מתנחלים' במקום.¹⁷⁷ נראה כי עבאס התכוון למצב שהשתרר לאחר ביקורו של אריאל שרון בהר הבית בספטמבר 2000, ולפיו לא הורשו מבקרים להיכנס לאתר כלל, או למצב שהיה לפני ספטמבר 2000, לפיו נעשתה כניסת 'מבקרים אידאולוגיים' בתיאום עם הווקף ובמשורה. המלך עבדאללה דרש זאת אף הוא, וטען כי הוא שופט את ישראל לפי מעשיה, ולא לפי הצהרות מנהיגיה.

ממשלת צרפת יזמה הצעה באו"ם, לפיה יוצב בהר הבית כוח משקיפים בין-לאומי כמו זה המוצב בחברון, ויפקח על מימוש הסטטוס-קוו במקום. ישראל התנגדה לכך ופעלה לסכל יוזמה זו ביחד עם ארה"ב.¹⁷⁸ ישראל התנגדה גם להצבת גורמים בין-לאומיים במקום. כדי להוכיח שישראל אינה שואפת לחלק את הר הבית לצורכי תפילת יהודים, נתן נתניהו (בלחץ ארה"ב) גיבוי פורמלי לאיסור כולל של תפילת יהודים בהר

¹⁷⁷ דברי עבאס למוזכיר המדינה האמריקאי, לפי דוברו, נביל אבו רודינה: <http://www.timesofisrael.com/israel-must-maintain-temple-mount-status-quo-abbas-tells-kerry/> 24Oct.15

¹⁷⁸ שגריר ישראל באו"ם דני דנון, אמר במסיבת-עיתונאים במטה האו"ם בניו-יורק, כי ישראל מתנגדת לכל מעורבות או פיקוח בין-לאומי על הר הבית <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2753651>; 17.10.2015, YNET

הבית, וזאת בניגוד לפסקי-דין של בתי-משפט בישראל, וביקש מחברי הכנסת, כולל הערבים, שלא לבקר 'בתקופה הקרובה' בהר הבית. הוא הודיע כי ימנע בתקופה זו גם משרים וגם מחברי-כנסת לבקר באתר. ישראל הסכימה למספר צעדים, וביום שישי ה-30 באוקטובר הוסרו הגבלות הגיל על כניסת מוסלמים לאל-חרם אל-שריף. עוד קודם לכן אפשרה המשטרה למוראביטאת להיכנס שוב להר הבית.

בתום פגישות עם המלך עבדאללה ועם יו"ר הרש"פ מחמוד עבאס, הודיע מזכיר המדינה האמריקני ג'ון קרי ב-24 באוקטובר כי ראש הממשלה בנימין נתניהו הסכים להצעת ירדן לקיים פיקוח רציף (24/7) של מצלמות אבטחה בהר הבית. קרי אמר כי נתניהו התחייב לאכוף את מדיניות הסטטוס-קוו, על פיה יכולים להתפלל בהר הבית רק מוסלמים, ומי שאינו מוסלמי יוכל רק לבקר בו. קרי הודיע גם כי נציגי הווקף וישראל ייפגשו כדי לדון בהרגעת המצב וכי ארה"ב מברכת על הגברת התיאום בין ישראל לבין הווקף הירדני, ושצוותים טכניים של הצדדים ייפגשו בקרוב להבטחת הסדר הציבורי והשקט במקום.¹⁷⁹

תוצאות הבנות אוקטובר 2015, כמו אלה של נובמבר 2014, מצביעות שוב על כך שישראל מוגבלת מאוד ביכולתה לממש ריבונות בהר הבית, וכי צעדיה החד-צדדיים מסתיימים בנסיגה למצב קודם ובהרעת מעמדה על ההר בהשוואה למצב שקדם למשבר.

ראש הממשלה, בנימין נתניהו, ניסה להפחית במשמעות ההבנות שנזכרו לעיל והציג את ההסכמות כך שאינן משנות את סדרי הביקור ובניהול האתר, וכי הסכמת ישראל להצבת המצלמות היא אינטרס ישראלי שיוכיח מי הם הפרובוקטורים האמיתיים שגורמים מהומות במקום.¹⁸⁰

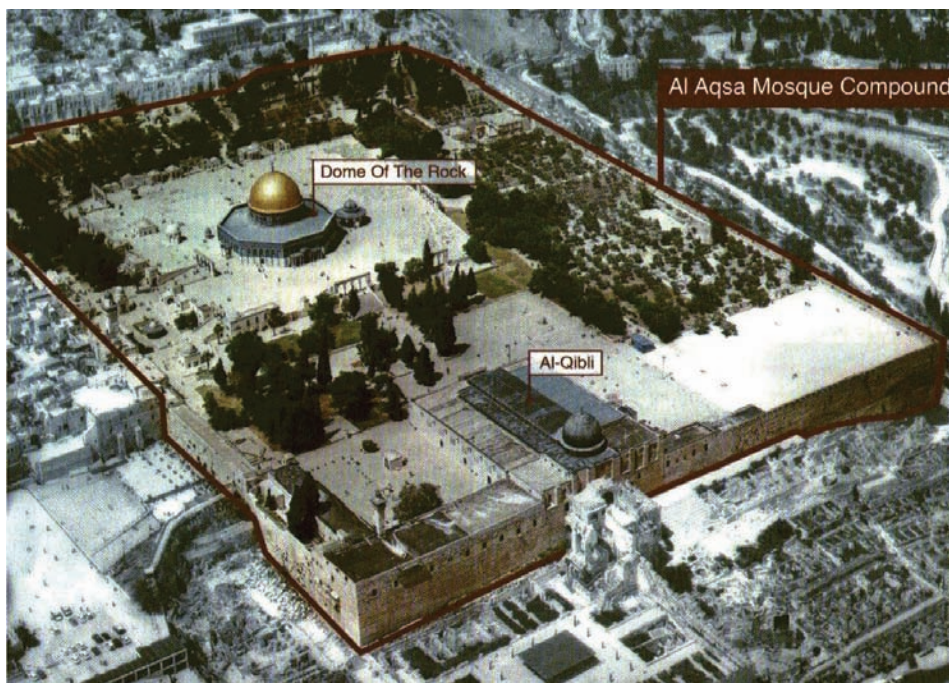
המשבר נוהל על-ידי מזכיר המדינה האמריקאי תוך השגת הסכמות כלליות בין שלושת השחקנים המקומיים: המלך עבדאללה, אבו מאזן ונתניהו. הקביעה כי יהודים הם בבחינת מבקרים ולא מתפללים בהר הבית לא היתה חדשה מבחינה מעשית, אך היתה תקדימית כהצהרה מדינית ישראלית, האומרת כי לישראל אין כוונות להביא לתפילות יהודים בהר הבית, וכך התפוגגו חששות המוסלמים מפני חלוקת האתר. חלקה החשוב של ההצהרה היה התיאום הצפוי בין צוותים טכניים של הווקף הירדני ושל

¹⁷⁹ הארץ ו-*ynet*, 24.10.2015.

להצהרת קרי ראו: <http://www.state.gov/secretary/remarks/2015/10/248703.htm>.
¹⁸⁰ הארץ, 25.10.2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2760189>. עו"ד אביעד ויסולי, שייצג את אנשי המקדש בתביעות להתפלל בהר הבית, הגיב: "העובדה שאין אמירה חד-משמעית שליהודים אסור להתפלל, תקל עלינו לתקוף את זה בבית המשפט". ניר חסון, הארץ, 26.10.2015.

ישראל בארגון הסידורים השונים. במילים אחרות: הסכמה שפעולות בהר הבית תהיינה מתואמות בין הצדדים, כפי שהיה עד 1996.

חששם של הפלסטינים מחלוקת האתר היה כה כבד, עד שהרש"פ אימצה את הטרימינולוגיה המכנה את כל הר הבית 'מסגד אל-אקצא' (במקום אל-חרם אל-שריף) ואילו מסגד אל-אקצא עצמו זכה בפייהם לשם 'אל-קבלי' (הדרומי, ראו תמונה).

איור שפרסמה הרש"פ בנובמבר 2015 ובו נראה הכותל המערבי ללא רחבת הכותל (משמאל)
(אוסף המחבר)

בשבוע שלאחר ההסכמות נראה כי המשטרה פועלת להצרת צעדיהם של פעילי הר הבית היהודים, ולאחד הבולטים שבהם אף ניתן צו הרחקה. לנשות המוראביטאת התאפשר לחזור לאל-אקצא, אך הן הגבילו את פעילותן לאזור המסגד בלבד. קבוצות המבקרים צומצמו לתשעה במקום 15 שהיו בקבוצות קודם לכן, ולפי דיווח ב'הארץ' 25 יהודים שהגיעו להר הבית ב-1 בנובמבר 2015 לא הצליחו להיכנס.¹⁸¹

¹⁸¹ <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2766165>

יחד עם זאת, ההבנות של 24 באוקטובר הן חלקיות ושבריריות ועלולות לקרוס, כפי שקרה כשהווקף ביקש להציב מצלמות באתר ועשה זאת בלי לתאם את התקנתן עם ישראל. נראה שבעניין זה אין כבר הסכמה, כפי שעולה מדברי שר ההקדשים הירדני, האיל עבד אל-חפיו דאוד, לעיתון הירדני 'א-דוסתור', כי משרדו הוא שיהיה אחראי להתקנת המצלמות וכי ניהול הפרויקט והפיקוח עליו יהיה באחריות הווקף בלבד. לדבריו, המצלמות יפעלו 24 שעות ביממה והתמונות ישודרו באינטרנט לכל רחבי העולם "בדומה למה שכבר משודר על-ידי הסעודים מן הכעבה במכה, וממסגד הנביא מוחמד באל מדינה".¹⁸²

מה חסר בהבנות ה-24 באוקטובר 2015

הבנות אוקטובר היו צעד מבורך להפחתת המתח, אך צעד חלקי ביותר שאינו מכיל את המשבר ומותיר פתח רחב מדי למשברים נוספים סביב הר הבית. ההחלטה על הדברות בין צוותים טכניים של ירדן וישראל יכולה לבסס מנגנון הדברות קבוע לשמירת הסטטוס-קוו.

בבואם להניח תשתית יציבה יותר להסדרים בין הצדדים, יצטרכו קובעי המדיניות להתייחס לסוגיות הבאות:

- בהבנות אוקטובר 2015 חסרה הקביעה כי הסטטוס-קוו המדובר הוא זה שנוצר מ-1967 ועד שהחל להישחק בספטמבר 1996 – ולא זה שהשתנה לאחר אוגוסט 2003;
- האם לתעד את הסטטוס-קוו בנייר רשמי מחייב שישמש בסיס לבחינת ההפרות בעתיד? יש הסבורים שהעמימות מאפשרת לישראל מידה רבה של גמישות בהתנהלותה. מנגד, עמימות זו היא כר תוסס של אי-הבנות ומשברים;
- האם לנקוט צעדים שיגבילו את המבקרים האידאולוגים? כמו למשל:
 - לאסור כניסת מבקרים יהודים השייכים לקבוצות האידאולוגיות-דתיות בקבוצות של למעלה מחמישה; לאסור ביקורים של קבוצות חיילים במדים;
 - לאסור על שרי ממשלה ופוליטיקאים לעלות להר הבית למטרות הפגנה פוליטית בשעת מתח, או בכל עת שהיא;

¹⁸² הארץ, 28.12.2015.

- האם לנקוט צעדים לבלימת המוראביטון והמוראביטאת מלהפריע לביקורי לא-מוסלמים, ולהרחיק מן המתחם את הצעירים המוסלמים השוהים בו בשעות הלילה?
- האם לנקוט צעדים נגד מימון גוף שחזונו כולל פגיעה בסטטוס-קוו? מבחינת ישראל מדובר בגופים הפועלים להקמת בית המקדש במקום המסגדים, בגופים המכחישים את זכותם של המוסלמים במקום או בגופים המכניסים תכניות-לימוד המעודדות חידוש עבודת המקדש. מבחינת הפלסטינים וירדן מדובר באיסור השתתפות ותמיכה במימון גוף המכחיש את זיקתם של היהודים להר הבית. על שני הצדדים לשקול אם לאסור על גורמים רשמיים המקבלים שכר ממדינת ישראל או מהרש"פ, להביע דעה המכחישה את הזיקה למקום או את זכותו של האחר במקום, ולאסור הסתה בטענה כאילו ישראל פועלת במתכוון כדי לפגוע באל-אקצא;
- האם לאפשר הגבלת-גיל על כניסת מוסלמים, ואם כן – האם לעשות זאת בתיאום עם הווקף ו/או כאשר הווקף אינו מצליח לשלוט באתר ולמנוע הפרות-סדר;
- האם לאפשר סגירת האתר בעת התפרעויות קשות?
- האם להמשיך ולאפשר למשטרת ישראל לפרוץ למתחם, ואם כן – האם להגביל היתר זה רק למקרי-חירום ולהתנות זאת בהודעה מראש לווקף?
- האם לאפשר אמצעים ביטחוניים משופרים, כמו שימוש במגנומטרים, התקנת רשת 'טלסקופית' מעל הכותל המערבי למניעת נחיתת אבנים מהר הבית? האם למנוע מאנשים לבלות את הלילה במתחם? האם לסלק חומרי בנייה ושפכי עתיקות המוערמים בשטח הפתוח ומשמשים את מפרי הסדר? האם לחזק ולתגבר את הווקף בשומרים שיסייעו להשליט סדר במתחם? האם להתקין בכל חלקי המתחם מצלמות אבטחה עם חדר-פיקוד משותף או עם חדרי-פיקוד מקבילים?
- האם לאפשר שיפור פני המתחם ולהתיר לווקף לבצע יותר עבודות-תחזוקה ושיפורים, סילוק חומרי-בנייה ושמשיות מן הרחבה הפתוחה?

על שאלות אלו יש לענות כדי לייצב את ההבנות שהושגו בתיווך מזכיר המדינה האמריקאי, כדי שהסטטוס-קוו בהר הבית יישמר לאורך זמן והאתר יחדל לשמש זירת התנגשויות בין יהודים למוסלמים.

סיכום ומסקנות

- ביוני 1967 נפתחה תקופה חדשה בתולדות הר הבית: לראשונה מאז חורבן בית שני היה ליהודים חופש גישה לאתר במועדי הביקור שתואמו בין ישראל לבין מנהלי הווקף. הפקדת ניהול הר הבית בידי מנהלת הווקף המוסלמי, אפשרה לשני הצדדים לקיים מסכת של הסדרים שיצרו מעין סטטוס-קוו¹⁸³ חדש מבחינת ישראל. ברם, הצד המוסלמי (הפלסטיני והירדני) אינו מכיר רשמית במצב החדש, ונקודת ההתייחסות שלו לסטטוס-קוו היא המצב שהיה קיים בתקופת שלטון ירדן בשנים 1948-1967. הן ישראל והן הווקף מתייחסים, כל אחד, למקור סמכות שונה של הסטטוס-קוו, ורואים 'הפרות' בפעולות חד-צדדיות של הצד האחר בנושאים שבהם שוררות ביניהם הבנות. הכוונה במונח 'סטטוס-קוו' בהר הבית, אינה למצב מדיני ומשפטי קבוע, אלא לתיאור 'המודוס-ויוונדי' – ההסדרים שנוצרו בין ישראל לבין הווקף הירדני אחרי 1967, שיש בהם רכיבים קבועים ויציבים מצד אחד, ורכיבים דינמיים המשתנים בהתאם לנסיבות, מצד שני.
- מאז אירועי ספטמבר 1996 (הפתיחה החד-צדדית של מוצא מנהרת הכותל) התרופף התיאום בין הצדדים, והצד המוסלמי קרס בהדרגה בסטטוס-קוו בפעולות חד-צדדיות או באלימות, בעיקר בעבודות ציבוריות ולעיתים בסגירת הר הבית למבקרים. אולם מאז אוגוסט 2003 הפכה ישראל לגורם יוזם, שפתח את הר הבית לביקורים, ובניגוד לעבר מבקרות באתר קבוצות דתיות ואידאולוגיות במספרים גדלים והולכים, ללא תיאום עם הצד המוסלמי. יוזמה זו התפתחה עם התחזקות האוריינטציה הקנאית-יהודית כלפי הר הבית, והמשטרה מאפשרת לאחרונה כניסה של יותר מבקרים מקבוצות אלו – מה שנתפס בעיני הצד המוסלמי כניסיון השתלטות ופגיעה ברגשות המוסלמים. שני הצדדים סבורים כי הצד האחר הוא שמפר את הסטטוס-קוו. ישראל מתקשה ליצור מאזן הרתעה בסוגיית הר הבית מול הצד המוסלמי, וזה האחרון מנצל זאת לטובתו.

¹⁸³ הסדר הסטטוס-קוו, בהקשרו המקורי לגבי מקומות קדושים לנוצרים, נתן ביטוי למאזן כוחות שהיה קיים בעבר (במאה ה-19) בין דורשי ההכרה בזכויות (מעצמות נוצריות) לבין מי שהעניק אותן (המדינה העות'מנית). על הסטטוס-קוו ראו: L. G. A. Cust, *The Status Quo in the Holy Places* (London, 1929), pp. 3-14.

● ממשלת ישראל טוענת כי יש לה ריבונות מלאה בהר הבית, אך יומרה זו לא ניתנת למימוש באורח מלא, משום שלפלסטינים תעמוד תמיד האפשרות להגיב באלימות. שליטתם של הפלסטינים באתר ויכולתם להניע המונים לפעולת מחאה אלימה ולעורר גם את העולם המוסלמי באירועים הנתפסים בעיניהם כפגיעה ברגשותיהם הדתיים או כהפרת הסטטוס-קוו, מציבה מחסום בפני ישראל בבואה לממש את ריבונותה הלכה למעשה, גם בעניינים הנתונים לכאורה בתחום סמכותה. היכולת להפעיל כוחות משטרה חמושים מצויה אמנם בידי ישראל, אך אפשרותה לכפות את מרותה היא חלקית בלבד. שלטונות ישראל נדרשים להפעיל שיקול דעת בכל מצב העלול להביא לעימות עם הפלסטינים. ישראל, הטוענת לסמכות הריבונית, ניצבת במצבים כאלה בפני השאלה אם מימוש ריבונותה בעניין הנדון שקול כנגד הסיכון לשלום הציבור ושפיכות הדמים האפשרית, וכנגד הפגיעה שעלולה להיווצר במעמדה בזירה הבין-לאומית.

כפי שאמר נצ"מ אבי ביטון, לשעבר מפקד המשטרה על הר הבית ומפקד מרחב דוד:

למקום הזה יש השפעה גדולה מאוד גם במעגלים היותר רחוקים – יחסי החוץ של המדינה וביטחונה. אינך יכול לומר שמעניין אותך רק מה שקורה בתוך ההר ולדרוש לפתור זאת. אתה חייב להתייחס גם לשאר המעגלים. בוודאי שיש פה מצב מוזר, אבל זה סטטוס-קוו שאנחנו צריכים לאכוף אותו.¹⁸⁴

אך מהמשך דבריו של ביטון באותו ריאיון עיתונאי, עולה סתירה:

אנחנו מפנים מראש את נקודת המשטרה בהר הבית בחמישה מועדים שונים: בארבעת ימי שישי של הרמדאן ובליל אל-קדר. כך נעשה כבר שנים ארוכות. מטרת הצעד הזה היא לא להעמיד בהתלבטות את המשטרה אם לפרוץ להר או לא, ואנחנו לוקחים בחשבון שהנקודה שלנו שם עלולה להישרף. אין בכך שום פגיעה בריבונות – אנחנו הריבון בהר. אתה חושב שלמישהו יש ספק בכך? כשאנחנו רוצים, אנחנו סוגרים אותו; וכשאנחנו רוצים, אנחנו פורצים אליו. אנחנו שולטים באופן מלא על מה שקורה בהר הבית, וחשוב להגיד את זה. ברור לכולם שהמשחק של הריבונות איננו בשאלה אם נהיה נוכחים בנקודת המשטרה או לא.¹⁸⁵

¹⁸⁴ ארנון סגל, "קצין משטרה: מוזר שאסור ליהודים להתפלל בהר הבית", *מקור ראשון*, 10.10.2014.
¹⁸⁵ שם.

במילים אחרות: המשטרה סבורה כי אכיפת הריבונות בהר הבית מתמצה ביכולתה לשלוט על הכניסה אליו ועל היציאה ממנו, והיא מוכנה לעתים להקריב את נקודת המשטרה כדי להימנע מלפרוץ להר הבית, מחשש להשלכות שיהיו לכך על שלום הציבור ועל יחסי החוץ של המדינה. הדוגמה המובהקת ביותר למצב מתמשך של היעדר יכולת לאכוף את חוקי ישראל, היא הימנעותה של הממשלה מלממש את חופש הפולחן של יהודים בהר הבית, מחשש שמיושבו יביא לשפיכות דמים.¹⁸⁶

- למרות חסרונותיו, מנגנון ההידברות הלא-רשמי שהתפתח אחרי 1967 בין נציגי הממשלה לבין ראשי הווקף, היה עד ספטמבר 1996 כלי יעיל לבקרה, לשמירת הסטטוס-קוו ולשליטה בעימות. התקריות הקשות פרצו בהר הבית רק כאשר צד אחד ביקש לבצע פעולה חד-צדדית שהצד השני לא היה יכול להשלים עמה. המודוס-ויוונדי, או שגרת העניינים שהתפתחו בין השנים 1967-1996, הוכיחו עצמם כסטטוס-קוו ששני הצדדים יכולים לחיות עמו, למרות שאף צד לא יצא כשמלוא תאוותו בידו. מאז אירועי פתיחת מנהרת הכותל (ספטמבר 1996) פחת התיאום בין שני הצדדים והפגישות ביניהם חדלו להיות תכליתיות. המשך הפגישות נועד לשמר את מנגנון ההידברות, אך נציגי הווקף הרחיבו באותה עת, בהדרגה, את שליטתם האפקטיבית החד-צדדית באתר. הפגישות חודשו בשנים האחרונות, והן מתנהלות ברמת השטח. ברמה המדינית הן מתקיימות בין קצין בכיר במשטרת ישראל לבין נציג ירדני בכיר.

¹⁸⁶ הריבונות הישראלית בהר הבית באה לידי ביטוי בפעולות הבאות: הפקעת השליטה בבניין המחכמה (אל-מדרסה אל-תנכזיה), המבנה הוחרם על-ידי אלוף פיקוד המרכז, רחבעם זאבי, בשנת 1969 והופקד בידי משמר הגבול; החזקת המפתחות לשער המוגרבים ושליטה בשער זה, ואגב כך אפשר הגישה של לא-מוסלמים להר הבית; אחריות כוללת לביטחון ולשמירת הסדר הציבורי; הגבלת הכניסה לאתר לפי שיקולי ביטחון; חסימה מוחלטת, או הגבלת הגישה להר הבית בימים מועדים לפורענות; מעורבות בסדרי הכניסה ובשעות הכניסה לאתר, בתיאום ביקוריהם של אח"מים בהר הבית; אכיפת המשפט הישראלי על מי שעשו עבירות בתחומי האתר, והפעלת כוח במקרים שהממשלה ראתה בהם הפרה חמורה של הסטטוס-קוו, שהבלגה עליהם היתה יוצרת תקדים ושינוי מהותי במצב הקיים או מסתיימת בהתפרעויות אלימות. יחד עם זאת, חלק משמעותי מסממני הריבונות אינם ממומשים על-ידי ישראל, ואלה הם: קביעת סדרי התפילה ליהודים ויישום חופש הפולחן שלהם; יישום מלא של חוק העתיקות וחוק התכנון והבנייה; ביטויי שלטון בסיסיים כהנפת דגל או סמלים אחרים; הפלסטינים מקיימים הפגנות המוניות ומניפים ותולים דגלים לאומיים ושלטים עם סיסמאות פוליטיות ללא אישור הרשויות בישראל; השיטור והפיקוח על הביטחון ועל הסדר הציבורי נעשים במשורה והצד הפלסטיני מקיים מצדו משמרות פנימיות ומשמרות הטרדה של מבקרים יהודים. הווקף המוסלמי אינו מכיר בריבונותה של ישראל בהר הבית ורואה עצמו כמי שרשאי לנהוג מנהג ריבון בשטח ההר, אך מכיר באחריות ממשלת ישראל לשמור על הסדר הציבורי במתחם ההר ולמנוע פגיעה בו, וזאת באמצעות המשטרה.

- החל מספטמבר 1996 שחקו שני הצדדים, כל אחד בתורו, את הסטטוס-קוו. הפלסטינים טוענים כי צעדיהם באו בתגובה ובניסיון למנוע את צעדי הצד הישראלי. למשל, הבנייה של האולם המרואני ב'אורות שלמה' נועד, לדבריהם, למנוע יוזמה של הרב מרדכי אליהו לבנות בית-כנסת באותו מקום.
- גורמים ישראליים סבורים כי הסטטוס-קוו מתמצה בעיקר בכך שליהודים ישנה אפשרות גישה חופשית, אך לא מתאפשר להם לממש את זכות התפילה, מחמת הסכנה לשלום הציבור, הנשקפת מצד ההמון הפלסטיני. ישראל אינה מכירה בכך ששינוי דרמטי במספר המבקרים היהודים הקנאים וכל מה שנלווה לכך בשטח, בתקשורת ובזירה הבין-לאומית, גורמים להפרת ההבנות השקטות הנקראות 'הסטטוס-קוו'. התגובה הפלסטינית האלימה בשנים 2013-2015 באה למחות בעיקר על מרכיבים אלה של הסטטוס-קוו, ומכאן שהסטטוס-קוו על הר הבית נשחק ונידון לחוסר יציבות ולנפיצות כל עוד לא ישתנה המצב. השינוי הדרמטי בסטטוס-קוו עקב פתיחתו מחדש של מתחם הר הבית למבקרים נובע מכך שישראל נקטה יוזמה חד-צדדית באפשרה את הביקורים, ולאחר מכן הרחיבה משמעותית את קבוצות המבקרים הדתיים והאידיאולוגיים. משנתקלה בהפרעות מן הצד המוסלמי – לא היססה המשטרה לפרוץ בכוח לאל-חרם אל-שריף ואף למסגד אל-אקצא, ובמקביל הגבילה את גיל המתפללים המוסלמים באתר.
- מספר השוחרים והתומכים בעליית יהודים להר הבית נמצא בעלייה דרמטית והעתיד צופן עלייה משמעותית בהיקף היהודים המבקשים לעלות לשם, עד כדי מאות ואלפים ביום. אם לא תיקבע מכסה מרבית של נכנסים מכל ציבור, וגודלה של כל קבוצה, המצב עלול להידרדר לאנדרלמוסיה, על כל המשתמע מכך.
- ממלכת ירדן היא ציר מרכזי בניהול ובפתרון הסכסוכים בהר הבית. הסכם השלום בינה לבין ישראל הקנה לה מעמד במקום, וכך גם ההסכם בינה לבין הרשות הפלסטינית. היא הוזמנה על-ידי ישראל לבצע עבודות שיפוץ באתר ולחזק את שליטת הווקף מול גורמי התנועה האסלאמית וחמאס. ירדן היא הגורם המתון בין שאר בעלי העניין המוסלמים באל-חרם אל-שריף. בהיותה נחשבת לאפוטרופוס על האתר הקדוש מן הצד המוסלמי, היא עלולה לאבד לגיטימציה בעולם המוסלמי אם תבצע ישראל פעולות חד-צדדיות למימוש ריבונותה בהר הבית. לישראל יש אינטרסים אסטרטגיים משותפים חשובים עם ירדן, ועל כן כל צעד ישראלי בהר הבית חייב להביא בחשבון את השלכותיו על היחסים עם ירדן.

- משטרת ישראל מצליחה לשלוט היטב על כניסת מבקרים לא-מוסלמים לאתר ולווסת את הביקורים בהתאם למצב הפוליטי. היא מצליחה פחות לשלוט על ביקורי מוסלמים. שוב ושוב מצליחים צעירים מוסלמים 'עושי צרות' להיכנס להר הבית ולהתבצר בתוך מסגד אל-אקצא. חיזוק כוחו של הווקף ושיתוף-פעולה עמו, הם הכלי היעיל ביותר למנוע את הימצאם של צעירים במתחם בלילות. בטווח הארוך לא יהיה מנוס מלשנות את כל מערך הבדיקות הביטחוניות של מוסלמים בכניסות לאתר (למרות שהם מגיעים בהמוניהם בפרק זמן קצר), לארגן נקודות-בידוק רבות לפני הכניסות אליו, ולהשתמש במגנומטרים לבידוקם. כמו כן נראה כי יש להתקין רשת טלסקופית מעל הכותל המערבי, כדי לחסום יידויי אבנים לעבר רחבת הכותל. כן יש למצוא פתרון מהיר לפינוי שפכי העפר והאבנים מהר הבית, ולפנות את כל חומרי הבנייה הפזורים בשטח הפתוח ומשמשים את מפרי הסדר.
- מבחינת הפלסטינים, מעטפת הר הבית נחשבת חלק מאל-חרם אל-שריף בכל הקשור לחפירת מנהרות, פעולות ב'מעלה המוגרבים' וכיו"ב, והדבר מחייב משנה זהירות גם ביחס לעבודות פיתוח באזור המעטפת.
- ישראל מתקשה ליצור מאזן אימה מול הצד המוסלמי משתי סיבות: 1. בצד המוסלמי יש שחקנים רבים ואין גורם בעל שליטה שיכול למנוע אלימות בהר הבית; 2. הפעלת כוח משטרתי באתר מוסלמי קדוש ומרכזי נתפס בעיני המוסלמים כ'שכפול הכיבוש', מה גם שהעולם אינו מכיר בריבונות ישראל עליו.
- על מנת ששני הצדדים יוכלו להזים שמועות זדוניות שצד זה או אחר מפיץ על כוונות השני, התנהגותם צריכה להכיל זה את רגשותיו של זה ולהרגיע התפרצויות, בצעדים שימחישו כי אין להם כוונות לפגוע זה באינטרסים של זה.
- היות שהתסיסה נשענת בעיקר על פרשנות דתית, ההנהגות יכולות לגייס אנשי-דת מתונים שיקדמו את הסובלנות, את הפיוס ואת השמירה על הסטטוס-קוו.

ביבליוגרפיה

- אילון, עמוס. *ירושלים: שיגעון לדבר* (ירושלים: דומינו, 1991).
- אלעד, עמיקם. "מעמדה של ירושלים בתקופה האומיית", *המזרח החדש*, מ"ד, (תשס"ד), עמ' 68-17.
- (ללא שם מחבר) *אסראאיל תסתולי עלא בית אל-מקדס ופק מחיטט אסתראתיגי* (עמאן: מרכז דראסאת אל-שרק אל-אוסט ודאר אל-בשיר, 1996).
- אריאל, יעקב. "נוצרים פונדמנטליסטים והר הבית" בתוך: יצחק רייטר (עורך), *ריבונות האל והאדם: קדושה ומרכזיות פוליטית בהר* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001), עמ' 143-154.
- באר, יזהר. *המטרה – הר הבית: מבט עכשווי על האיומים על הר הבית מצד גורמים קנאים ומשיחיים* (ירושלים: קשב, 2001).
- באר, יזהר. *קשר מסוכן דינמיקת ההתעצמות של תנועות המקדש בישראל ומשמעויותיה* (ירושלים: עיר עמים וקשב, 2013).
- בנבנישתי, מירון. *מול החומה הסגורה* (ירושלים: ויידנפלד וניקולסון, תשל"ג).
- בנזימן, עוזי. *ירושלים: עיר ללא חומה* (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ג).
- ברקוביץ, שמואל. *מלחמות המקומות הקדושים, המאבק על ירושלים והמקומות הקדושים בישראל, יהודה, שומרון וחבל עזה* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל והד ארצי, 2000).
- ברקוביץ, שמואל. *המעמד המשפטי של המקומות הקדושים בירושלים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997), עמ' 174-175.
- ברקוביץ, שמואל. *מה נורא המקום הזה: קדושה, פוליטיקה ומשפט בירושלים ובמקומות הקדושים בישראל* (ירושלים: כרטא, 2006).
- דוח קבוצת המשבר הבין-לאומית. *על מצבו של הסטטוס-קוו בהר הבית*. דוח מס. 159 (ירושלים ובריסל: 30 ביוני, 2015).
- דיין, משה. *אבני דרך* (ירושלים: עידנים, 1976).
- דורפמן, שוקה. *מתחת לפני השטח* (תל אביב: כנרת, זמורה ביתן, 2015).

הורוביץ, אורי. "ועידת קמפ דייוויד 2 והצעות הגישור של הנשיא קלינטון: הגרסה הפלסטינית", *עדכן אסטרטגי* (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, ינואר 2001), 1:4, עמ" 5-6.

הראל, מנשה. *שלוש הדתות ותורמתן לירושלים* (שערי תקוה: מרכז אריאל למחקרי מדיניות, 2005).

זילברמן, יפרח. *ירושלים ואידיה: דיוקנה של הקצנה דתית-פוליטית* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997).

להרס, ליאור. *משא ומתן על ירושלים: עיון בתהליכי המשא ומתן הישראלי-פלסטיני בסוגיית ירושלים* (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2013).

לוז, נמרוד. "סמלים, נוף ואידיאולוגיה בירושלים הממלוכית". בתוך: *ארץ-ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה*, כח (2008), עמ" 248-254.

מגיר אל-דין אל-חנבלי, אל-אנס אל-גיליל בתאריח' אל-קדס ואל-ח'ליל (עמאן: אל-מחתסב, 1973).

מזרחי, יוני. *ארכאולוגיה במאבק הפוליטי על הר הבית/אל-חרם אל-שריף* (ירושלים: עמק שווה, 2015).

אל-נתשה, יוסף. *מסגד אל-מרוואני: בין שאיפות העבר וסכנות העתיד* (אל-קודס: מנהל התיירות והעתיקות – הווקף, 2012).

משרד מבקר המדינה. *דוח מיוחד של מבקר המדינה על אכיפת חוקי ישראל בהר הבית, 2011* (לא פורסם רשמית, אלא באתר jewishvoice.com).

אל-עארף, עארף. *תאריח' אל-קדס* (קהיר: דאראל-מעארף, 1951).

אל-עארף, עארף. *אל-מפצל פי תאריח' אל-קדס* (ירושלים: אל-אנדלוס, 1961).

אל-עלמי, סעד אל-דין. *ות'אק אל-היא אל-אסלאמיה אל-עליא 1984-1967* (ירושלים: הרשות האסלאמית העליונה, 1984).

צברי, עכרמה. "אל-אעתדאאת עלא אל-אוקאף ואל-מקדסאאת 1948-1987", בתוך: *אל-מגיתמע אל-פלסטיני: ארבעון עאם עלא אל-נכבה וואחד ועשרון עאמן עלא אחתלא אל-דפפה ואל-קטאע* (טייבה: מרכז אחיא' אל-תראת' אל-ערבי, 1990).

קבוצת המשבר הבין-לאומית. *על מצבו של הסטטוס-קוו בהר הבית*. דוח מס' 159, 30 ביוני 2015.

- קבוצת המשבר הבין-לאומית. איך לשמר את השקט השברירי ברחבה הקדושה בירושלים. תדריך מס' 48, 7 באפריל 2016.
- קליין, מנחם. ירושלים במשא ומתן לשלום, עמדות ערביות (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1995).
- רמון, אמנון. יחסם של מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו להר הבית (1967-1996) (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997).
- רייטר, יצחק. הר הבית/אל-חרם אל-שריף: נקודות הסכמה ומחלוקת (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1997).
- רייטר, יצחק. מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005).
- רייטר, יצחק. הווקף בירושלים 1948-1990 (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).
- רייטר, יצחק. "השלישי בקדושה, הראשון בפוליטיקה: אל-חרם אל-שריף בעיני מוסלמים". בתוך: רייטר, יצחק (עורך), ריבונות האל והאדם: קדושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001), עמ' 155-179.
- רייטר, יצחק. "הסטטוס-קוו בהר הבית/אל-חרם אל-שריף תחת שלטון ישראל (1967-2000)". בתוך: רייטר, יצחק (עורך), ריבונות האל והאדם: קדושה ומרכזיות פוליטית בהר הבית (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001), עמ' 297-332.
- שרגאי, נדב. הר המריבה: המאבק על הר הבית: יהודים ומוסלמים, דת ופוליטיקה (ירושלים: כתר, 1995).
- שרגאי, נדב. הסטטוס-קוו בהר הבית: שינויים, גורמים ותהליכים גלויים (ירושלים: המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2016).
- Atran, Scott & Axelrod, Robert. "Reframing Sacred Values," *Negotiation Journal* 24 (July, 2008): 221-246.
- Atran, Scott, Ginges, Jeremy., Douglas, Medin & Shikaki, Khalil. "Sacred Bounds on Rational Resolution of Violent Political Conflict," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 104.18 (2008): 7357-7360.

- Auld, Sylvia & Robert Hillenbrand (eds.). *Ottoman Jerusalem: the Living City, 1517-1917* (London: Altajir World of Islam Trust, 2000).
- Bowman, Glen. (ed.). *Sharing the Sacra. The Politics and Pragmatics of Intercommunal Relations around Holy Places* (New York and Oxford: Berghahn, 2012).
- Chen, Sarina. "Visiting the Temple Mount: Taboo or Mitzvah," *Modern Judaism*, Vol. 34 Issue 1 (Feb 2014): 27-41.
- Cust, L. G. A. *The Status Quo in the Holy Places* (London: HMSO, 1929).
- Englard, Izhak. "The Status of the Holy Places in Jerusalem," *Israel Law Review* 27.4 (1994): 587-597
- Eordegian, Marlen. "British and Israeli Maintenance of the Status quo in the Holy Places of Christendom," *International Journal of Middle East Studies* 35.2 (2003): 307-328.
- Friedland, Robert & Hecht, Richard D. "Divisions at the Center: The Organization of Political Violence at Jerusalem's Temple Mount/al-Haram al Sharif-1929 and 1990," in: Brass, Paul. R. (ed.), *Riots and Pogroms* (New York: New York University Press, 1996).
- Hassner, Ron E. "To Halve and To Hold: Conflicts over Sacred Space and the Problem of Indivisibility," *Security Studies* 12.4 (2003): 1-33.
- Hassner, Ron E. *War on Sacred Grounds* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009).
- Hayden, Robert. "Antagonistic Tolerance," *Current Anthropology* 43.2 (2002): 206, 228.
- Inbari, Moti. "Religious Zionism and the Temple Mount Dilemma," *Israel Studies* 12.2 (2007): 27-49.
- Inbari, Moti. 2009. *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount* (Albany, NY: State University of New York Press, 2009).
- Al-Jubeh, Nazmi. "1917 to the Present: Basic Changes, but not Dramatic: Al-Haram Al-Sharif in the Aftermath of 1967," in: Grabar, Oleg & Kedar,

- Benjamin Z. (eds.), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade* (Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi and Texas University Press, 2009), pp. 274-288.
- Reiter, Yitzhak. "Jewish-Muslim *modus vivendi* at the Temple Mount/Al-Haram al-Sharif since 1967," in: Breger, Marshall, J., & Ahimeir, Ora. (Eds.), *Jerusalem: Essays towards Peacemaking* (Syracuse: Syracuse University Press, 2002), pp. 295-269.
- Reiter, Yitzhak & Seligman, Jon. "1917 to the Present: Al-Haram al-Sharif / Temple Mount (Har ha-Bayit) and the Western Wall," in: Grabar, Oleg & Kedar, Benjamin Z. (eds.), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade* (Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi and Texas University Press, 2009), pp. 231-272.
- Reiter, Yitzhak. "Contest and Co-habitation in Shared Holy Places: Samuel's Tomb and the Cave of the Patriarchs," in: Breger, Marshall J., Reiter, Yitzhak & Hammer, Leonard (eds.), *Holy Places in the Israeli-Palestinian Conflict: Confrontation and Co-existence* (London and New York: Routledge, 2009), pp. 158-177.
- Reiter, Yitzhak. "Narratives of Jerusalem and its Sacred Compound," *Israel Studies* 18.2 (2013) Special Issue: *Shared Narratives – A Palestinian-Israeli Dialogue* edited by Paul Scham, Benjamin Pogrund, and As'ad Ghanem): 111-132.
- Taub, Eliav & Hollander, Aviad Yehiel. "The Place of Religious Aspirations for Sovereignty over the Temple Mount in Religious-Zionistic Rulings," in: Breger, Marshall, J., Reiter, Yitzhak & Hammer, Leonard (eds.), *Religion and Politics: Sacred Space in Palestine and Israel* (London and New York: Routledge, 2012), pp. 139-167.

and subsequent disputes over day-to-day administration between Israel and the Muslim Waqf, which administers the Temple Mount/Al-Haram Al-Sharif.

The study makes a special effort to understand the position of the Arab/Muslim/Palestinian side regarding all aspects of the dynamics at this holy site in recent years. It takes this approach because the Israeli leadership and public seem to be driven by national and identity-based motives with respect to the Temple Mount, without considering how these are perceived by the other side and without taking into account the price Israel is paying and might continue to pay in the future as a consequence of erosion of the status quo at the Temple Mount.

we are swept into a massive whirlpool, and that is unacceptable to me.”⁸ The prime minister arrived at this conclusion only after the crisis had reached the point of a Palestinian uprising in the form of a wave of stabbings, which required international intervention in order to calm the situation.

The events of September 2015 are only one link in the chain of events surrounding the Temple Mount/Al-Haram Al-Sharif in recent years and eroding what had been the accepted status quo. The conduct of each of the parties to the conflict reflects a lack of understanding regarding the essential meaning of status quo at the Temple Mount and of its inherent advantages, and it undermines understandings reached earlier between Israel and Jordan regarding the Temple Mount/Haram, to the point of posing a threat to strategic relations between the two states.

Furthermore, the understandings and status quo arrangements regarding the Temple Mount/Al-Haram Al-Sharif that were reached after June 1967 were never recorded in writing, according to former David District commander in the Israeli Police, Chief Superintendent (at the time) Niso Shaham, who had previously headed the police unit responsible for holy sites. Shaham stated that then Attorney General Eliakim Rubinstein considered putting the details of the status quo in writing, but was persuaded not to do so.⁹

This study aims to lay the foundation for a well-thought-out Israeli policy regarding the Temple Mount, and to present alternative approaches for the authorities responsible for this sensitive site. The study analyzes changes that have taken place in the status quo since 1967 and aims to provide policymakers with tools for managing the conflict and preventing violence at the site, until a long-term solution to the dispute is found.

The study offers an overview of the current situation, which is viewed as the “status quo” at the Temple Mount/Al-Haram Al-Sharif, as well as the dynamics underpinning changes that have taken place since June 1967. The understandings that have been reached will be analyzed, as will the accepted arrangements

⁸ *Ha'aretz*, 26 October 2015 (Hebrew).

⁹ “The Volcano Mount Is Ours,” *HaMakor, Channel 10*, 5 January 2016 (Hebrew).

saying, “The United States is deeply concerned by the recent violence and escalating tensions surrounding the Haram Al-Sharif/Temple Mount.”⁶

King Abdullah’s custodianship over Islam’s holy sites in Jerusalem received Palestinian and pan-Arab recognition on the basis of the agreement he signed with the head of the Palestinian Authority, Mahmoud Abbas, in April 2013. In its peace treaty with Jordan, Israel also recognized Jordan’s special status vis-à-vis Islam’s holy sites in Jerusalem.⁷ Consequently, any action by Israel that is perceived as a violation of the status quo undermines the legitimacy of King Abdullah and the Kingdom of Jordan. The internal political situation in Jordan, on the one hand, and proximity of the Islamic State’s forces to the Hashemite Kingdom, on the other, threaten the stability of Jordan. Clashes at the Al-Aqsa Mosque also threaten the stability of the Hashemite Kingdom and its relations with Israel, as Abdullah is, in the eyes of Arabs, responsible for protecting the place yet unable to dissuade Israel from acting as it does at the Temple Mount. Given that Jordan and Israel have the same strategic interests, disruption of the status quo poses a threat to Jordan’s stability as well as Israel’s long-term security interests along its eastern border. In other words, imposing full Israeli control over the Temple Mount and opening the compound to extremist Jewish groups in increasingly larger numbers are a violation of the accepted rules of conduct at the Temple Mount. These practices also come at a heavy cost for Israel: they undermine its control over East Jerusalem and the West Bank, its relations with Jordan, and its standing in the international community. For example, as Prime Minister Netanyahu reported to the Knesset Foreign Relations and Defense Committee in October 2015, several cooperative endeavors with Sunni Arab states have been terminated because of tensions surrounding Al-Aqsa. Netanyahu added, “I’m uncomfortable about preventing my fellow ministers and Knesset members from visiting the Temple Mount, but the cost of violation might be that

⁶ US Department of State, Daily Press Briefing, 14 September 2015, <http://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2015/09/246874.htm>.

⁷ Regarding the agreement between Abu Mazen and Abdullah, see Elior Levy and Roy Case, “Jordan and the Palestinians Signed an Agreement to Defend Jerusalem,” *YNET*, 1 April 2013 (Hebrew).

broadcasted from this holy site, showing policemen bursting into a smoke-filled Al-Aqsa, sparked harsh reactions in the Muslim world.³ During the holiday of Sukkot, there was an outbreak of violence and terrorism in East Jerusalem and the West Bank. This wave of violence, which Palestinians termed the “Al-Quds Intifada,” resulted in numerous deaths and injuries. As in the summer of 2014, now too this latest round of violence has fueled tensions and tempers, and the US secretary of state arrived to mediate between the sides and reach agreements that mainly required compromise on Israel’s part. It should be noted that many Palestinians claimed the violence was primarily a response to events at Al-Aqsa.⁴

The person most concerned about this situation was King Abdullah II of Jordan. He issued a harsh warning stating that “any more provocations in Jerusalem will affect the relationship between Jordan and Israel, and Jordan will have no choice but to take action, unfortunately.” King Abdullah added, “We have gotten reassurances from the Israeli government that this would not happen. Unfortunately, these are reassurances we have heard in the past.”⁵ The king spoke with US Vice President Joe Biden and asked that the US administration take measures opposing the continuation of Israeli policy at the Al-Aqsa Mosque, and leading to an end to the aggression. The US State Department issued a statement

³ Iran called for an emergency meeting of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC), an association of 57 Muslim states, and for a response through actions, *Agence France-Presse*, 15 September 2015; Khaled Mashal, head of Hamas’s political department, spoke by phone with Palestinian President Abu Mazen regarding recent events at the Temple Mount, Elinor Levy, *YNET*, 15 September 2015; the office of Palestinian President Mahmoud Abbas (Abu Mazen) stated that the president had spoken with leaders throughout the world and had asked the international community to put pressure on Israel to prevent confrontations at Al-Aqsa. Turkey’s President Recep Tayyip Erdoğan also addressed Israel harshly regarding events at the Al-Aqsa Mosque, and Egypt’s President Abdel Fattah el-Sisi as well voiced concern about the situation.

⁴ The following remarks, for example, were made by a student named Amin at Ibn Khaldun High School in East Jerusalem during a meeting with Israeli students from a school in the Jewish neighborhood of Pisgat Ze’ev. When the students were asked what they thought about the terrorist attacks in Jerusalem, he said, “It is because of Al-Aqsa... the settlers... they want to build the [Second] Temple.” News, *Channel 10*, 4 January 2016.

⁵ *Ha’aretz* website, 15 September 2015 (Hebrew); Diaa Hadid, “Clashes Damage Al-Aqsa Mosque in Jerusalem, and Jordan Warns Israel,” *New York Times*, 15 September 2015.

Introduction

On the eve of Rosh Hashanah, the Jewish New Year of 5776, in September 2015, tempers once again flared up at the Temple Mount/Al-Haram Al-Sharif.¹ During the night young Muslims had fortified themselves inside Al-Aqsa Mosque, stockpiling stones with the intent of disrupting visits by Jews to the site. They knew that because of the holiday more Jews than usual would be allowed to visit the Temple Mount, and they were determined to prevent such a situation. In their view they were defending the status quo at the holy compound and preventing its division between Muslims and Jews. They regard the rising numbers of Jewish visitors entering Al-Haram Al-Sharif for ideological purposes, alongside the prohibition by the Israel Police against entry by Muslims identified as “lawbreakers” and “defenders” (*murabitun* and *murabitat*), as an Israeli effort to Judaize the site.

Following the orders of the Government of Israel not to allow any disturbances or any disruptions of Jewish worship, the police took effective action. Early in the morning it stormed the Temple Mount/Haram compound to blockade those who had fortified themselves in the mosque and thwart their efforts, and it prevented Muslim worshippers from entering during visiting hours. A video clip showing Minister Uri Ariel in front of the Dome of the Rock reciting the “Priestly Blessing” under police security was perceived by Muslims as a provocation and breach of the promise (among others) that Prime Minister Binyamin Netanyahu made in November 2014 to King Abdullah of Jordan and US Secretary of State John Kerry not to permit visits by political figures, and to prevent visitation of cabinet ministers and members of Knesset at the Temple Mount.² The photographs

¹ The term “Temple Mount” as used throughout this study refers to the area bounded by the wall of the Old City to the east, the southern wall adjacent to the Archeological Park to the south, the Western Wall to the west, and the section between the Gate of the Tribes and Umariya School to the north. Muslims refer to the compound as “Al-Haram Al-Sharif” or “Al-Aqsa.” Jews view it as Har HaBayit: the mount of the Jewish Holy Temple, or Temple of Solomon, once stood within the boundaries of this compound.

² See the statement of support issued by Religious-Zionist rabbis to Minister Ariel, http://the--temple.blogspot.co.il/2015/09/blog-post_58.html?spref=bl (Hebrew).

Jerusalem Institute for Israel Studies – Study no. 456

**Status Quo in Change:
The Struggles for Control on the Temple Mount**

Yitzhak Reiter

© 2016, The Jerusalem Institute for Israel Studies
The Hay Elyachar House
20 Radak St., 9218604 Jerusalem
Israel

<http://www.jiis.org.il>
E-mail: machon@jiis.org.il

The Jerusalem Institute for Israel Studies

**Status Quo in Change:
The Struggles for Control on
the Temple Mount**

Yitzhak Reiter

2016